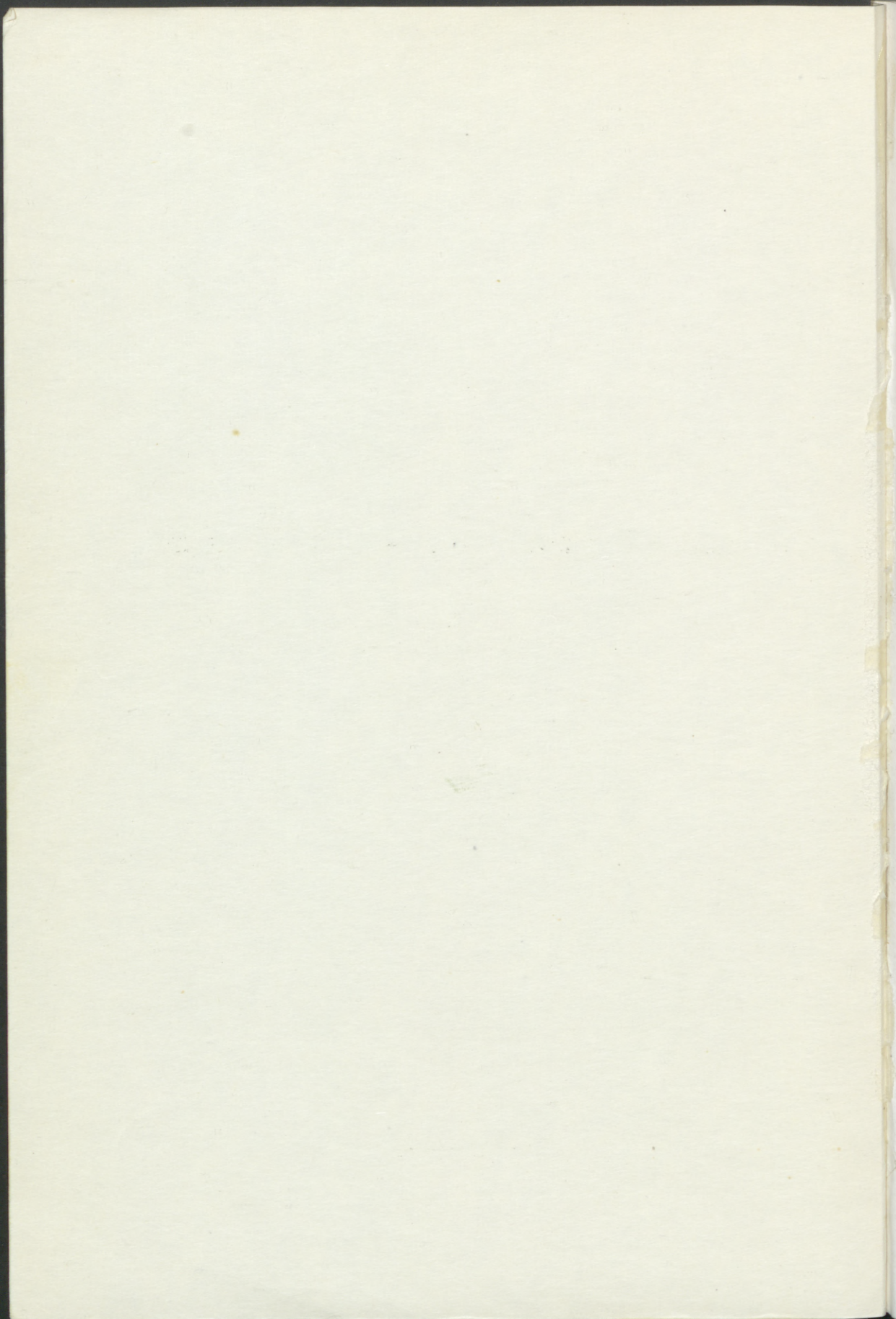

MC
110.176

A francia forradalomról – 200 év múltán

Budapest 1990

A francia forradalomról - 200 év múltán

Szerkesztő: Vadász Sándor

Budapest - 1990

MC 110.776

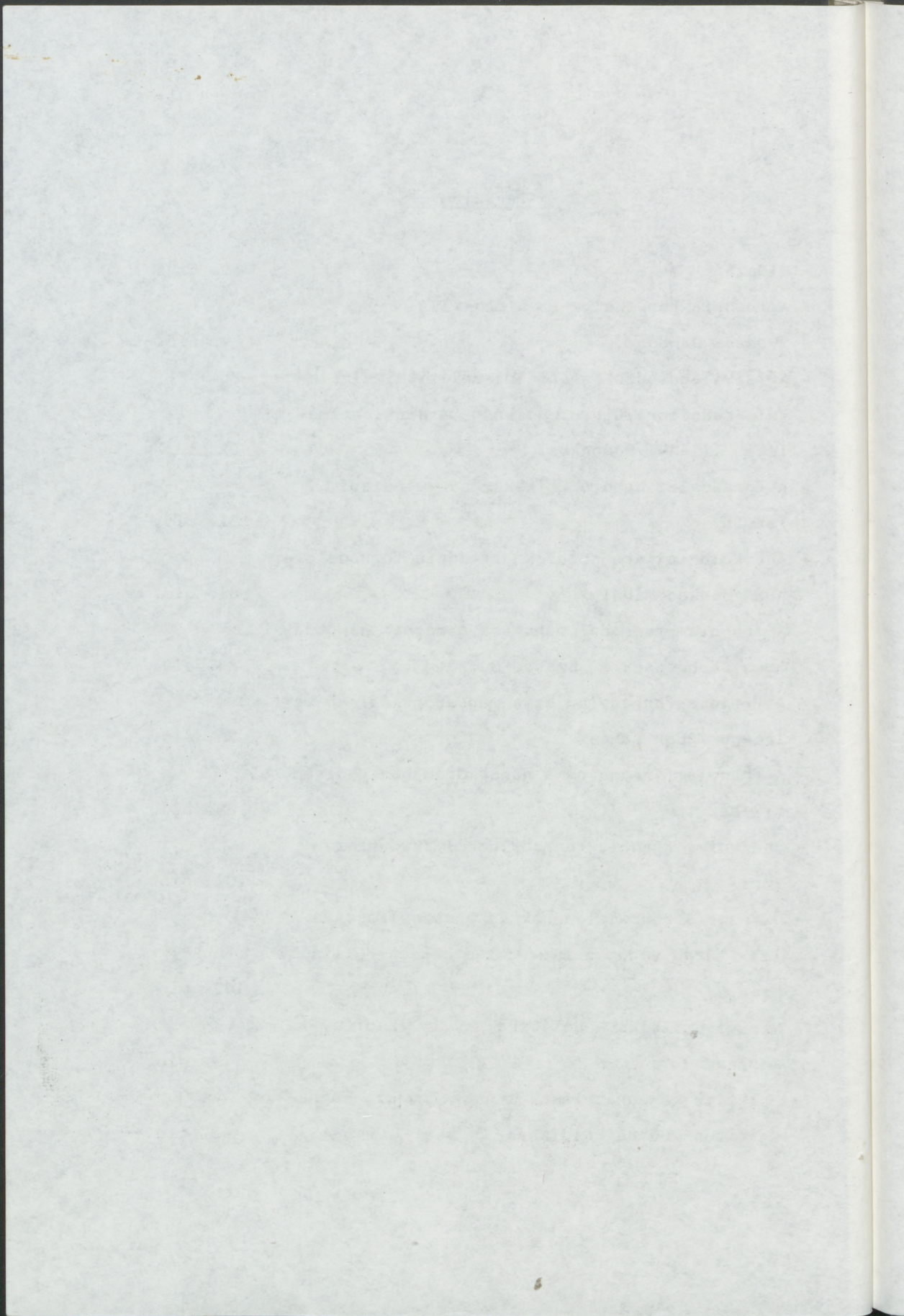
1900

ISBN 963.462.511.8

Készült az ELTE Sokszorosítóüzemében
400 példányban
Felelős kiadó: Dr. Pölöskei Ferenc
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 90066

Tartalom

- Előszó 5. old.
- A francia forradalom és a mai világ
/Vadász Sándor/ 7. old.
- A felvilágosodás társadalmi-politikai elméle-
tei Franciaországban: Holbach társadalomelmé-
lete /Illényi Domonkos/ 17 old.
- A forradalmi háború keletkezése /Diószegi
István/ 31. old.
- Antikolonialista nézetek a francia forradalom-
ban /Benkes Mihály/ 51. old.
- A francia forradalom hatása a magyar alkotmá-
nyos törekvésekre /Szabad György/ 63. old.
- A francia forradalom és a magyarországi közvé-
lemény /Poór János/ 73. old.
- A francia forradalom a német drámában /Salyámossy
Miklós/ 89. old.
- Manzoni a francia forradalomról /Madarász
István/ 101. old.
- A francia forradalom hatása Oroszországra a
18. század végén a 19. század elején /Filippov
Szergej/ 109. old.
- Nyelvi politika - politikai nyelv /Zsoffay
Andrea/ 119. old.
- Jelképek és ábrázolások a nagy francia forra-
dalomban /Vörös Boldizsár/ 143. old.

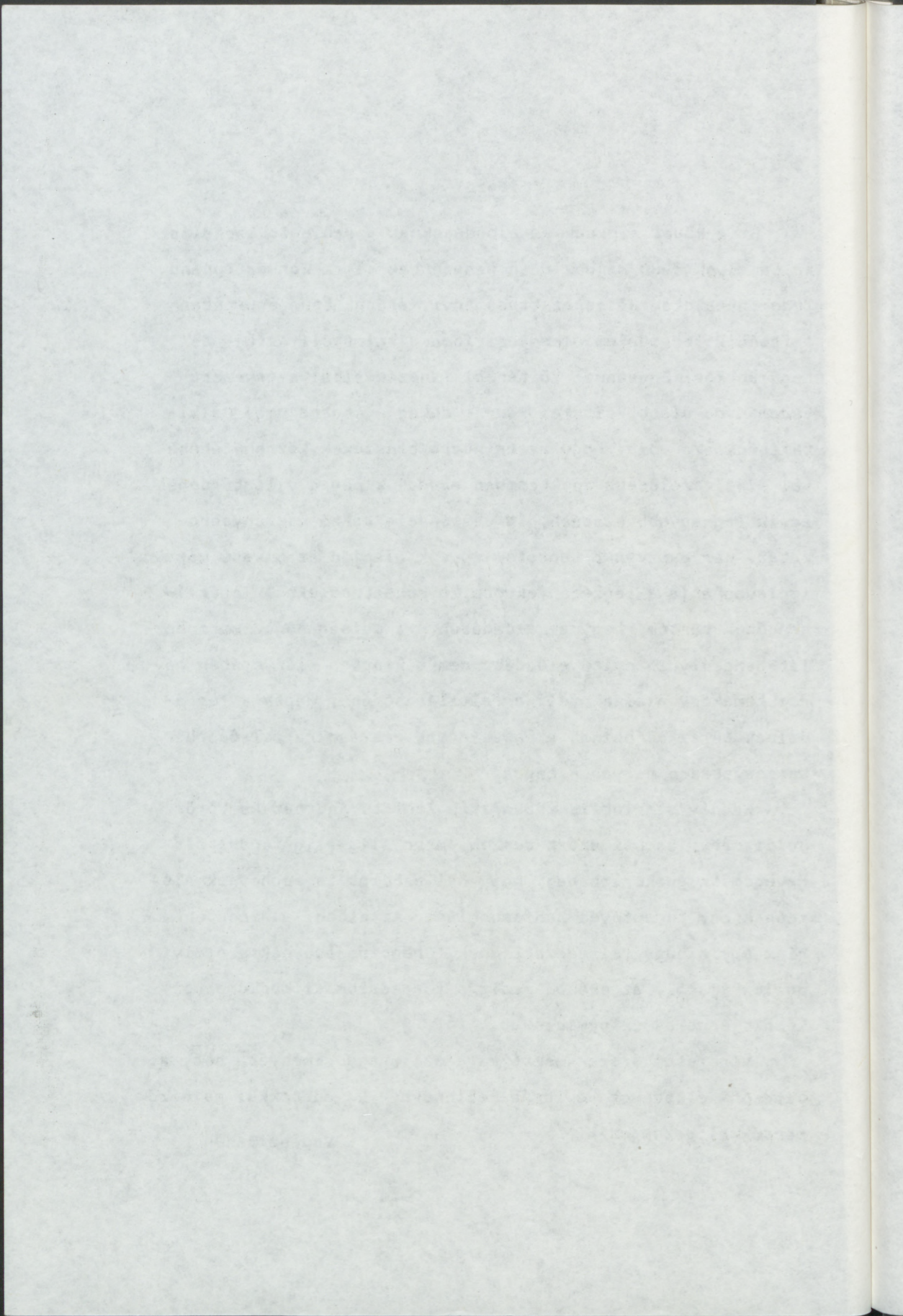
Előszó

Ez a kötet azoknak az előadásoknak a szövegét tartalmazza, amelyek 1989 május 16-án hangzottak el az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanácstermében a francia forradalom bicentenáriuma alkalmából. Az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék által szervezett tudományos ülést Pölöskei Ferenc dékán nyitotta meg. Célkitűzésünk az volt, hogy az érintett tanszékek közreműködésével minél szélesebb spektrumban ragadjuk meg a világtörténet egyik legnagyobb szabású, 10 esztendeig tartó eseménysorozatát. Bár pusztán a tartalomjegyzék alapján az olvasó maga is levonhatja a legkézenfekvőbb következtetéseket, megemlíteném, hogy az előadások - a maiság döntő szempontját hangsúlyozó nyitó előadást nem tekintve - lényegében három témakört ölelnek fel: a felvilágosodást, magát a forradalmat és ez utóbbinak a hatását más országokra, elsősorban természetesen Magyarországra.

Ha név szerint is megemlítem Zsoffay Andreát és Vörös Boldizsárt, csupán azért teszem, mert alig-alig fordul elő egyetemünk gyakorlatában, hogy hallgatókat is meghívnak előadónak egy tudományos konferenciára. Az előbbi a bicentenárium egyik nagy felfedezettjének, Grégoire abbénak a nyelvi politikájáról, az utóbbi pedig a forradalom szimbólumairól közölt érdekes információkat.

Végezetül a szerkesztő kifejezi azt a reményét, hogy az olvasó - előadások rövidsége ellenére - új adatokkal és nézőpontokkal gazdagodik.

Vadász Sándor

Vadász Sándor

A francia forradalom és a mai világ

Minden valóban jelentős történeti évfordulóra az jellemző, hogy a régmúlt események újragondolására készíti az emlékezőket, annak keresésére, hogy melyek a legfőbb, legidőszzerűbb tanulságai. Sokszorosan igaz ez a megállapítás a világtörténet egyik legnagyobb szabású, kerek egy évtizedig tartó eseménysorozatára, a 18. századi francia forradalomra. Elegendő akár vázlatosan áttekinteni e forradalom rendkívül gazdag historiográfiáját, hogy eljussunk az egyetlen ésszerű következtetéshez: végig az egész 19. századon át és a mi évszázadunkban a történészek egymást váltó nemzedékei kivétel nélkül minden esetben politikai meggyőződésüknek megfelelően, saját koruk politikai-ideológiai szükségleteiből kiindulva fejtették ki koncepciójukat. Ezt a diszciplinát sohasem művelték szobatudósok! Ragadjunk ki egyetlen szemléletes példát a francia történetírás élő organizmust képező folyamából. A Bastille bevételének centenáriumán, 1889-ben a III. köztársaság megszilárdulása volt napirenden. E korszak vezető historikusa, Alphonse Aulard, aki a Sorbonne-on ma is működő Francia Forradalom Története Intézet első professzora volt, meggyőződéses republikánus, mindent megtett annak érdekében, hogy a republikanizmus szellemében egyesítse a franciákat. A forradalom nagy alakjai közül Dantont választotta hőségnek, az ő bonyolult egyéniségének francia, azaz "nemzeti" vonásait kiemelve törekedett elfogadtatni őt kortársaival. De akár visszafelé, akár pedig előre, korunk felé haladva vizsgálónk

ezt a lényegi összefüggést, könnyűszerrel ki lehetne mutatni, hogy az évfordulóktól függetlenül is a nagy korszakváltások mindig új forradalom-értelmezéseket indukáltak. Ebből kiindulva egyetlen kérdéssel kívánok foglalkozni, jelesül azzal, hogy mit jelent a francia forradalom ma, a 200. évfordulón, mi a mondanivalója korunk emberének?

Ahhoz, hogy válaszolhassunk erre az önmagunk által fel-tett kérdésre, legalább röviden ki kell térni a bicentenárium körül Franciaországban kibontakozott heves polémiákra. Ez utóbbiak nem előzmény nélküliek, Már az 1950-es évtizedben megszületett az atlanti forradalom elmélete, majd 1965-ben megjelent a François Furet-Denis Richet szerzőpáros könyve, amely nagy hírnévre tett szert annak köszönhetően, hogy benne található meg a "kisiklás" tézis első kifejtése, amire még visszatérünk. A tulajdonképpeni viták azonban - ezek nem szorítkoztak monográfiákra és szakfolyóiratokra, hanem átte-vődtek a heti- és napilapok hasábjaira, a rádiók és a TV-tár-saságok műsoraira, ily módon a nagyközönség is megismerkedhet-tett a különböző álláspontokkal - az 1980-as évek elején kez-dődtek és néhány esztendő alatt példátlanul kiéleződtek. Bár-milyen álláspontra helyezkedjék is valaki, nem tagadhatja e viták aktuálpolitikai töltését. A legékezzsúlyosabb példa erre Vendée esete. A forradalomnak ez a véres fejezete a legutóbbi időkben az érdeklődés középpontjába került. Egyes, főként a polgárháborútól leginkább sújtott nyugati-északnyugati megyék-ből származó szerzők valósággal felmagasztosították a közpon-ti forradalmi kormány ellen fellázadt vendée-i parasztot, aki

szerintük szabadságát, függetlenségét védelmezte az elnyomó kormányzattal, értsd: a jakobinusokkal szemben. A szélső-jobboldali politikusok azonnali csatlakozása ehhez a koncepcióhoz, akik egyértelmű jelszavakká egyszerűsítették le a szóban forgó történészek állításait, félreérthetlenné teszi ennek a történetírói csoportnak a politikai indíttatását.

Nyilvánvaló hiba lenne azonban megrekedni a közvetlen politikai érdek kimutatásánál e vitákban. A szigorúan vett tudományosság aspektusából vizsgálva az ellentétes felfogások ütközését arra kell rámutatni, hogy bizonyíthatóan véget ért annak az irányzatnak az egyeduralma, amelyet ellenfelei "egyetemi", vagy egyszerűbben marxista-kommunista iskolának neveznek. És itt szeretnék visszakanyarodni ahhoz a Furet-hez, akit teljes joggal nevezhetünk a mai viták központi alakjának. Ő hangsúlyozta nagy nyomatékkal azt a tényt, hogy a múltban a francia egyetemeken a marxisták uralták a terepet, s ez mindenekelőtt nagy ellenfelére, az 1982-ben elhunyt Albert Soboulra vonatkoztatható és vonatkoztatandó. Furet alapjaiban támadta meg Soboulnak, s általában a marxista történészeknek a felfogását, amely különben magába foglalja a Jules Michelet-Jean Jaurès-Albert Mathiez-Georges Lefebvre, tehát a francia historiográfia nagy vonulatának képviselői által kiérlelt számos tételt is. Napjainkban Michel Vovelle képviseli mestere és barátja, Soboul örökségét. A Furet által képviselt revizionizmus /az elnevezés maguktól a franciáktól ered/ és a marxizmus kemény vitája nyomja rá a bélyegét az egész bicentenáriumra. Megjegyzendő, hogy van néhány te-

kintélyes történész, aki a két irányzat között elhelyezkedve, nem azonosul sem az egyik, sem a másik felfogással, bár álláspontjuk objektíve inkább a baloldaléhoz közelít.

E rövid bevezetés nem alkalmas arra, hogy az átértékelés bonyolult folyamatát részletesen taglaljam. Céлом nem lehet más, mint kiemelni a problémák sokaságából azt, amelyik a döntő, a meghatározó a jelenkori vitákban, ez pedig a jakobinizmus, a jakobinus diktatúra megítélése s ami szorosan kapcsolódik ehhez, a kérdések kérdése: a terror. Célszerűnek látszik röviden összefoglalni Furet nagyon népszerűvé lett koncepcióját a francia forradalom belső meghasonlásáról. E szerint az elmélet szerint ez a forradalom 1789-ben demokratikusnak indult, azonban később elfajult, "kisiklott" annak következtében, hogy a diktatórikus törekvéseket tápláló forradalmárok - ezek természetesen a jakobinusok - eltérítették eredeti céljától és itt nem részletezendő politikai manőverek segítségével létrehoztak egy erősen központosított, véres terrort alkalmazó diktatúrát, amely ráadásul irányított gazdasága révén szakított a liberalizmus elvével. Furet-nek és tanítványainak állítása szerint a jakobinusok voltak a legelsőek az emberiség történetében, akik egy ideológiára alapozott tömegterrort valósítottak meg. Kategórikusan tagadják a forradalom historiográfiájában meggyökerezett ama tételt, hogy a megváltozott körülmények, közelebből a honvédelem szükségletei idézték elő a forradalom balra tolódását és tették elengedhetetlenné a terrorisztikus rendszabályokat. Azal érvelnek, hogy a tények nem ezt igazolják, mivel a terror

pontosan akkor tetőzött, amikor a forradalmi hadsereg győzelmeket aratott a különböző frontokon, továbbá leverte a belső lázadásokat, egyszóval megszünt az abszolút monarchia restaurációjának a veszélye. A revizionizmus egész érvrendszere oda konkludál, hogy a jakobinus diktatúra nem a belső fejlődés törvényszerűen létrejött produktuma, hanem mesterséges képződmény, következésképpen nem minősül a francia forradalom organikus részének. Ez végleges szakítást jelent Georges Clémenceau híres kijelentésével: A forradalom blokk!

A marxisták és a centrumban állók Furet-vel vitázva ragaszkodnak a forradalom megbonthatatlan egységét hirdető koncepcióhoz, a "la force des choses, des circonstances" - a "dolgok, a körülmények kényszere" - tézishez, ami alatt azt értik, hogy a nem-akart, de vállalt háború rendkívüli körülményei kényszerítették a jakobinusokat a "szabadság zsarnokságának" megalapítására.

A forradalom tudós történészei a múltban szinte kivétel nélkül hőst választottak maguknak, vagyis a perszonifikálás módszerét alkalmazva vallották meg rokön- vagy ellenszenvüket valamely politikai csoportosulás iránt. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy napjainkban, mint már annyiszor, Robespierre áll a támadások keresztútjében. Egy jellegzetes epizód a mai Franciaország közéletéből: a Megvesztegethetetlen szülőhelyének, Arras-nak a városatyái úgy döntöttek, hogy bevitetik a szobrát a városháza épületébe. Robespierre-nek ez volt az egyetlen köztéri szobra az országban, illetéknéppen ez a barátságosnak nem nevezhető gesztus sok minden kifejez.

Térjünk azonban vissza a revizionista magyarázathoz. Ez utóbbi összeköti 1793-at 1917-tel, vagyis az orosz forradalommal. Ez is a demokrácia jegyében indult, ám később, az 1930-as években szintén elfajult és a minden korábbinál kegyetlenebb sztálinista diktatúrába torkollt. Hasonló kapcsolás következett be a náciizmus vonatkozásában. Ebben az értelmezésben Robespierre Hitlernek, Sztálinnak, sőt a náluk kisebb formátumú, részben ma is hatalmon lévő diktátorok szellemi előfutára, a jakobinusok terrorje pedig a 20. század irtóztató tömegmészárlásainak: a hitleri haláltáboroknak, és a sztálini gulágoknak a történeti előképe.

A napnál világosabb, hogy itt már nem egyszerűen egy-két évszázaddal ezelőtti, egész Európára majd az egész világra kisugárzó eseménysorozat ilyen vagy amolyan megítélésével állunk szemben. Ezek a kérdésfeltevések, ezek az okfejtések nagyon is a mának, rólunk szólnak, az ezredforduló felé közeledő emberiség húsba-vérbe vágó dilemmáit feszegetik. A társadalom egész szerkezetét megváltoztató forradalom volt-e az 1789-es, vagy csupán a hatalom csúcsán következett be őrsváltás? Szükség volt-e ez a forradalom egyáltalán? Hogyan formálódott ki a jakobinusok ideológiára alapozott hatalmi gépezete és a terror intézménye, amely lényegi egyezést mutat századunk legzsarnokibb rendszereivel? Miképpen valósult meg a jakobinusok és a bolsevikok szűk vezető csoportja érdekeinek azonosítása a nemzet érdekeivel? Fennáll-e még a forradalmak szükségessége vagy inkább lehetősége a 20. század végén, a 3. évezred elején? Minden forradalom terrortal

végződik? Számos más kérdés is felvethető lenne, de talán ennyi is elég annak bizonyítására, hogy ez a jelentős évforduló valóban a maiág jegyében zajlik.

A történésznek nyilvánvalóan forrásokra alapozva kell megalkotnia véleményét. Rá kell azonban mutatni arra a fontos körülményre, hogy a mai franciaországi közhangulat megértéséhez nem csupán levél- és könyvtári bűvárkodásra, pontosabban a legújabb történeti irodalom gondos elemzésére van szükség. Számításba kell venni olyan tényezőket is, mint a tömegkommunikáció hatása /nem feledkezve meg a kölcsönhatásról, hiszen Furet, Vovelle és mások jelentős közszereplést, ha úgy tetszik, történelmi ismeretterjesztést vállaltak/, és szélesebben azt, amit korszellemnek szokás nevezni. Erre figyelmeztetnek a közelmúltban végzett, különféle célú közvéleménykutatások. A részletezésről lemondva, csak néhány lényeges szempontra szeretném felhívni a figyelmet. Ami még néhány évvel ezelőtt is elképzelhetetlennek tűnt: a forradalom arcképcsárnokából kiválasztható történeti személyiségek népszerűségi listáján XVI. Lajos, Marie Antoinette és Charlotte Corday, Marat gyilkosa bekerült az első 10 helyezett közé. Úgyis szintén figyelemre méltó La Fayette és Mirabeau előkelő helyezése. Valamelyik TV-műsorban lejátszották XVI. Lajos perét. A végén megkérdezték a meghívottakat, hogy miként szavaznának, ha ma kerülne sor erre a perre. A közönségnek több mint a fele felmentené a királyt. A konklúzió nem lehet kétséges: a ma élő nemzedékek enyhébben ítélik meg a királyi pár ellenforradalmi praktikáit és inkább a forradalom első szakaszá-

nak mérsékeltebb felfogású képviselőivel rokonszenveznek. Az 1792-1793-as évekhez köthető heroikus erőfeszítések, nagy szenvedélyek távolabbra kerültek tőlünk, különösképpen a fiataloktól. Nem nevezném ezt magyar módra deheroizálásnak, mert ez utóbbi tudatos tevékenységet tételez fel bizonyos történeti személyiségek jelentőségének csökkentésére. Valószínűbb, hogy józan, talán túlságosan is józan korunkban az átlagember jóval kevésbé fogékony a hősiessé vállalkozások iránt. És még valamit le kell szögezni: a ma embere számára elfogadhatatlan a terror, bármilyen ideológia örvén üzzék is. Elfogadhatatlan mind a nyugati világ iparilag fejlett, demokratikus berendezkedésű országaiban, mind pedig a diktatúrából a demokráciába való átmenet nehézségeivel küszködő Kelet-Európa számára, nem szólva a harmadik világ különböző színezetű diktatúráiban sínylődő tömegekről.

Ha egyszer ennyire sokszínű a tabló, ha ily nagy mértékben megosztott a francia történész társadalom /persze nemcsak a francia, ugyanis ezek a viták különböző csatornákon keresztül átszűrődtek más országokba is/, fel kell tennünk egy alapkérdést: milyen értékeket tarthatunk ma, 1989-ben időtállóknak, példamutatóknak a francia forradalom történetéből? A párizsi közvéleménykutatások erre is rákérdeztek, azonban nem csupán ezek eredményeiből, hanem az eltérő felfogást valló francia történészekkel folytatott beszélgetésekből is tudom, hogy a több mint 50 millió franciát kizárólag az 1789-es demokratikus eszmék jegyében lehet közös nevezőre hozni, egyes-egyedül Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában foglalt elvek

képezik a sokat emlegetett nemzeti konszenzus alapját. Sietve hozzáteszem, hogy nem egyedül a franciák számára. Az ENSZ valamennyi tagállama által 1948-ban szankcionált Emberi Jogok Nyilatkozata, amely az 1789-esre épül, ténylegesen történelmi jelentőségű dokumentum, s mindaddig nem veszti el időszerűségét, amíg egyetlen olyan ország lesz a földtekén, ahol nem tartják tiszteletben az alapvető emberi szabadságjogokat. Nem érzem feladatomnak, hogy kitérjek az 1789-es Nyilatkozat egyes pontjaira. Egy megjegyzés azonban feltétlenül ide kívánkozik. Aki figyelmesen olvassa ezekben a hónapokban a magyar sajtótermékeket, nézi a televízió politikai műsorait, bizonyára felfigyelt arra, hogy bizonyos mondatok, kijelentések igencsak ismerősnek tűnnek. Ez valóban így van, gondoljunk olyan megfogalmazásokra, mint "amit a törvény nem tilt, szabad megtenni" gondoljunk a törvényhozó-, a végrehajtó- és a bírói hatalom szétválasztásának szükségességéről elhangzott nyilatkozatokra. Ebben az összefüggésben elmondhatjuk, hogy közvetlen feladataink megoldása során bizton támaszkodhatunk - természetesen csak elvi szinten, nem pedig a konkrét alkalmazást tekintve - az 1789-es törvényhozók útmutatására.

Kétségtelen tény, hogy mint minden forradalom, a francia sem váltotta be összes ígéretét, számos súlyos társadalmi probléma megoldását az utókorra hagyta. Ha figyelmen kívül hagyjuk azokat a globális feladatokat, amelyeket csakis az egész emberiség összefogásával lehet majd megoldani /környezetvédelem stb./, számot kell vetnünk azzal, hogy még a legmagasabb életszínvonallal és szociális biztonsággal büszkél-

kedő államokban is változatlanul léteznek a társadalom úgynevezett gyenge csoportjai, amelyek védelemre, hathatós támogatásra szorulnak. Ilyenek például a munkanélküliek, a bevándoroltak, a nők, a gyermekek, az öregek, a testi fogyatékosok, a szinesbőrűek, egyszóval a hátrányos helyzetűek. Az ilyen értelemben befejezetlen francia forradalom nagy történelmi érdeme, hogy e feladatok teljesítésének kulcsát is ránk örököltette.

Illényi Domonkos

A felvilágosodás társadalmi-politikai elméletei Franciaország-
ban: Holbach társadalomelmélete

Bevezetés

A 18. századi Franciaországban az abszolút monarchia merev rendszere szűkítette a kiváltságokkal nem rendelkező társadalmi rétegek mozgásterét. A kortársak bírálták az ipar és kereskedelem fejlődését gátló központi intézkedéseket, a túlzott territoriális önállóságot: panaszkodtak a mezőgazdaság tönkretétele, a termelés nagyarányú visszaesése miatt, egyre élesebben vetették fel a képviseleti rendszer hiányát, és utasították el a földesúri-, nemesi-, egyházi előjogokat. A nagy társadalomelméleti iskolák és képviselők érzékelték a társadalom minden szféráját átfogó válságot, keresték a kiutat; elemzéseik a stagnálás és hanyatlás okait kutatták, kompromisszumos megoldásokra és mérsékelt vagy radikális reformokra hívták fel a figyelmet. A felvilágosodás köréhez tartozó társadalombölcselek visszanyúltak ahhoz az ellenzéki irodalomhoz, amely elutasította az abszolutizmus XIV. és XV. Lajos által képviselt formáit és a törvényekkel szabályzott "legális" monarchia hasznosságát hirdették.

Hasonlóképpen a rendszer ellentmondásait tárták fel az un. gazdasági iskolák /pl. S. Vauban és P. Baisquillebert gazdasági elemzései/, ill. az ökonomisták, fiziokraták. /pl. F. Quesnay, Ch. Gournay, R. Turgot stb./. A kor jelentős utópista irodalma is hatással volt a társadalomelmélettel foglalkozók nézeteinek formálódására. /pl. Vairasse A szevaram-

bok története c. regénye/. Hasonló szerepet játszottak az utleírások, amelyek lehetőséget kínáltak az archaikus és európai társadalmak közötti hasonlóságok és különbségek összevetésére.

Végül a németalföldi /pl. Descartes, Spinoza/ és az angol /pl. Hobbes, Locke, Hume/ politikai szakirodalom közvetlen és közvetett hatása is kimutatható a kor jelentős francia gondolkodóinál.

A források áttekintése után a 18. század francia társadalombölcseletének részletes elemzése lenne a feladatunk: Voltaire, Montesquieu, Diderot, Helvetius, Rousseau, Linget, Brissot stb. a társadalomra, az emberre, az uralom-hatalom szerkezetére vonatkozó tételeinek kritikai feldolgozása. Sem ezt, sem az un. iskolák összehasonlító elemzésére nem vállalkozhatunk. Tanulmánykötet születhetne az ökonomisták-fiziókraták, az enciklopédisták, az un. kommunisztikus elméletek összegezéséből, a merkantilizmus 200 éves történetének ismertetéséből. Amit vállalni tudunk, az Paul Heinrich Dietrich Holbach /1723-1789/ társadalomelméletének összegezése. Azért követjük e társadalombölcselet főbb vonulatait, mert talán kevésbé ismert az a gondolatgazdagság és rendszerezési szándék, amely jellemezte őt.

Az A, B és C párbeszédének, a Filozófiai leveleknek, A törvények szelleméről-nek, A társadalmi szerződés-nek, Pótlás Bougainville utazásához című műveknek az írói /Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Diderot/ a köztudatban óriási szerepet kapnak az 1789-94 közötti események és később a polgáro-

sodás előkészítésében. Mögöttük Holbach kissé a második vonalban marad, jóllehet racionalista társadalomelmélete koncentráltabb, összefüggőbb, mint jónéhány nagyobb hírnévre szertett, ragyogó tollu kortársáé.

Műveit olvasva és újraolvasva megállapítható, hogy a társadalompolitikai kérdések iránt talán ő érdeklődött leginkább az enciklopédisták közül.

Holbach vagyonos, bárói ranggal rendelkező bajor család sarja volt, aki gyermekkorában került Franciaországba. Elvégezte a híres leydeni egyetemet és egész életét Franciaországban töltötte. Több kiváló munka szerzőjeként tartja számon az elmélettörténet. Ilyen pl. A természet rendszere, A józan ész, A természetpolitika, A társadalmi rendszer, Az etokrácia, az Enciklopédiába írt szójegyzetek, stb. Ezekben foglalta össze Holbach talán legáttekinthetőbben a felvilágosodás társadalomelméletét.

A törvények szerepe és a társadalom alapelvei

Holbach szerint minden politikai rendszer, állam és társadalom az ember természetéből vezethető le.¹ Ebből következően minden kormányzati formának meg kell felelnie az emberi természetnek. A kormányzat alapvető célja az ember és a közösség, a nép, a nemzet boldogságának biztosítása. Minden hatalom, a felvilágosult is, igen nehéz feladat előtt áll, mert olyan egyedekkel van dolga, akik az élvezetek megszerzésére, a számukra kellemes, a jó elérésére törekednek, de félnek a szenvedésektől, a közösség fenntartása miatt elkerülhetetlen terhektől.

Az embert szükségletei és szenvedélyei mozgatják, alakítják ki a tudatos szándékot, az akaratot a szükségletek kielégítésére. Ez az ember természetéből adódó törvényszerűség, tehát természettörvény. "A természettörvények a társadalomtól függetlenül - közvetlenül az emberi természetből következnek."² - fogalmaz a szerző.

A természettörvények az ember alkotta, vagy polgári törvények fölött állnak. Ezért lehetnek igazságosak az emberi cselekedetek még akkor is, ha nem esnek egybe az állampolgári törvényekkel.

A természettörvény léte az emberhez, nem pedig a "természeti emberhez" vagy "természeti állapothoz" kötött /mint Hobbes-nál, Rousseau-nál/. "A természeti állapot, amelyhez komor spekulánsok vezetnek vissza az emberi történelmet, amelyről a költők mint aranykorról írtak, - a valóságban a nyomor, a szellemi tompaság, az értelmetlenség korszaka volt."³ Az ember sohasem volt magányos farkas, éppen gyengesége tette mindig társadalmi lényé. Az ősi állapot, az idealizált aurea prima valójában a nyomor és tudatlanság, a "hideg, a hó, a halál" állapota volt, amely éppen a civilizáció előrehaladásával oldódott, de nyomai a babonákban, előítéletekben és az anakronisztikus kormányzati formákban még most is fellelhetők.

A jólét, a boldogság keresése az emberi természetből következik, s ez vezeti el az embert a társas érintkezéshez, a szociabilitáshoz, vagyis a társadalom létrehozásához. A társadalomban folytatott élet felel meg az ember természetes

hajlamainak, érdekeinek. Az egyén és társadalom együttes létéből kölcsönös kötelezettségek adódnak.

A társadalom; védelmet biztosít, segít a szegénység elviselésében, hozzájárul az emberi értelem fejlődéséhez a tapasztalatok felhalmozásával és közvetítésével /nevelés szerepe!/.
Szabadságot biztosít az egyén számára, amely lehetővé teszi az emberi képesség zavartalan alkalmazását a gazdaságban.

"A szabadság annak képessége, hogy magunk kovácsolhatjuk boldogságunkat..." - írja Holbach.⁴ A társadalom azonban nem a szabadosság társadalma, hanem olyan közösség, amelyben mindenkinek van esélye a boldogság elérésére.

"A szabadság annak képessége, hogy magunk kovácsolhatjuk boldogságunkat..." - írja Holbach.⁴ A társadalom azonban nem a szabadosság társadalma, hanem olyan közösség, amelyben mindenkinek van esélye a boldogság elérésére.

Az egyén szabadságszeretetében benne van mások érdekeinek figyelembe vétele. Mint a közösség tagja vállalja a függést, tehát lemond a szabadság összes attributumának képviselétéről, hogy a szabadság egyes ismérveivel meghatározhassa önmagát. De ez is több lehetőséget nyújt neki, mintha korlátlan szabadságot élvezne, mert ez összeütközéshez, belső harchoz vezetne. Az egyén az ésszerű szabadság birtokosa, akit a természet megjutalmaz: biztosítja javainak békés birtoklását, élvezetét.

A társadalom által követelt legfőbb erény /komplexebb mint Montesquieu-nél!/: a felvilágosult önszeretet, azaz a mértékletesség szokratészi elve; az emberi aktivitás, az erő és az igazságosság. Legfőbb elv az igazságosság, ez tartja fenn az egyensúlyt a társadalom tagjai között. Tehát igazságosság nélkül nincs társadalom, ahogy kötőanyag nélkül nem épülhet fel szilárd objektum. Mindezt a természet sugallja a

társadalomnak, amelynek - az ésszerű elvek gyakorlati alkalmazása után - a jutalma: jólét, nyugalom, bőség, harmónia.

Az emberek azonban nemcsak szükségletekkel, hanem szenvedélyekkel is születnek, amelyek olykor szembefordítják őket egymással. Ennek elkerülése a felvilágosult érdek érvényesítésétől függ, amely megzabolazza az embert, mint ösztönlényt, illetve arra kényszeríti, hogy az akaratot alá kell rendelnie egy központi akaratnak, amely mindenki közös akaratát fejezi ki és mozgásba hozza a társadalom egészét. A közös akarat intézményes kifejezője az állam. Az államot hallgatólagos társadalmi szerződés legitimálja, jóllehet ilyen szerződés nyomával sehol sem lehet találkozni. Ebben az értelemben az állam, a hatalom a közérdek képviselője, célja a boldogság megteremtése, az igazság törvényeinek betartása. Ezek már nem természeti, hanem társadalmi törvények, amelyek változnak ugyan, de betartásuk elengedhetetlen. Ha az egyén megsérti, a jog lesújt rá, ha a szuverén teszi ezt - megszűnik az uralkodó hatalma.

A törvény a társadalom értelme, amely szembenáll az emberi szenvedélyekkel, az embert társadalmi lényé formáló eszköz. Míg a természeti törvények változatlanok, a polgári törvények a körülményektől függően változnak, de megszabják a közigazgatás szabályait, a törvények végrehajtásának módját, a fegyveres erők felhasználásának és az öröklésnek a rendjét, az egyes osztályok jogait, továbbá a vallási kultusz társadalmi szerepét. Végül az alaptörvények pontosan meghatározzák az uralkodó és az alattvalók jogait és kötelességeit, az

alattvalók engedelmességének határait.⁵

Egyenlőtlenség és tulajdon

Az emberi társadalom alapelveinek számbavétele után Holbach beleütközik a minden modern társadalomban tapasztalható egyenlőtlenségbe. A társadalmi, vagyoni különbségek létét természetesnek tartja, minden egyenlősítő törekvést az utópia birodalmába utal. "Az egyenlőtlenség legitim alapja az, hogy a leghasznosabb, a legértékesebb a társadalom számára."⁶ - írja Holbach. Ha lenne olyan ideológia, amely egyenlőséget hirdet, idővel számolnia kellene az egyenlőtlenség megjelenésével. Miért? Mert az emberek nem egyenlők, nem rendelkeznek azonos munkabírással, szorgalommal, alkotó fantáziával és szerencsével. Ugyanakkor az egyenlőtlenség teszi lehetővé az emberek közötti cserét, együttműködést.

De a közjó, az általános érdek megköveteli a gyengébb, a szegényebb, a szenvedélyek rabjának megsegítését. Csak a kölcsönös szolgálatok igazságos elosztása biztosíthatja az egyén és társadalom egyensúlyát, boldogságát. Ebben az értelemben az egyenlőtlenség társadalmi szükségszerűség, természeti törvény. Az egyenlőtlenségből következik az is, hogy az egyik ember rendelkezik tulajdonnal, a másik nem. "A tulajdon arra való képesség, hogy a munka és a szorgalom nyújtotta előnyöket a társadalom minden tagja élvezhesse."⁷ - fogalmazza meg Holbach. A tulajdon birtoklása az ember alapvető természeti joga, amelyet sem a polgári törvénynek, sem az alaptörvénynek nem szabad vitatnia. A tulajdont a tehetség, a szorgalom, a munka hozta létre, és ezáltal kizárólagos jo-

gunk van rá. Ezen belül a földtulajdon /ld. az ökonomisták, főként Quesnay felfogását!/ összeköt a hazával, értékessé teszi a hazát.⁸ A tulajdont a munka hozta létre, minthogy pedig az egyik ember munkaráfordításai nem egyenlők a másikkal, ebből következik, hogy tulajdonuk sem lesz egyenlő. Az egyenlőség nem terjedhet ki a tulajdon egyenlőségére; az egyenlőtlenség törvényes egyenlőtlenség.

Holbach tehát természetesnek tekinti a tulajdont és az egyenlőtlenséget /Diderot is!/, ésszerűnek tartja azonban - a társadalmi béke érdekében - az egyenlőtlenség szélsőségeinek a korlátozását. A célszerűen berendezett társadalom egyensúlyra törekszik: megakadályozza tagjait erőiknek és tulajdonuknak egymás elleni felhasználásában - a jogszolgáltatás korlátozza a természetes egyenlőtlenséggel való visszaélést. Ha ez nem következik be, akkor a társadalom gazdagjai kisajátítják mások munkájának eredményét - s így a tulajdon az emberek közti viszály Erisz-almájává változik, a társadalom állandó belső harchoz vezet. A felső réteg arra tart igényt, hogy "joga legyen igazságtalannak lennie".⁹ Mindez önkényuralomhoz vezet, ahol már a törvény előtti egyenlőség és a közös teherviselésben megnyilvánuló viszonylagos egyenlőség /adózás/ sem biztosítatik. Így az ember kezében lévő hatalom az emberi természetből adódóan visszaélés-sorozattá fajul el.¹⁰

A racionális társadalom, állam és a szabadságjogok

Az ésszerű társadalom mindenekelőtt a közvéleményre és a közérdekre támaszkodva biztosítja az egyén, a közösség, a

nemzet fejlődését. Ez a fejlődés különböző szakaszokon - gyermekkoron, fiatalkoron, érett koron, aggkoron - áthaladva jut el a végső stádiumhoz, az elmúláshoz.

A társadalmak keletkezésének kezdetén - Holbach szerint - a nemzetek csupán vad harcosok gyülekezetei voltak. Vándoroltak, vadásztak, halásztak, állatokat tenyésztettek; családban, kisebb közösségekben, hordákban éltek.

A szükségletek növekedésével a nomádok letelepedtek, áttértek a földművelésre, ipart és kereskedelmet kezdtek űzni. Közben meg kellett szervezniük önmaguk kormányzását. Kezdetben hadvezérek irányították a közösség életét provizórikus hatalmi joggal, majd bírókká is váltak más népcsoportok fölötti győzelmek és a szerzett vagyon elosztása idején, később pedig a hétköznapi vitáiban is. Hatalmukat fegyveres alkalmazásával tették elismertté mindenki előtt. Ezzel párhuzamosan jelentek meg a "láthatatlan lény látható képviselői", a vallási babonák képviselői, akik természetfölötti tulajdonságokkal kezdték felruházni a vezéreket. A nép lelki irányítói ezek után maguk is hűbérurakká, esetenként világi uralkodókká váltak. A zsarnokság sajátos válfaja lett a "szervezett rablás kora" és rendszere, amely feudalizmus néven vonult be a történelembe. Itt az uralkodó körül egykori harcosokból álló kiváltságos osztály szerveződött, amely nemességnek, felső rétege arisztokraciának tekintette magát. A legtöbb államban ezek irányítanak, de a legújabb korszakban a harmadik rend is egyre erőteljesebben követeli a kormányzati reformokat, a hatalomban való részvételt - gazdasági erejének növekedésével

párhuzamosan.

Holbach terjedelmes írásaiban bizonygatja, hogy a despotizmus, a nemesi előjogok, a kurtizánok, a metreszek és főpapok kapzsi uralma nem felel meg az emberi természetnek. A politika feladata éppen az uralkodó és alattvaló érdekközöségének megteremtése.¹¹

Mit javasol Holbach? Alkotmányos rendszert, amelyben a felvilágosult uralkodó irányította új, racionális társadalom biztosítja az emberi szabadságjogokat, a gondolat-, a lelkiismereti-, a szólás- és sajtószabadságot. Az állampolgár, a citoyen szabadgondolkodó. A polgárok megfosztása a szólás- és sajtószabadságtól annak ürügyén, hogy visszaélhetnek ezzel a szabadsággal, ugyanolyan értelmetlen, mint megtiltani a gyermek használatát, mert azok tüzet okozhatnak.¹²

Holbach az egyes kormányzati formáknak nem tulajdonított túlzott jelentőséget. A jó kormányzás jele nem a monarchisztikus, arisztokratikus vagy a demokratikus forma, vagy a gazdagság és hosszas fennmaradás, hanem a felvilágosult értelem, a jó erkölcsök, a közjó, tehát az általános érdek követése. Holbach szimpátiája mégis az alkotmányos monarchiáé, azzal a megszorítással, hogy az egy emberre bízott végrehajtó hatalom könnyen válhat zsarnoksággá. Ha érvényesül a hatalom megosztásának az elve, működik a népképviselői rendszer, akkor a jó kormányzat jogi biztosítékokkal is rendelkezik. A választóktól függő törvényhozás kényszerítheti az uralkodót a törvényesség betartására, sőt joga van az uralkodó elmozdítására is.

A közvetett képviseleti rendszer résztvevői a földdel rendelkező polgárok; - az iparosok, kereskedők, bérmunkások, nincstelenek hasznos szerepet játszanak ugyan a társadalomban, védelmet is élveznek emiatt, de csak akkor választhatnak, ha földtulajdonhoz jutnak.¹³ A "földalapú" választójog Quesnay és az ökonomisták tételeiből került át Holbach rendszerébe. Ugyanakkor sokszor hivatkozik a gondolkodó az angol politikai rendszer példaértékű elemeire is, különösen akkor, ha a zsarnoki hatalom korlátozásáról van szó. Ebben a rendszerben nincs helye a Lordok házának, mert a felsőház mindig lojális az uralkodóházzal szemben, a konzervatív politika mindenkori támogatója.

A despotizmus elleni egyetlen tartalék a nép ereje. Minden nép elidegeníthetetlen joga a zsarnok elleni közös fellépés. A zsarnokság arra kényszeríti rabszolgáit, hogy kegyetlen eszközök alkalmazásában, forradalomban keressenek kiutat. A politika világában a forradalmaknak ugyanolyan szerepük van, mint a viharoknak a természet világában: megtisztítják a levegőt, szétkergetik a felhőket.

A felvilágosult társadalom azonban ésszerűbb eszközöket is talál bajaira, - zavargás és erőszak nélkül is elbánik igazságtalan vezetőivel. A felvilágosodás, az ésszerűség, a körültekingtő reformmunka alkalmas a társadalom átformálására. Ez a társadalom /a mezőgazdaságban/ a kisparaszti földtulajdonra, az ipar és kereskedelem támogatására, versenyeztetésre, az állami beavatkozás korlátozására épül. Legfőbb elve a szabadság lesz, amely nélkül nincs sem földművelés, sem ipar,

sem kereskedelem, sem hitel- és bankélet, sem népszaporodás. "A szabadság az a lehetőség, amellyel megragadjuk azon eszközöket, amelyeket szükségesnek itélünk a javak és élvezetek megszerzésére. Akkor érezzük magunkat szabadnak, ha boldogság utáni törekvéseinket semmi sem akadályozza"¹⁴ - írja Holbach.

A társadalom érdekei azt követelik, hogy a lehető legtöbb polgár élvezze a jólét biztonságát, /de nem a túlzott gazdagságot!/ és ne szenvedjen a megalázó szegénységtől. A mérsékelt szükségletek kielégítése biztosíthatja a társadalmi nyugalmat, amelyet a kereskedelmi szellem túlzott érvényesülése fenyeget. Holbach úgy itéli meg, hogy a kereskedelem csak néhány ügyeskedő javát szolgálja. Termelés helyett, új érték előállításával az adás-vétel gazdasági helyben járáshoz vezet.

A nép erkölcséit semmi sem rombolja jobban, mint a pénzügyi szellem általánossá válása. Semmi sem nehezebb, mint becsületesen nagy vagyonhoz hozzájutni: ez mindig az alattvalók véréből származik¹⁵ - mondja ki véleményét Holbach.

A kereskedelmen kívül a háborúk is mindig a nemzetek meggazdagodásának eszközei voltak. A háború csak akkor igazságos, ha egy ország esztelen támadás és hódító ellen védekezik. A kortársi Európát megrázó valamennyi háborút a gazdaság iránti szenvedély idézte elő, mozgatóerejük pedig a zsarnoki uralom túlköltekezése volt. A háború elnémítja az igazság és értelem hangját, a háború a leggonoszabb rossz. A háború barbár és értelmetlen politika - vallja Holbach -, de

szükséges, ha a nemzet jóléte veszélyben van.¹⁶

Holbach társadalomrajza olyan ésszerű társadalomkép, amely alapvetően a magántulajdonon és a szabad egyéni gazdaságon alapszik. Racionalizmusa majd minden korabeli hipotézisen és spekuláción túljutva egy protoliberalis, alkotmányos politikai rendszerbe helyezi el a hatalommal együtt élő egyént. Azt az egyént, aki képletesen szólva mindig átéli Káin és Ábel drámáját a társadalomban és a történelemben, mivel azonban az egyén felvilágosult ember, előrelátó: egyszerre dolgozik magáért, a társadalomért, és mivel ismeri önmagát, a felvilágosult hatalommal védőhálót feszített ki végveszély esetére.

Az emberek közti egyenlőtlenség hirdetője Holbach, mégis szükségesnek tekinti a tulajdonosok és a tulajdonnal nem rendelkezők érdekeinek összekapcsolását.

Az érdekek kapcsolódásához történelmi-logikai rendbe foglalt liberális alapértékek kínálják a közös nevezőt, amelynek neve: polgári társadalom. Holbach egész életműve hű maradt ahhoz az alapelvhez, amelyet Társadalompolitikájában használt mottóként, amelyet bizvást magáévá tehet a mai olvasó is: "A legbiztosabb politika az, amely számol a valósággal!"¹⁷

Jegyzetek

1. P.H.D. Holbach: A természet rendszere. Akadémia, 1978. 103/104. 1.
2. P.H.D. Holbach: Soziales System oder natürliche Prinzipien der Moral und der Politik mit einer Untersuchung über den Einfluß der Regierung auf die Sitten. Nach dem Original übersetzt von Johann Umminger. Leipzig, 1898. 8. 1.
3. P.H.D. Holbach: Natürliche Prinzipien der Moral. Leipzig, 1898. 197. 1.
4. P.H.D. Holbach: A természet rendszere. i.m. 105. 1.
5. P.H.D. Holbach: Soziales System. i.m. 9-10. 1.
6. P.H.D. Holbach: Natürliche Prinzipien der Moral. i.m. 135.1.
7. P.H.D. Holbach: A természet rendszere. i.m. 105. 1.
8. La politique naturelle ou discours sur les vrais principes du gouvernement par B. d'Holbach. L'an 4 l'ère republicaine. I. kötet 53-56. 1.
9. Uo. 62-63. 1.
10. P.H.D. Holbach: Natürliche Prinzipien der Politik. Leipzig, 1898. 61. 1.
11. P.H.D. Holbach: Natürliche Prinzipien der Politik. Leipzig, 1898. 72. és 76. 1.
12. La politique naturelle... i.m. II. kötet 262. 1.
13. P.H.D. Holbach: Von dem Einfluß der Regierung auf die Sitten. Leipzig, 1898. 75. 1.
14. P.H.D. Holbach: Soziales System... i.m. 139. 1.
15. P.H.D. Holbach: Von dem Einfluß... i.m. 79. 1.
16. P.H.D. Holbach: Natürliche Prinzipien der Politik. i.m. 114. 1.
17. P.H. D. Holbach. Soziales System: i.m. 159. 1.

Diószegi István

A forradalmi háború keletkezése

A tizenhatodik század közepétől a világháború végéig ívelő erőfeszítéssorozat, amelynek eredményeként Európa végérvényesen kiemelkedett a középkorból, szakadatlan háborúkkal, államok és nemzetek közötti összeütközésekkel járt. Ezek a háborúk a feudális struktúrát szétzúzó forradalmakkal együtt jelentkeztek, és valamilyen formában összekapcsolódtak a napirendre került átalakulással. A forradalmak krónikájában a társadalmi struktúra megújításáért kifejtett belső erőfeszítés mellett az esetek döntő többségében a külső összeütközés fejezete is fellelhető.

Forradalom és külháború az Európában végbement robbanás-szerű változások túlnyomó többségében strukturálisan egybe tartozott. A centralizált, az etnikai állományt a gazdasági integráció alapján egyesítő állam ismeretlen volt a korai forradalmak Európájában, sőt ez az államtípus még a forradalmak utolsó hullámának időszakában sem vált általánossá. A modern centralizált állam létrehozása - az eredetileg a feudális abszolútizmus tevékenységi körébe tartozó funkció ellátása - majdnem mindenütt a polgári forradalmakra vált. A forradalom, amely napirendre tűzte a változtatást, mindenképpen beleütközött a feudalizmus nemzetközi /helyesebben: dinasztiai/ jog- és államrendjébe, amely a status quo megváltoztatásának fegyverrel állt útjába. A forradalom, helyzetéből adódóan, nem térhetett ki külső funkciójának gyakorlása elől, és maga

rákényszerült arra, hogy a fegyverekre apelláljon.

A forradalom gyakran olyan esetekben is háborúba torkollott, amikor azt strukturális viszonylatai elkerülhetővé tették volna. Az összeütközést számos alkalommal a külföld fegyveres intervenciója idézte elő. A kívülről jövő beavatkozás sokszor a konzervatív szolidaritásból származott. Valójában persze nem annyira a megdöntött abszolútizmussal való együttérzésről volt itt szó, mint inkább a forradalmi láncreakciótól való félelelről. A megindított háború sem elsősorban a restaurációs célokat tartotta szem előtt, sokkal inkább a forradalom továbbterjedésének megakadályozását. És még egy szembeeszkő különbség a forradalom strukturális helyzetéből adódó háborúk és a külső intervenció következtében előállott konfliktus között: az előbbire a szemben álló felek bármely erőviszonyai mellett sor került, az utóbbi csak ott keletkezett, ahol az intervenciót végrehajtó fél döntő hatalmi túlsúllyal rendelkezett.

Ha a negyedfél százados átalakulás tapasztalatait a nagy francia forradalommal szembesítjük, arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a konfliktusok általánosnak nevezhető indítékai az 1792-es háború kitörésében nem játszottak érdemleges szerepet. A háborút, amely a Législatif hadüzenetével indult és amely kisebb megszakításokkal csaknem negyed századig tartott, nem a francia átalakulás strukturális körülményei idézték elő, nem is az Ancien Régime iránt kívülről mutatkozó szolidaritás, de az még a forradalmi változtatásokkal kapcsolatos hatalmi érdek rovására sem írható. Egy olyan Európában, ahol a föld-

rajzi értelemben vett Németország több mint háromszáz önálló államból állott, ahol egy-egy uralkodóház birtokai egymástól több száz kilométer távolságban helyezkedtek el, ahol egy-egy dinasztikus konglomerátum tíz-tizenöt középkori államot és állammaradékot olvasztott magába, Franciaország gazdasági, etnikai és politikai tekintetben messzemenően homogén alakulatnak számított.

A rendi széttagoltságot és a politikai decentralizációt Franciaországban Richelieu abszolút monarchiája még a 17. század első negyedében megszüntette. A két nélkülözhetetlen alapfeltétel biztosítása: az ország területének egyesítése és az állami függetlenség helyreállítása tehát nem tartozott a forradalom feladatkörébe. Az abszolút monarchia, a háború eszközt is sűrűn használva, ebben a vonatkozásban teljesítette funkcióját. A Bastille lerombolásával megindult átalakulás, a megelőző és a későbbi forradalmak nagy többségétől eltérően, ezért nem hordozta magában strukturálisan a külső konfliktus, a háború lehetőségét.

A forradalom első két évében az sem jöhetett komolyan szóba, hogy a külföld az Ancien Régime érdekében fegyverrel beavatkozzék. Igaz, a konzervatív szolidaritás tételét Marie Antoinette már korán megfogalmazta: "mindez, ami itt történik, rendkívül veszélyes precedens. Ez az összes királyok ügye, és nem szimpla politikai kérdés" - írta számtalan levele egyikében. A segélykiáltás azonban nem számíthatott visszhangra az európai udvarokban. Azt, hogy a Bastille lerombolása egyben az összes trónusok ledöntésére szóló jeladás volt, azt csak

XVI. Lajos kivégzése után, a jakobinus diktatúra után, a forradalom intézkedéseinek és intézményeinek napóleoni méretű exportját követően - egyszóval a negyedszázados francia felforgató tevékenység alapján értette meg a feudális Európa.

A feltételek különbözőségéből adódott, hogy a franciaországi átalakulás számos vonatkozásban másképp bonyolódott le, mint azok a forradalmak, amelyek szerkezetei adottságaik vagy a hatalmi érdekek miatt beleütköztek a fennálló nemzetközi viszonyokba. A francia forradalomnak, a megelőző és a későbbi átalakulások többségétől eltérően, nem volt állami-nemzeti tennivalója.

Már az is rendkívül jellemző, hogy a forradalom jó ideig egyáltalán nem tartotta szükségesnek, hogy a franciaországi átalakulás külső vonatkozásairól véleményt nyilvánítson. A porosz, az osztrák, a spanyol szomszédságot, az egész feudális környezetet természeti adottságnak fogták fel, és nem tördtek többet vele, mint például az óceánnal, amely a francia partokat mosta. Még másfél esztendővel a Bastille bevétele után is többet foglalkoztak Párizsban az előző évtized amerikai átalakulásával, mint Németországgal, Itáliával és egyáltalán Franciaország külpolitikai problémáival.

A külső viszonyokkal kapcsolatos megnyilatkozások leginkább szembetűnő jegye a tagadás: a társadalmi együttélés történelmileg kialakult, a külső környezettől elválasztó és megkülönböztető formáinak és intézményeinek szinte teljes elutasítása. A forradalom részéről természetes pozíció a régi megtagadása, amelyből létjogosultságát meríti; az átalakulások

többsége azonban bizonyos feltételeket nemcsak tudomásul vett, hanem azonosult is velük. A külső funkciót gyakorló állam és az etnikai állományt politikai egységgé formáló nemzet szent és érinthetetlen volt a 19. század forradalmi számára. A francia forradalom maga és az Ancien Régime közé, ebben a tekintetben is, olyan szakadékot mélyített, amelyet senki sem hitt többé áthidalhatónak.

A Nemzetgyűlés nemcsak az érvényben lévő dinasztikus szerződésekkel szemben élt fenntartással, hanem a szerződéseket egyáltalán fölöslegessé nyilvánította; nemcsak a Bourbonok családi kapcsolatait kifogásolta, hanem a más államokhoz fűződő kapcsolatokat általában és azok formáit, a külpolitikát és a diplomáciát is elutasította; nemcsak a dinasztikus háború ellen emelt szót, hanem a háborút mint a politika eszközét általában vetette el. Ez nem az Ancien Régime külpolitikai érdekeinek, és külkapcsolati formáinak megtagadása volt egyszerűen, hanem a külső funkciót is ellátó államnak mint olyannak az elutasítása. A Nemzetgyűlés arra sem volt hajlandó, hogy a nemzetet úgy tekintse, mint a többi néptől elválasztó és megkülönböztető etnikai közösséget. Amikor az egyik képviselő arról beszélt, hogy a maga francia mivoltát mindennél többre tartja, és franciaságát a más népekkel szembeni konfrontálással domborította ki, megvonták tőle a szót, és kijelentéseinek visszavonására kényszerítették. A "nation", a nemzet a forradalom számára induláskor nem volt több, mint a kiváltságosokkal szemben álló politikai közösség, amely a külföldtől való megkülönböztetés jegyeivel legfeljebb potenciálisan rendelkezett.

A forradalom nem ismerte és politikai céljainak eléréséhez nem is kívánta felhasználni a később leküzdhetetlen erőnek bizonyult nacionalizmust.

A forradalom izolálni akarta magát a feudális környezet-től abban az értelemben, hogy megtagadta Franciaország államközi kötelezettségvállalásait, de úgy is, hogy a kapcsolatok tervezett felszámolásával a kívülről jövő beavatkozás lehetőségét is előre kizárta. Hasonló közömbösséggel viseltetett a forradalom iránt kívülről mutatkozó barátságos megnyilvánulásokkal szemben. Az volt a vélemény, hogy a forradalomnak nincs szükséges kívülről jövő segítségre, és egy lépést sem tettek annak érdekében, hogy a francia határok mellett vagy a távolabbi országokban mutatkozó erjedést a francia átalakulás szempontjából kamatoztassák. A francia forradalom hatására meginduló és a párizsi segítségben reménykedő mozgalmaknak is tapasztalniok kellett a közömbös elzárkózást. A francia forradalom figyelmen kívül hagyta az ország helyzetét meghatározó földrajzi, történeti és külpolitikai körülményeket, és úgy viselkedett, mintha egy magányos szigeten vitte volna végbe a nagy jelentőségű változtatást.

Akadt azonban olyan állásfoglalás is, amely nagyon is gyakorlatiasnak és a forradalomra nézve a legnagyobb mértékben hasznosnak bizonyult. A Nemzetgyűlés kijelentette, hogy a más vonatkozásban spiritualizált francia állami határokat érvényesnek tekinti, és tudomásul veszi a fennálló állapotokat. Az adott körülmények között ez annyit jelentett, hogy a forradalom nem kívánta a kialakult status quo megváltoztatá-

sát. A garanciák megfogalmazásában a forradalom odáig ment, hogy alkotmányba iktatta: Franciaország területének megnagyobbítása érdekében nem fog hódító háborút viselni. A tradíciókat kívül-belül megtagadó francia forradalom azzal, hogy az adott status quo-t tudomásul vette, az egyébként passzív Európával szemben a békés egymás mellett élés legfontosabb feltételét biztosította.

A francia forradalom olyan körülmények között ment tehát végbe, hogy nemzetközi összefüggésben nem volt semmiféle állami-nemzeti tennivalója, és ezt a körülményt a külső környezettel szembeni magatartásában teljességgel tudatosította. Miért került akkor mégis összeütközésbe az elzárkózó forradalom és a közömbös külföld, ha egyszer a háborút egyik fél sem akarta? A kérdés joggal vetődik fel, hiszen a fentiekből ellentétes konklúzió következne.

A külső tehertételtől mentes francia forradalom a maga teljes tisztaságában végigvihette osztályharcait, és hozzáláthatott az elért eredmények konszolidálásához. Az Ancien Régime híveinek a végérvényesnek látszó változások ellen csak egy ütőkártyájuk maradt: a külföld, a feudális Európa. Az uralkodó és környezete a szerzett tapasztalatok után tisztában volt azzal, hogy a hivatkozást nem teheti meg a "nemzeti király" pozíciójából, a görcsös hatalomvágy mégis azt diktálta, hogy élnie kell ezzel az utolsó és kockázatos lehetőséggel. És ez volt az a gesztus, amely a más pályán mozgó forradalmi Franciaországot és a feudális Európát először ütköztette.

Az Ancien Régime és a harmadik rend között keletkezett konfliktus internacionalizálására valójában már jóval korábban kísérlet történt. A király fivére, Artois grófja még a Bastille bevételének másnapján elhagyta Franciaországot, és apósánál, a szárd királynál talált politikai menedéket. A menekülő grófot a konzervatív arisztokrácia sűrű raja követte. A tömeges emigráció korántsem jelentette a hazai küzdőtérrel való félreállást. Az Ancien Régime hívei azért hagyták el Franciaországot, hogy zilált hadrendjüket újjászervezzék, és hogy az abszolút monarchia tervezett restaurálásához a külföld segítségét megnyerjék. Az emigráció végigkilincselte a királyi udvarokat, a rémüldöző hercegek és grófok előtt rikító színekkel ecsetelte a párizsi szörnyűségeket, és keresztes hadjáratra szólított fel a legkeresztényibb király törvényes hatalmának visszaállítása érdekében.

A nagy sürgés-forgás azonban vajmi csekély eredményt hozott. Az Európaszerte mutatkozó konzervatív szolidaritásnak inkább sajnálkozás és platonikus együttérzés, mintsem politikai cselekvésvágy volt a tartalma. XVI. Lajos párizsi jelenléte a feudális Európa szemében legalizálta a franciaországi változásokat.

A hazafiak pártjában már kezdetben sokan akadtak olyanok, akik a király magatartásában őszintétlenséget gyanítottak. A fejlemények később teljességgel igazolták a kétkedőket. XVI. Lajos első gesztusai mégis olyan benyomást keltettek, mintha az uralkodó megbékélt volna a forradalommal. A király a Bastille bevétele után a városházán feltűzte a háromszínű kokár-

dát, és poharat ürített a nemzet egészségére. A valóban őszintétlen eljárást kezdetben azonban nem annyira a számítás, mint inkább a zavar és az értetlenség ösztönözte. A Rendi Gyűlés megnyitásától a Bastille ostromáig lepergett eseményeket a király lassabb tempóhoz szokott agya nem is tudta egészen felfogni, annyit viszont dédapái tapasztalataiból tudott, hogy távozásával a trónkövetelők számára nyitná meg az utat, vagy pedig a hatalomért betétkedő valamelyik csoportnak szolgáltatná ki magát. A tanácsadók közreműködése révén azonban rövidesen céltudatos politikai tartalmat nyert az ösztönös trónusföltöltő magatartás. XVI. Lajos nyilvános gesztusaiban továbbra is úgy viselkedett, mintha a jacquerie királya akart volna lenni, közben azonban a számára biztosított legális lehetőségeket kihasználva, makacsul védelmezte a még birtokában maradt pozíciókat, és türelmesen várta, hogy a forradalmi tábor előrehaladó bomlása meghozza számára a restauráció lehetőségét.

Az emigráció türelmetlensége és az uralkodóval szembeni tapintatlansága csak zavarta a hazai tervezgetéseket, ezért XVI. Lajos nyilvánosan dezavualta fivérét, és minden kapcsolatot megszakított a körötte csoportosuló ultrákkal. A külföld még a legjobb akarattal sem tudott volna mit kezdeni ezzel a kétszeresen is megtagadott és valójában légüres térbe került politikai csoportosulással. Rövidesen megmutatkozott, hogy az Ancien Régime otthon maradt hívei alaposan túlértékelték a restauráció lehetőségeit.

Az önmagával meghasonlott nemesi osztállyal izmos és vállalkozó kedvű burzsoázia állott szemben, amely tudatában volt

anyagi erejének, amelynek szemében a felvilágosodás szétfoszlatta a születési előkelőség mítoszát, és amely a municipiumokban kijárta a politikai harc előiskoláját. A polgárság mögött, a rossz terméstől és az áremelkedéstől hajtva, ott tolongott az egész francia agrárnépesség, úgyszintén az éhinségtől mozgósított nagyvárosi lakosság, akik az összes nehézségért az ancien régime-et tették felelőssé, és a maguk iskolázatlan módján, de tömegerejüket érvényesítve, súlyt adtak a burzsoázia követeléseinek. A változást követelő erők országos túlsúlya a politikai élet centrumának számító milliós fővárosban csak meghatványozódott. A megosztott nemesi osztály nevében manőverező uralkodó, aki a ránehezedő nyomással szemben a nemzeti talajon sem tudta a lábát megvetni, minden szívóssága ellenére, lépésről lépésre tért vesztett.

Másfél esztendő alatt mélyreható változások mentek végbe Franciaországban, de az Ancien Régime maradványait azért nem tépték ki gyökerestül. A burzsoázia Párizs munkásságával és a vidék parasztságával összefogva, lerombolta az öröklött kiváltságokat, de a győzelem gyümölcseit nem osztotta el egyenlően. A győztes forradalmi osztály új válaszfalat emelt maga és a nép közé, amely a szerzett vagyon, a tulajdon kiváltságaival, illetve a vagyontalan népeknek a politikából vagyoni cenzussal való kirekesztésével jött létre.

Az öröklött és a szerzett kiváltság a vagyontalanok szemében egyformán a gyűlölet tárgya volt, így a burzsoázia csakhamar észrevette, hogy a nincstelennel szemben valamiféle érdekközösség fűzi a születési arisztokráciához. Az öröklött

kiváltságok maradéktalan eltörlése, úgy látta, a szerzett kiváltságokat is fenyegetné, ezért egy bizonyos ponton túl lojális magatartást tanúsított az arisztokráciával szemben. A tulajdonosok osztálya megnyilvánulásaival értésére adta, hogy nem tör kizárólagos uralomra, hogy a hatalom birtoklásában az Ancien Régime vezető rétegének is helyet szándékozik biztosítani. A kompromisszum feltételeit azonban ő szabta meg: a nemesi osztálynak el kellett ismernie a végrehajtott és az alkotmány által szentesített változtatásokat.

Az arisztokraták között sokan akadtak olyanok, akik hajlottak a megegyezésre, sőt a közvetítést is magukra vállalták. A nemesi osztály egésze azonban, noha tisztában lehetett a vele szemben álló erők döntő túlsúlyával, semmiféle kompromisszumra nem volt hajlandó. A születési arisztokrácia a vagyon, a rang és a politikai vezető szerep teljes restaurálását kívánta. Amikor az uralkodó két esztendővel a Bastille bevétel után a külföldre fordult segítségért, gesztusával a nemesi osztály hajthatatlanságát szimbolizálta. XVI. Lajos valamikor 1790 őszén határozta el, hogy a külföld segítségét kéri, mégis csak a következő év nyarán került sor a nyílt színvállásra. Az ormótlan bátár, amely 1791. június 20-án a Tuileriákból a belga határ irányába indult, minden bizonnyal a politikai megsemmisülésbe vitte volna az uralkodót. A francia királya külföldön legfeljebb az emigráció királya lehetett volna, ha ugyan az ultrák egyáltalán elfogadták volna a kései bűnbánatot. Az akció sikerét tulajdonképpen sikertelensége hozta meg.

A menekülő uralkodót még francia földön, Varennes-ben feltartóztatták, és családjával együtt visszahurcolták Párizsba. A Nemzetgyűlés az esküszegő királyt formálisan megfosztotta trónjától, és a forradalom foglyává nyilvánította. A szökés kudarca megpecsételte XVI. Lajos és Marie Antoinette egyéni sorsát, de politikai értelemben az Ancien Régime számára nagyobb hasznot hozott, mintha a menekülők túljutottak volna a francia határon.

A király személye ellen elkövetett merénylet híre megeremégett a koronás Európa, és az eddig csak rejtett formában mutatkozó konzervatív szolidaritás mindenütt az állami politika rangjára emelkedett. Most már igazolva látták Marie Antoinette szavait: ami Párizsban történik, valamennyi uralkodó ügye - és véleményüknek nyilvánosan, az államközi kapcsolatok hivatalos szintjén is kifejezést adtak. A varennes-i kudarc meghozta azt, amiben az emigránsok első raja július 14-e óta reménykedett: a franciaországi osztályharc frontja európai méretűvé szélesedett.

Az 1791-es év a francia forradalom annaleszeiben a meg hasonlóság esztendeje. Az alkotmányról, erről az impozáns épületről kiderült, hogy ingatag talajon áll: a király és a nemesség elutasította a kompromisszumot, a vagyontalan tömegek pedig megátkozták a cenzusos burzsoáziát. Az ideálisnak hitt belpolitikai pozíció tarthatatlanná vált. A külföldről alakított véleményről kitűnt, hogy merő illúzió, és hogy a határon túli világgal szemben kialakított magatartás minden gyakorlatias elemet nélkülöz.

A forradalom eddig valahogy keresztülnézett a külföldön: nem félt tőle, de segítségére sem tartott igényt. Nyugalmából sem a francia emigránsok koblenzi sürgölődése, sem a forradalom külföldi barátainak párizsi zarándoklása nem tudta ki-zökkenteni.

Franciaországban a biztonság jóleső érzését szinte egyik napról a másikra a fenyegetettség riasztó tudata váltotta fel, és az egész országban az intervenciós pánik légköre hatalmasodott el. A forradalom eddig megtagadta Franciaország múltját, semmibe vette földrajzi helyzetét, ignorálta egész tágabb környezetét. A félelem és fenyegetettség légkörében most a tagadás tagadása következett.

A pozícióváltozások között a leginkább szembetűnő jelenség a forradalom erősödő etatizmusa. A védekezésbe szorult forradalom rádöbbsent arra, hogy az intervenció július 14-e vívmányait és a végrehajtott változások keretét, a francia állami közösséget együtt fenyegeti; s megértette, hogy a hatalom átvételével a történelmi francia állam pozícióinak tulajdonosává vált. Egyben arra is rájött, hogy a meglevő keretek, formák és intézmények a forradalom vívmányainak megoltalmazására is alkalmasak, s hogy az állam megvédése a forradalom megvédését jelenti.

A figyelem a külső biztonság két elsőrangú eszköze: a hadsereg és a külpolitika irányába fordult. A forradalom, a nemzetörség formájában, már korán létrehozta a maga fegyveres erejét, de annak csak belső funkciót juttatott, egyúttal hagyta, sőt siettetette az államhatárok védelmével megbízott ki-

rályi hadsereg felbomlását. A varenes-i válság napjaiban százezer nemzetőr besorozásával megindult a nemzeti hadsereg kialakítása.

A félelem légkörében a külpolitika is visszanyerte régi rangját, a diplomácia hagyományos formája és a külkapcsolatok tartalma egyaránt újjáéledt. A vita nem arról folyt tovább, hogy szüksége van-e Franciaországnak külpolitikára, hanem arról, hogy a forradalom szempontjából milyen külpolitikai irányvétel a leginkább kedvező.

Az állásfoglalások újrafogalmazásának másik fontos eredménye a forradalom nacionalizmusának kialakulása. A történelmi tapasztalatok szerint a nacionalizmus megjelenéséhez az objektív feltételeken túl az is szükséges, hogy az etnikai összetartozás kinyilvánítása valamilyen akadályba ütközzék. Történhet úgy, hogy a nemzeti lét kívánt formáinak /például a szabad nyelvhasználat/ gyakorlását akadályozzák vagy a már meglevő megnyilvánulási formákat /például a nemzeti állam létét, területi épségét/ kívülről veszélyeztessék. Az, hogy a korabeli és későbbi Európa bármely országánál kedvezőbb adottságú Franciaországban a nemzeti érzés a forradalom küszöbéig embrionális állapotban maradt, bizonyára abból a körülményből fakadt, hogy az etnikai összetartozás kinyilvánítása semmiféle akadályba nem ütközött. A nacionalizmus feléledését Franciaországban az intervenció veszélye hozta meg, és a minden tekintetben kedvező feltételek között kibontakozó nemzeti érzés rögtön nagy intenzitással és teljes territoriális-politikai tartalommal jelentkezett.

Az önvédelem szükségletei a forradalom eredeti, izolacionista pozícióját is tarthatatlanná tették, és az elszigetelődés helyébe a testvériség jelszavát léptették. Az új irányvétel számos jelentős gyakorlati lépésben nyilatkozott meg. Párizs a különböző nemzetiségű forradalmárok Mekkája lett, ahol a szabadság hívei az új eszmékkel töltekeztek. A Nemzetgyűlés most már nemcsak hogy eltűrte tevékenységüket, hanem anyagilag és erkölcsileg támogatta őket, és vállalkozásaikhoz francia önkénteseket is rendelkezésre bocsátott.

A vareennes-i válság napjaiban kirobbanó lengyel felkelést Párizsban kitörő lelkesedéssel üdvözölték, és azonnal kísérletet tettek a két forradalom kapcsolatainak kiépítésére. A gyakorlati lépések nem nélkülözték az ideológiai indoklást. A forradalmak kölcsönös segélynyújtási jogát a létező és funkcionáló konzervatív szolidaritásból származtatták, a foganatosított annexiókat pedig a népek önrendelkezési jogából vezették le. A testvériség politikája hatásosan szolgálta a forradalom önvédelmének ügyét, mivel azonban a status quo megbolygatásával az ideológiai ellentétet hatalmi-politikai szembenállássá mélyítette, a rázúduló támadások további fokozódásával is számolnia kellett.

Az etatizmus, a nacionalizmus és a testvériség az önvédelem természetes reflexe volt, amelyet a külső fenyegetés tudata váltott ki a magát veszélyeztetettnek érző forradalomból. A francia forradalom azonban nemcsak igénybe vette az önvédelem szükséges kellékeit, hanem azoknak és egyáltalán az osztályharc nemzetközi frontjának egyre fokozódó je-

lentőséget tulajdonított. A külfölddel szemben közömbös és magabiztos forradalom először 1791 januárjában, a király szökési terveiről kiszivárgott hírekre rezzent össze, de akkor még megelégedett azzal, hogy az emigránsok ellen hozandó megtorló intézkedéseket fontolóra vegye. A varenes-i válság ideges légkörében a támadástól félve gyorsan pótolta mulasztásait, és használható állapotba hozta a védekezés szükséges eszközeit, a hadsereget és a külpolitikát. A továbbiakban azonban bizvást várakozó pozícióba helyezkedhetett volna, hiszen az eredményes defenzió minden szükséges kelléke rendelkezésre állt, s Ausztria és Poroszország hírhedt pillniti nyilatkozatából is kiolvashatta az összeütközés elkerülésére irányuló hajlandóságot.

Miközben a külföld egyet lépett hátra, a forradalom kettőt lépett előre. Párizs nagy hatású publicistái és Gironde megye ragyogó szónokai az újságok hasábjain és a nemzetgyűlés padsoraiban a forradalom új törvényszerűségeit fogalmazták meg. Ezekből a megnyilatkozásokból mindenekelőtt kiderült, hogy a permanensnek mondott külső fenyegetéssel szemben a francia forradalomnak egyetlen végleges biztonságot nyújtó támasza van: a nemzetközi forradalom. Mindebből levonták a következtetést: a forradalom becsületét, külső biztonságát és belső nyugalmit csakis a nemzetközi küzdőtéren lehet szavatolni, így leszögezték: a célok elérése érdekében igénybe kell venni a háború eszközét.

Alig négy hónappal a király szökése után, 1791. október 20-án már ott feküdt a javaslat a Törvényhozó Gyűlés képvisel-

lői előtt: Franciaország nyilvánítsa ki a forradalmi háborút. A fegyveres megoldás prófétái nagyszerűen játszottak a félelem és a nemzeti érzés húrjain. Amikor Brissot, a Gironde vezérszónoka a Törvényhozó Gyűlésben kijelentette: "A háború pillanatnyilag nemzeti jótétemény, és az egyetlen szerencsétlenség, amitől félniük kell, az, hogy nem lesz háború..." - nemcsak a nemzetgyűlés, de egész Franciaország egyetértett vele. A mesterségesen előidézett háborús légkörben hatástalan maradt Robespierre figyelmeztetése: az igazi veszély nem Koblenzből, hanem Párizsból /azaz a királyi udvarból/ fenyeget, és Franciaországnak belső ügyei elrendezésében kell biztonságát megtalálnia. A francia forradalom az osztályharc nemzetközi frontját a döntésre hivatott legfontosabb területé nyilvánította.

Az osztályharc nemzetközi harci eszközeinek használata és a nekik tulajdonított jelentőség azonban két merőben különböző dolog, s az igénybevétel önmagában még korántsem azonos a nemzetközi küzdőtér primátusának elismerésével. A forradalom a kontinentális Európa népességben és anyagi gazdaságban legerősebb országában zajlott le, és az új államhatárolom Franciaország elsőrangú hatalmi potenciáit és állását örökölte. Az ilyen adottságokkal rendelkező forradalom sorsa nem függött a nemzetközi támogatástól. Az intervenció pedig, annak ellenére, hogy a külföld nyilvánosan pártfogásába vette az ellenforradalmat, továbbra sem volt reális veszély, és a forradalom vezérkara ezzel a körülménnyel teljességgel tisztában volt. Az objektív adottságok a francia for-

radalom esetében a nemzetközi küzdőtérnek ilyenformán csak másodrangú szerepet juttattak.

A francia forradalom olyan helyzetben nyilvánította ki a nemzetközi terep elsőbbségét, amikor annak az objektív feltételek szerint mellékhadszintér gyanánt kellett volna szerepelnie. A nyilvánvaló ellentmondás feloldását a forradalom belső osztályküzdelseiben kell keresni. A forradalmi burzsoázia a franciaország átalakulást a "dicsőséges forradalom" szintje fölé akarta konszolidálni: kirekesztette a politikából a vagyontalan tömegeket, és saját vezető szerepének elismertetése mellett, helyet biztosított a hatalomban a születési arisztokráciának. A varenes-i válság duplán rácafoltt erre a kompromisszumos politikára: a király szökési kísérlete és a feudális Európára történő hivatkozása a nemesi osztály hajthatatlanságát szimbolizálta, a Mars-mezei felvonulás pedig bizonyította, hogy a párizsi tömegek nem tartják tiszteletben az őket kisémmiző politikai berendezkedést. /A Bastille bevételének második évfordulóján a "passzív állampolgárok" a köztársaság proklamálásáért tüntettek./

A cenzusos alkotmányban testet öltő politikai csődjéből magától értetődően adódott volna a következtetés, hogy a burzsoázia osztályuralmát más szövetségi politikával és más formák igénybevételével biztosítsák. Az elméletileg lehetséges és a korábbi forradalmakban részben alkalmazott formákat - a néptömegek igényeit kielégítő demokratikus diktatúrát és a politikát szüneteltető bonapartizmust - azonban még idő előtt találták.

Franciaországban a politikai aktivitás a forradalom második évében tömeges méreteket öltött. A lakosság széles rétegei rádöbbenek, hogy van félni- és félténivalójuk: a forradalom így vagy úgy csaknem minden társadalmi réteget kompromittált. Az osztálytudat és a nacionalizmus azonban, az egyéb alulról induló áramlatokkal együtt, soha nem emelkedett volna az állami politika rangjára, ha a forradalom vezető osztálya nem tereli közös mederbe és nem irányítja a nagyobb-részt ösztönös megnyilvánulásokat.

A Gironde kitűnően értett a tömegek nyelvén. Háborús propagandájában előtérben tartotta a lakosság egészét foglalkoztató problémákat, a nemzeti becsület és a külső biztonság ügyét, de a mozgásba lendült Franciaország elementáris erejével tulajdonképpen saját belpolitikai céljainak realizálására törekedett. A királyok koalíciója ellen hirdetett háborúnak az volt a funkciója, hogy az Ancien Régime mögül kidöntse a nemzetközi támfalat, hogy a nemesi osztályt a további ellenállás céltalanságáról meggyőzze és a foganatosított változtatások tudomásulvételére kényszerítse. A forradalmi háború a burzsoázia igényeinek megfelelő, de a belpolitika eszközeivel véghez nem vihető konszolidáció feltételeit volt hivatva megteremteni. Amikor a Törvényhozó Gyűlés 1792. április 20-án megüzente a hadat Csehország és Magyarország királyának, a forradalmi konszolidáció követelményei szerint cselekedett.

A francia forradalom háborúja a forradalom és háború különös összefüggését példázza. A háború a forradalom osztályküzdelméből előállott sajátos belpolitikai helyzet ter-

méke volt. A különös szituáció lényege abban állt, hogy a forradalom a meghatározott szintű konszolidációt a belső erőkre hagyatkozva nem tudta végrehajtani, és a belső megszilárduláshoz szükséges feltételek létrehozása érdekében a nemzetközi osztályharc eszközéhez folyamodott.

A francia forradalomban a burzsoázia és a nép közötti szakadék a vezető osztály politikai és szociális antidemokratizmusából, az ancien régime irányában táplált nosztalgiájából keletkezett. A szakadék és vele együtt a konszolidációt a nemzetközi küzdőtérré vetítő belső szituáció azonban nemcsak a vezető osztály antidemokratizmusából állhat elő, hanem, mint azt a francia forradalom további útja bemutatta, a politikai vezető réteg ultraforradalmár magatartásából is származhat. A francia forradalom, amely először és klasszikus formában teremtette meg a háborúra vezető belső szituációt, a maga kimeríthetetlen tanulságaival ma is hozzásegít a forradalmakban újra és újra felbukkanó internacionalizáló tendenciák jobb megértéséhez.

Benkes Mihály

Antikolonialista nézetek a francia forradalomban

A francia forradalom előtti évtizedekben az antikolonialista nézetek két irányzata fejlődött ki. Az egyik az idealista töltetű kritika, a társadalom idealista jövőképéből merítette mondanivalóját. A másik szinte kizárólag a gazdasági rentabilitás és a demográfiai hatások szemszögéből, tehát utilitarista argumentáció alapján ítélte meg a kolonizációt.

Az idealista tézis képviselői között François-Marie Arouet Voltaire, Charles de Secondat Montesquieu, Jean-François Marmontel, Abbé Raynal, Jacques Necker, Honoré Mirabeau, Henri Bernardin de Saint-Pierre, François de Salignac Fénelon, Jean-Jacques Rousseau és François de Sade márki a legjelentősebbek a más nemzetiségűek mellett, mint pl. az angol Edmund Burke. Ők valamennyien a Bartalomé Las Casas által feltárt jelenségek kritikáját folytatták és alkalmazták. Voltaire elítélte a kényszermunkát, Montesquieu a rabszolgaság intézményét ironizálta, Mirabeau megkérdőjelezte a franciák képességét a kolonizáció vonatkozásában, Raynal a túlkapásokat leplezte le. Ezeknek a megnyilatkozásoknak jó része etikai-érzelmi keretek között mozgott.

Az utilitarista tézis francia megalkotóinak egy része azonos a korábban említett személyekkel, ami egyszersmind az antikolonialista kritikai megnyilvánulások konvergenciájára, de egyben kialakulatlanságára is utal. Így Montesquieu, Mirabeau és Saint-Pierre vonatkozó írásaiban az utilitarista felfogásra valló okfejtéssel is találkozhatunk.² Ennek az irány-

zatnak fő jegyeit azonban John Law, William Petty, Richard Cantillon Turgot, Adam Smith, Jeremy Bentham és Arthur Young, tehát jórészt angolok fejtették ki a legmarkánsabban.³ A liberális inspirációjú pénzügyi és közgazdasági képzettségű írók zárt doktrínát dolgoztak ki, amely szinte kizárólag a gyarmatosítás hasznosságára irányult. Velük azonos módon közeledett a kérdéshez François Quesnay.⁴

A két irányzat perspektívikus mondanivalója általánosítva abban fogalmazható meg, hogy alapos kételyek illetve elutasítás fogalmazódott meg a gyarmatok megtartásával kapcsolatban. Ez azt jelentette, hogy egyfelől a meglévő gyarmatoktól való megszabadulást, másfelől új gyarmatok létesítéséről való lemondást is elképzelhetőnek, sőt szükségesnek tartották. Ezenkívül az egyes elemzések és kritikák, elmélyültségüktől függően, közvetlen gazdaságpolitikai és gyakorlati politikai eljárásra vonatkozó reform-ajánlásokat is tartalmaztak.

A francia forradalom és vezetői lényegében erre a szellemi-politikai előzményre támaszkodhattak. Igaz, hogy az idealisták bizonytalan és moralizáló antikolonializmusát inkább az abszolutizmus elleni fellépés közvetett formájaként értékelhetjük. A két irányzat tézisei mégis a forradalom nagy feladatai közé sorolták az antikolonializmust, a gyarmati kérdést, annak ellenére, hogy az idevágó megnyilatkozások és állásfoglalások igencsak gyérek.

A forradalom kezdetén a gyarmati kérdés először mint a gyarmatok képviselőjének ügye merült fel. A telepések 21 küldött általi képviselőt sűrgettek a rendi /politikai/ gyűlé-

sekben. /A képviselők számának meghatározásakor a fehér és a színes bőrű lakosság együttes létszámát vették alapul./ A forradalmárok azonban a telepesek követelését elutasították. E tekintetben a "Feketék Baráti Társaságának" alapítója, a girondisták vezetője, Jacques-Pierre Brissot irónikus és indultal teli fellépésével meghatározó szerepet játszott a Rendi Gyűlés összehívásának kezdetétől fogva. Ő legfeljebb mindössze 3 képviselőt tartott szükségesnek. Nyíltan kétségbe vonta a telepesek őszinteségét, azzal vádolta meg őket, hogy ily módon kívánják folytatni és a nemzet jóváhagyásával igazolni a fennálló gyarmati rendszert. Nem hagyott kétséget afelől sem, hogy a telepesek számára a feketék képviseltetése nem más, mint a hatalomba való önérdékű beférkőzési kísérlet. A rabszolgaság intézményét érintve azonban Brissot is ellentmondásba keveredett. Miközben elismerte a gyarmati rendszer liberalizálását az új eszmék jegyében, olyan okfejtést követett, amely végső soron kizárta a rabszolgaság és a gyarmati rendszer megszüntetését.⁵

A Brissot által taglalt kérdésekre 1789. július 31-én Mirabeau is reagált, de már a Nemzetgyűlés szószékéről. Követte Brissot okfejtését, átvéve annak számos elemét. Kiegészítésül kételyeit fejezte ki a gyarmatok rentabilitásával kapcsolatos kedvező közvélemény megalapozottságáról. A képviselőlet ügyében pedig abból indult ki, hogy a "kirekesztettek" képviselőlete mindenképpen biztosított éppen a forradalmi célkitűzések, a mozgalom illetve a vezetés tagjai által.⁶

A telepesek nem érték el céljukat, hogy a forradalom el-

ső hullámát meglovagolva jelentős pozíciókra tegyenek szert. A vita tovább folyt, s a képviselőlet ügye visszakerült az Alkotmányozó Gyűlés fórumára.

Maximilien Robespierre csak 1791 májusában /12-én és 13-án/ fejtette ki véleményét a kérdésről. Sajátos módon oldotta meg a konfliktust: védte a gyarmatokat, s ezért az alkotmányozók fejére olvasta, hogy a gyarmati képviselőlet ügyét leszűkítették a telepesek törekvéseire. /Az 1791-es polgári liberális alkotmányozás:/ A forradalom és az alapvető szabadságjogok megsértését látta a kialakult politikai kötélhúzásban. Nem tartotta politikusnak, hogy egy csoport fenyegetése alatt az alkotmányozók a testvériség, az igazság és az emberi jogok alkalmazása tekintetében elvtelen mesterkedések útjára lépjenek. Ekkor fogalmazta meg az ismert formulát: "périssent les colonies...", miszerint a gyarmatok elpusztulnak, tönkremennek, amennyiben az alkotmányozók áruba bocsátják a szabadság, a dicsőség és a becsület értékeit, s ha a telepesek kikényszeríthetik az érdekeik szerinti törvénykezést. Kijelentette, hogy az Alkotmányozó Gyűlésnek szabadon kell döntenie e kérdésben, s hogy a forradalom "nem áldozhatja fel sem a nemzetet, sem a gyarmatokat, sem az emberiséget."⁷

A vita után a gyarmatok 10 képviselőhelyhez jutottak. A forradalom vezetői az egyenlőség hívei voltak, s ennek jegyében ellenezték, hogy egy külön érdekű kisebbséggel egyezkedjenek. Ugyanakkor a telepesekkel szembeni ellenállásuk nem vonta magával, hogy a "fekete népességre" is kiterjesszék a

politikai és polgári szabadságjogokat. Erre az emancipált feketék esetében 1792 tavaszán /március 24-én/ került sor. A rabszolgaság eltörlését 1794. február 4-én iktatták törvénybe.

A forradalmárok természetesen tudatában voltak annak, hogy a franciaországi és az európai új rend bevezetése feltételezi az anyaország és a gyarmatok közötti viszony újraértelmezését is. De mint eddig is láttuk, ebben a vonatkozásban az utilitarista megfontolások jegyében alakult ki a konkrét politika, ha nem is nyíltan, hanem a pártatlanság leple alatt. Ennek a kérdéskörnek vitája képviseli az antikolonialista nézetek másik vonulatát a forradalomban.

Brissot még 1789. október 31-én szóvá tette az anyaország és a gyarmatok közötti kapcsolatok lazulását. A gyarmatok kormányzásának új tervét kommentálva megállapította, hogy az még magán viselte az Ancien Régime - úgymond - despotikus vonásait, s kifejezte reményét, hogy ezeket az alkotmányozók kiküszöbölik. Véleménye szerint az új helyzetben az európai kormányoknak az igazság és a jószándék jegyében kell igazgatniuk gyarmataikat. Ezt az új politikát az a kényszer váltja ki, hogy a szomszéd nagyhatalmak között verseny indult meg a gyarmatokért, azaz aki nem változtat a gyarmatpolitikán, az a másikkal taszítja gyarmatát. Brissot felfogásában tehát nincs szó a gyarmatok feladásáról vagy a függetlenség rögtönös lehetőségéről. A megoldást a gyarmati lakosság, köztük a rabszolgák sorsának humanizálásában látta.⁸

A forradalom III. évének alkotmánya /-I. bek. 6. cikkely/ ismeretében egyértelmű, hogy a forradalmárok az asszimilá-

ciós politikát az anyaország jogrendjének keretébe való integrálás révén képzelték el. "A gyarmatok a köztársaság integráns részei és ugyanazon alkotmányos törvények alá esnek" - rögzítették. /1791-es polgári liberális alkotmány./

Louis Sant-Just ugyanerről az összefüggésről két ízben /1791-ben és 1793-ban/ nyilatkozott. Gondolkodásának központjába "egy szabad nép" történelmi fordulatot előidéző szerepvállalását állította. Mint jakobinus nyilvánvalóan szembe került a gyarmati javak elidegenítésének gondolatával. Az anyaországok "jogtalan uralmát" említve azonnal hangot adott rettegésének is, hogy Európa "elveszítheti gyarmatait." A problémák kiváltó okát a kialakult kereskedelmi rendszerben vélte megtalálni, ezért a megoldást az állam által megrendszabályozott és szigorúan ellenőrzött, a pazarlástól mentessé tett gazdasági kapcsolatok kialakításában jelölte meg.⁹

Marie-Jean de Condorcet az "Emberi lélek fejlődésének történeti tablója" felvázolása során - 1793-ban - arra az álláspontra jutott ebben a kérdésben, hogy a szabadság határai egybeesnek a nyugati kultúra, illetőleg az ész /igazságok/ határvonalaival. Sajátos módon nála a civilizációs küldetés-teória, mint a politikai liberalizmus terméke bukkan elő. Condorcet a világ átformálását az európai értékek széleskörű konverziója útján képzelte el. Az ő felfogásában ismertté vált politikai függetlenség jobbára egy kulturális paternalizmus megfelelője. Elképzelései forradalmi naivitással is párosultak, amikor feltételezte, hogy a gyarmati népek előrehaladása gyorsabb és biztosabb lesz, mert mindazt, amit a

civilizált országok felkutattak és felismerni kényszerültek, e népek könnyen átvehetik, mivel nem akadályozza meg őket ebben az erőszakos uralom.¹⁰

A gyarmatok problematikáját Bertrand Barère képviselő szintén a nagyhatalmak hegemon törekvésével kapcsolta össze. A köztársaság gyarmatpolitikájáról szóló előadásában a abszolgaság eltörlését olyan fegyvernek tartotta, amellyel a britek pozícióit gyengíteni lehet. Ennek a párharcnak sajátos kimenetelét így fogalmazta meg: "A győzelem átvezeti hozzánk a gyarmatokat!" A béke korszakába lépő köztársaságtól a destruktív gyarmati rendszer felszámolását remélve, Barère hosszú távra szóló társadalmi békekorszakot feltételezett, amelyben a törvény biztosította volna egyrészt "a szerencsétlen fehérek tulajdonát", másrészt a "Dolgos feketék bérét."¹¹ Előttünk ismert, hogy miután Európa ismét a viszonylagos béke állapotába került, a kormányok növekvő és rendkívüli nehézségekkel találták magukat szembe a gyarmatokon. A gyarmatokon, a gyarmatok körül és magukért a gyarmatokért dúló konkurrencia egyre intenzívebbé vált.

Ugyancsak paradox jelenség, hogy a francia forradalomban felmerülő antikolonialista nézetek közül az ellenforradalmár Vicomte de Bonald emelkedett ki józan realizmusával. Amerikából visszatérőben merész elemzést adott a gyarmatok szerepéről. Azt vallotta, hogy valamennyi kialakított gyarmat függetlensége elkerülhetetlen, természetes fejlemény mind "a társadalom természete", mind "az ember természete" alapján. Emellett kifejezte azt a meggyőződését, hogy a függetlenné

válást követően az anyaországok hasznai nem csökkennek. Más kérdés, hogy a gyarmati expanzió új szakasza kezdődött meg. Tegyük hozzá, hogy Donald mint francia arisztokrata azzal számolt, hogy Franciaország képes lesz Nagy-Britannia gyarmati gondjait kihasználva, vállalva a háború útját, számottevően növelni gazdasági potenciálját és minőségét.¹²

Összegzésként azt mondhatjuk, hogy az antikolonializmus a forradalomban a teoria szférájában rekedt meg, inkább csak a tudati és lelki tevékenységen alapuló idealista jövőkép formájában, mint konkrét és pozitív politikai állásfoglalásokban és programokban nyert kifejezést. Az utilitarista felfogás viszonylagos folytonossága sem vonta maga után a valóságos viszonyok feltárását, azok alapos elemzését, ez a közelítésmód is retorikába fulladt. Az antikolonializmus kétértelműségeit és zavarosságait nem sikerült kiküszöbölni és a feladatot a gyakorlati politikába a megfelelő módon beiktatni. Ennek okát voltaképpen elsősorban a történeti fejlődés konkrét alakulásában kell keresnünk. Az antikolonializmus azonban a maga nemében közvetetten is jelentős befolyásoló tényezővé lépett elő: az adott viszonyok között tágította a politikai játékteret, serkentette a gyarmati ellenállási mozgalmak kialakulását és fellépését. S ezen túlmenően hozzájárult a liberális gondolkodásmód válságához, s előzményként szolgált a szocialista inspirációjú antikolonializmus megjelenéséhez.

Jegyzetek

1. Fr.-M.A. Voltaire: Essai sur les moeurs chap. CSLIX, 1756; chap. CLI, CLII, 1761.
Ch.de Montesquieu: L'Esprit des lois. 1748. livre XV. chap. V.; Consideration sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence, 1734. chap. VI., VII.
J.-Fr. Marmontel: Les Incas ou la destruction de l'empire du Perou. 1778 /Préface/
Raynal: Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes, 1770, livre VIII., chap. I., tome II.
J. Necker: L'Administration des finances de la France, 1784. chap. XIII.
H. de Mirabeau: L'ami des hommes, 1756. tome II., chap.IX.
B. de Saint-Pierre: Voyage à l'île de France, lettre XI., 10 février 1769.
Fr. Fénelon: Tlémaque, 1699. livre XVI.
J.-J. Rousseau: Discours sur l'économie politique, /contribution à l'Encyclopédie/, éditée séparément en 1758; Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes, 1754. Du contrat social, 1762. livre I., chap. IV.
de Sade: Aline et Valcour, 1788.
E. Burke: Discours à la Chambre des communes, 22 mars 1775.
2. Ch. de Montesquieu: De l'Esprit des lois, XXI. 21. Notes sur l'Angleterre, 1729-1731.
H. de Mirabeau: L'Ami des hommes, i.m.
H.B. de Saint-Pierre: Étude de la nature, 1784. XIII.,

"Les maux de la société".

3. J. Law: Réponse aux deux lettres sur le nouveau système des finances, Mercure de France, avril 1720.
W. Petty: Arithmétique politique, 1690, Oeuvres économiques, tome I. pp. 328-330. Paris, Giard. 1905.
R. Cantillon: Essai sur la nature du commerce en général. 1755. éd. posthume. 3e partie, chap. I.
A. Smith: La Richesse des nations, livre IV. 2e partie, chap. VII.
J. Bentham: A Plan for an universal and Perpetual Peace 1789. The Works of J. Bentham, ed. Bowring, 1838-1843.
A. Young: Voyage en France, Paris, 1793. t. III. pp. 282-291.
4. F. Quesnay a "Tableau économique" szerzője egyebek közt megjegyzéseket fűzött Montesquieu vonatkozó nézeteihez, s számos reflexió mutatja, hogy kedvelte a polemiát kortársaival. Ld. Fr. Quesnay et la physiocratie, Paris, I.N.E.D. 1958.
5. J.-P. Brissot: Note sur l'admission des planteurs. Paris 1789. Ld. még Le Patriote françois, N° 24., 24. août. 1789.
6. H. de Mirabeau: Séance à l'Assemblée nationale, 31 juillet 1789; Discours et Opinions de Mirabeau. Paris, Kleffer, 1820, tome I., pp. 225-230.
7. M. de Robespierre: Assemblée constituante, séance du 12 et 13 mai 1791.
8. Le Patriote français, N° 84, 31 octobre 1789.
9. L. Saint-Just: L'Esprit de la Révolution, 1791; Fragments

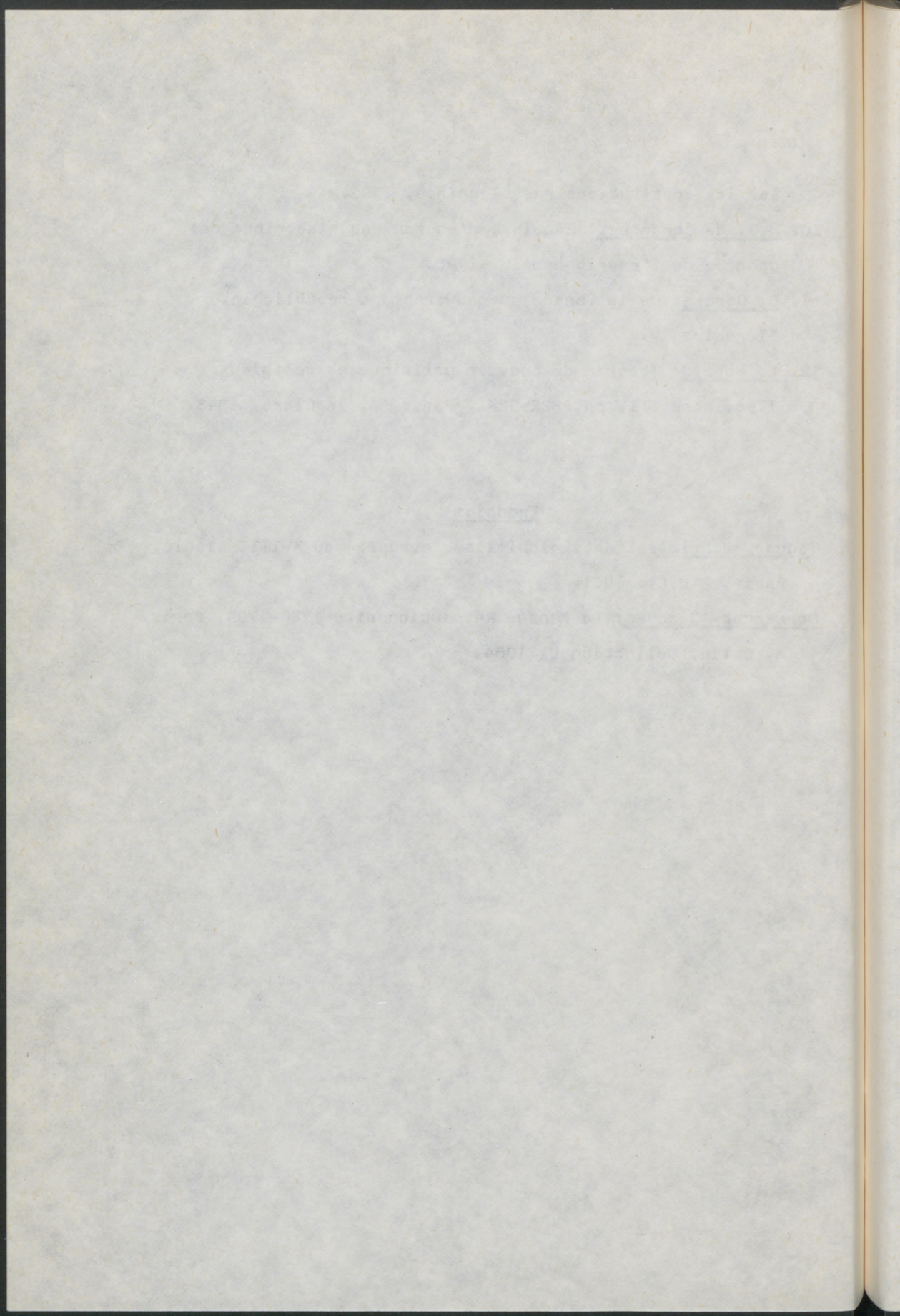
sur les institutions républicaines, 1793.

10. M.J. de Condorcet: Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain. 1793.
11. B. Barère: De la Pensée du gouvernement républicain. Floréal an V.
12. L. Bonald: Théorie du pouvoir politique et religieux, 1796. tome III. pp. 322-324., Paris, A. le Clère, 1843.

Irodalom

Esquer, Gabriel; L'Antikolonialisme européen au XVIIIe siècle, Paris, P.U.F., 1951.

Gondehot, Jacques; La Pensée Révolutionnaire 1780-1799, Paris, A. Colin, Collection U. 1964.

Szabad György

A Francia Forradalom hatása a magyar alkotmányos törekvésekre

Kétszáz esztendeje vetik "vigyázó szemüket" Párizsra, az egyéneknek és nemzeteknek - Batsányi János szavaival - "rut kelepczéikből" szabadulást ígérő forradalom fővárosára a magyarság legjobbjai is. Mintakövetésre sokban kész tanítványokként visszhangozták a szabadság, az egyenlőség és a testvériség jelszavait s csodálták a forradalom vívmányait az érte indokoltan lelkesedő magyar kortársak, és a tanulságokat józanul mérlegelték a lényegre figyelő visszanezők. - Immár hat nemzedék magyarságáról, de legalábbis annak értelmiségéről mondható el, hogy a Biblia történeteinek és a nemzeti múlt nevezetes fordulatainak kívül egyetlen eseményt sem ismert meg viszonylag olyan részletesen, mint a Francia Forradalomét.

A történelmi változások műhelyéből származó legjelentősebb tudósítást s egyben a legfontosabb tanulságot az jelentette, hogy a néppel, az addig jobbára elhanyagolhatónak ítélt, vagy a kormányzati intézkedéseknek pusztán tárgyként tekintett ezerarcu tömeggel - a francia fejlemények tanubizonyossága szerint - mint a politika meghatározó tényezőjével kell számot vetni, s így alkotmányos rendszert nélküle már nem lehet működtetni, de vele és általa megújítva biztosítani igen. A Francia Forradalom ezért is nyitott új távlatokat, csillantott fel új lehetőségeket az elmaradottságból és függésből reformpolitika útján kitörni vágyó magyar kortársak legjobbjai számára.

Hajnódy Józsefnek és társainak egykoru megnyilatkozásaiból tudjuk, hogy az ígéreteknek, de elérhetetlenül távoliaknak, egyébként is kivételeseknek tekintett példák, így az angol alkotmányosság felvilágosodással átítatódásának és az alkotmányosság és demokratizmus amerikai ötvöződésének ismerete ellenére úgy ítélték meg, hogy jelent, sőt jövőt formáló tényleges politikai erővel, amint szerte az európai kontinensen, úgy a Magyarországot is magába záró Habsburg-birodalomban is, csak kettővel számolhatnak: egyfelől a kiváltságrendszer többnyire mereven őrző rendiséggel, másfelől azzal az uralkodói abszolutizmussal, amely, szerencsés esetben, a felvilágosodással elegendő hatalmi ambícióktól sarkallottan Közép- és Kelet-Európa elmaradott tájain az "államraison" szempontjait érvényesítő önkorrekcióra kész. Az a politikai pesszimizmus, amely más reális lehetőségek híján, a kiváltságőrzők és a felvilágosodott abszolutizmusok konfliktusa idején, többre is, jobbra is hivatott reformereket Nagy Frigyes, sőt Nagy Katalin udvarába vitt, a Francia Forradalom közvetlen hatására kezdett oldódni. Fokozatosan mind több felismerője akadt annak, hogy a politikai cselekvést addig monopolizáló tényezőknél hatékonyabb erő lehet, ha alkotmányos szerephez jut, maga a kiváltságtalan nép.

A felvilágosult abszolutizmusnak már-már a feudalizmus válságát előlegező Habsburg-birodalombeli csődjéből kiutat kereső magyar felvilágosultak dilemmájának - ti. rendi alkotmányosság vagy felvilágosult uralkodói abszolutizmus - feloldását éppen a franciaországi és a belga-németalföldi válto-

zásokban megjelenő alternatíva hozta, annál is inkább, mert a rendi ellenállás és a polgári átalakulás erőinek keresztútjába került II. József - ismert módon - a rendi alkotmányosság restaurálásának irányába hátrált meg, sőt seregeit a polgári forradalmárokká fejlődő belga felkelők ellen vetette be.

Az önkényuralom összeomlását és a hagyományos konstitucionális keretek helyreállítását kísérő politikai kavalkádban jelent meg a polgári átalakulás megalapozásának szükségességét Magyarország önkormányzata biztosításának feltételként is hirdető irányzat. Hajnóczy a koncepció kidolgozója már 1790 tavaszán azt magyarázta - nyilvánvalóan a francia példa nyomán - a nemességnek, hogy Magyarország "államalkotmányának" biztosítását csak úgy lehet elérni, ha a nemzet "legnagyobb része", illetve "valamennyi nem nemes" is "előnyt talál a törvényhozásban". A fokozatos és részleges jogkiterjesztés programját hamarosan a teljes jogegyenlőségé váltotta fel, - korántsem függetlenül a francia fejleményektől - azzal a nagyon egyértelmű figyelmeztetéssel a nemesség számára, hogy az ország alkotmányos önkormányzatát és saját kiszolgáltatottságát tekintetbe véve csak így juthat túl az uralkodótól legjobb esetben is csak kicsikarható "félmegoldásokon". Hajnóczy, akit az abszolutizmus a demokratikus irányultságú kezdeményezés egyik első mártírjaként véreztetett el, egy, az időhatárt illetően sajnos optimistának bizonyult, ám lényeglátásáról mégis tanuságot tevő megállapítást hagyott biztatásul az önkényuralmak és a politikai monopóliumok minden magyar ellenfelének: - "a szabadság...sohasem veszhet el,

vagy legalábbis nem hosszú időre, ha nemcsak a kiváltságos osztályoké, hanem az egész nemzeté közösen."

A népet - a francia példa nyomán - az alkotmányosságban érdekeltté tevő érdekegyesítési koncepció számos politikai személyiség tudati fejlődésére gyakorolt hatást, kielemezhető a beszüremkedése egyes megyék /pl. Zala/ és egyes városok /pl. Debrecen/ legális és illegális állásfoglalásaiba és a hazai zsidóságnak abba az első jelentős újkori politikai megnyilatkozásába, amelynek ismeretlen megfogalmazója /korántsem minden utódja által követett bölcsességgel/ arról szólt, miszerint a zsidóság társadalmon kívüli létre szorítottságának felszámolása csak Magyarország olyan megújulásától remélhető, amely nemcsak számára, hanem "minden lakosnak, rend- és osztálykülönbség nélkül" jogokat biztosít. - Francia forradalmi változások nélkül elképzelhetetlen lett volna, hogy a magyar országgyűlés úgy iktassa a Corpus Jurisba a jobbágyok jogát a szabad költözésre, mint tette 1791-ben, nemcsak azt hangoztatva, hogy ez a rendelkezés régi törvényhelyekkel, hanem azt is, hogy mind "az emberi jogokkal", mint a "közérdekkel" összhangban áll.

A kiváltságok világának hazai haszonélvezői közül azonban még azok is, akik örültek a francia uralkodói abszolutizmus alkotmányosságba hátrlásának, amit a rendek előtti megalkodásnak tekintettek, ismeretes módon hamarosan már féltek, majd szembe is szálltak az antifeudalizmussal társuló demokratizmussal. A régi rend javított kiadásának, a nemeség és az udvar forradalom ellenes összefogásaként számon

tartott kialakítása nálunk is a leghatékonyabb segítséget a jakobinus terrortól kapta. A forradalom erkölcsi tőkét sértve támasztott kételyeket a nép történelem-formáló, alkotmányosságot szilárdító erejének érvényesíthetőségét hirdető demokratizmus iránt. - A politikai cselekvés monopolizálása tételének megújítását a Francia Forradalom "vérözönével" indokló despoták és kiváltságőrök érvelése adott tápot annak az új radikalizmusnak is, amely nem sokallotta, hanem igenelte, netán kevesellette, de mindenképpen a demokratizmus érvényesítése feltételének hirdette a terrort, illetve a vele összefonódó diktatúrát. - A Francia Forradalom megítélése így kettős vízvonal lett. A terrort nyilvánították legfőbb jellemzőjének a politikai cselekvés monopolizálására törekvő szélsőségesek mindkét oldalon, háttérbe szorítva hallhatatlan alkotmányos vívmányait.

De tovább élt a nép alkotmányosságban való érdekeltség tételének koncepciója is. Hadd idézzem Felsőbüki Nagy Pált, aki ellentmondásos pozíciójában, a rendi sérelmi ellenzék vezetőjeként is az 1820-as évek derekán arra figyelmeztette a nemességet, hogy meg kell tanulnia a különbségtevést "egy olyan constitutio között, mely csak keveseket és egy olyan között, mely az egész nemzet massáját interessálja". Valószínűsíthető, hogy ő fogalmazta meg elsőként a felújított érdekegyesítő koncepció leghatékonyabb és legelterjedtebb érvét, amikor leszögezte, miszerint "az alkotmánynak körülsáncolása igen nevetséges mindaddig, amíg a sáncokon belül néhány százezer nemes ember, azokon kívül pedig minden perc-

ben rohamra kész mintegy tíz milliányi polgár és földműves fog állani, ... elengedhetetlen követelménye az időnek..., hogy az állampolgárok minden osztályát részesítsük az alkotmány áldásaiban, hogy azután veszély idején az egész nemzet a sáncok védelmére készen álljon."

Ez az érvelés továbbélt, sőt bővült is, mégpedig Balázsházy és Széchenyi által mindenekelőtt közgazdasági, Wesselényi és Kölcsey által legfőképpen politikai és morális, Deák és Kossuth által jogi és politikai, Bezerédi és Eötvös által többek között filantropikus érvekkel, és a reformkor folyamán "a sáncok közé befogadás" értelmezése tekintetében egyre konkrétábbá vált. Ebben legkorábban Wesselényi jutott a legmesszebbre. 1831-ben nemcsak arra figyelmeztetett, hogy "csak szabad ember, s kinek van, mit köszönjön polgári alkotmányának, - az kész annak védelmére. Nyomott sokaság soha sem ótalmozott s tartott fen/n/ polgári alkotmányt, de számtalant fordított fel." Hanem arra is, hogy "a haza, /a/ polgári alkotmány s /a/ törvény iránti egyenlő buzgóság/ot/...egyedül az eszközölheti, hogy a nemzetiség s polgári alkotmány malasztait minden nyelvű, vallású és származásúakra egyenlően terjessze, hogy ne legyen azok közül...egy helyzetbeli is a többi felett s mások kárára kényeztetett beczéje s mostohaként egygyel se bánják".

A fiatal Kossuth, aki iszonyodva rögzítette feljegyzéseiben a jakobinus terror megismert tényeit, már legelső politikai írásában, 1828-ban, hazai viszonyaink között kivételesen korán, azt is hangsúlyozta, hogy Franciaország "bámula-

tos" előrehaladását a feudális viszonyokat felszámoló forradalmi átalakulás tette lehetővé. Az érett Kossuth pedig, aki a képviseleti demokrácia angol-amerikai szisztémája révén tartotta kanalizálhatóaknak a nép alkotmányosan érvényesítendőnek ítélt politikai energiáit, s ezért is hátrította el 1849-ben mind a forradalmi terror politikájának gyakorlását, a képviseleti demokráciát messzemenően egybehangolhatónak tekintette a Francia Forradalom hármasszavának gyakorlati követelményeivel is. /A demokrácia ellenfeleinek a jakobinus terrorral példálódzására száműzetése idején azzal felelt, hogy ha a demokrácia nevében a demokráciával való visszaélést a demokrácia elvetésének indokaként fogadnánk el, úgy járnánk, mint az oktondi, aki a lángoktól félve fütetlenül és világítatlanul hagyja az otthonát. /A részletekbe bocsátkozás nélkül is hadd idézzem a francia alkotmányos vívmányok megbecsülésének példájaként, hogy a szabadságjogok korlátozására irányuló törekvések elhárításául Kossuth egyértelműen a francia meghatározást ajánlotta, miszerint az egyén szabadságának korlátja egyedül mások azonos jogai érvényesülésének biztosítása lehet.

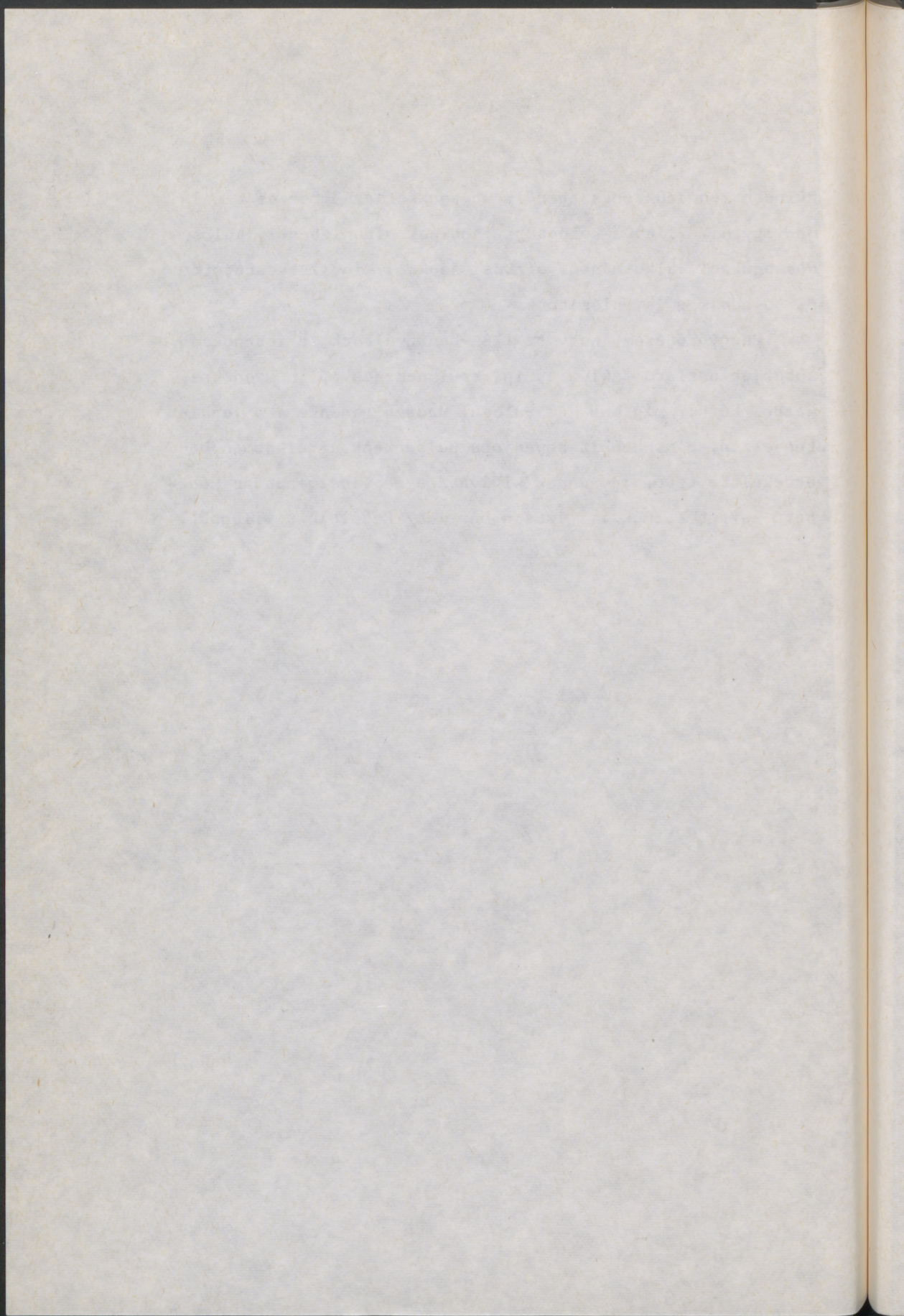
Csak jelzésekkel élhetek a francia alkotmányos jogki-terjesztést adaptáló érdekegyesítési koncepció érvényrejtetéséért folytatott reformkori küzdelem jellemzéséül. 1842-ben például így érvelt Kossuth: "nemzeti szerencsétlenség...hogy nemzetnek magát még most is csak a nemesség nevezheti", ha nem sikerül változtatni ezen "öngyilkolás várna nemzetünkre". 1847-ben Eötvös József így formálta tétellé a nép politikai

jogokban részesítésének követelményét: "Az anyag, melyből a szabad alkotmányok épülnek, nem egy kiváltságos osztály, hanem csak egy nemzet lehet". De nemcsak a vívmányok adaptálására álltak készen, hanem felfigyeltek történelmi mulasztásokra is. Több, mint kuriózum, hogy 1848 február 18-án, az új párizsi forradalom előestéjén, a pozsonyi országgyűlésen Kossuth, a magyar átalakulás lényeglátó politikusa a jogki-terjesztés korlátozásának veszedelmességéről szólva nemzetközi érvennyel figyelmeztetett "az egész világ társasági szerkezetének végtelen veszélyes állapotára, mely veszély abban rejlik, hogy furták faragták az alkotmányokat, teremtettek statusokat, de a nép nagy tömegéről....megfeledkeztek ...ha a proletariusokról továbbá is megfeledkezünk, olly vézses felleg keletkezhetik, mely azt meg fogja rázkódtatni". És ezeket a polgárosításért küzdő nemesi politikus formálta figyelmeztető szavakat alig néhány nap választotta el a Kommunista Kiáltvány megjelenésétől.

Kortársak és visszanezők, az 1789-i francia eszmék magyar "pacsirtáitól" és első mártírjaitól, az 1848. március 15-én a 12 pontot a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jel-szavaktól kísértén megfogalmazóig és az azóta megszámlál-hatatlanul sok rokonértelmű politikai nyilatkozatot megsző-vegezőkig tették magukévá 1848/49-ben, 1918-ban, 1945/46-ban, 1956-ban és napjainkban változatlanul, illetve a magyar vi-szonyokhoz adaptáltan, értelmezve és újraértelmezve mindazt, amit a Francia Forradalom 200 évvel ezelőtt a gazdasági, a társadalmi és a politikai kiváltságok felszámolásának elke-

rülhetetlen szükségességéről, ugyanakkor az ember és a polgár egyéni, illetve közösségi jogainak mibenlétéről, kölcsönösségükről, alkotmányos biztosításukról kinyilatkoztatott és sokban meg is valósított.

Meggyőződésem, hogy az 1789-ben gyújtott, a zsarnokság sötétjét oszlató fáklya addig kerül nemzedékről nemzedékre, kézről kézbe, míg meg nem valósul Madách reménye s a jogki-terjesztő, a mindenkit egyenjogu polgárként az alkotmányban érdekeltté tevő, így annak kivívására és védelmezésére kész-
tető "szent eszmék.... lassan bár /de/ betöltik a világot".

Poór János

A francia forradalom és a magyarországi közvélemény

Az európai újságolvasó közönség számára 1789 első felében a Franciaországból érkező egyre bővebb hiranyag nem volt érdekesebb, mint a II. József császár birodalmában zajló események. Az Ancien Régime válsága - különösen mióta Necker közétette az azt érzékeltető költségvetési adatokat - élénk érdeklődést keltett ugyan, a gyakori személycserék, a feltűnő kapkodás a kormányzat csődjét jelezték Franciaországban, de látványosabb eseményekről lehetett beszámolni a Habsburg Birodalomból. A belga forradalom és a növekvő magyarországi elégedetlenség ott is kiélezte - a török elleni háború nehézségei miatt egyébként is súlyos helyzetbe került - kormányzat válságát. A magyar és a belga rendek éppúgy rendezni óhajtották viszonyukat a történeti jogokat megsértő uralkodójukkal, mint a francia társadalom. Függetlenül attól, hogy a magyar és a francia társadalomfejlődésben, a rendiség szerkezetében semmi hasonlóság nincs, a magyarok némi joggal vethették össze a magyarországi és a franciaországi politikai helyzetet. A magyarok régen mellőzött országgyűlésük, a franciák a majd 200 éve mellőzött Rendi Gyűlés összehívásától remélték sérelmeik orvoslását. Hiába derült ki már napokkal a Rendi Gyűlés összeülése után, hogy a franciaországi események túlmutatnak az államhatalom és a társadalom egymáshoz való viszonyának rendezésén, a magyar közvélemény számára a közjogi kérdések voltak a franciaországi történések igazán érdekes vetületei. Lehetőséget adtak áthallásos megfogalmazásokra, a francia és

a magyar események hallgatólagos párhuzamba állítására. Ezt bizonyítja a két korabeli magyar nyelvű újság, a Hadi és Más Nevezetes Történetek¹ és a Magyar Kurir. Példaként a Hadi és Már Nevezetes Történetekre támaszkodhatunk. Részint, mert ez volt a népszerűbb, részint mert ez adott több teret a franciaországi híreknek. /S márcsak azért is, mert 1791 folyamán Hajnóczy József volt a Párizsból érkező híreket kommentáló tudósítója./

A jeles magyar újság szerint a forradalmi válság a kormány gyengesége és hibái miatt alakulhatott ki. XVI. Lajos alatt - olvashatjuk 1789. július 21-én - Franciaország lehatárolt: "Ez a virágzó ország, melly a szép rendtartásnak mintegy mustrája s az egész Európa szemei előtt követésre méltó példaul vala, meg-szűnt egyszerre olly testet formálni, mellynek feje az uralkodó." Másutt: "Mi lelné XIV. Lajost, ha mostan sírból ki jöhetne, és XVI. Lajos állapotját környül nézné? Szörnyű halált halna, és a sírba vissza térne." /1790. január 5./ Beteljesedett az újság szerint az, amit Voltaire már a század hatvanas éveiben megjósolt: az a monarchia, amely XIV. Lajos idején egyidejűleg mert háborúzni Anglia, Hollandia, Ausztria és Spanyolország ellen, összeomlott. /1789. okt. 23./

A monarchia azonban még nem bukott meg, és az újság szerint volt lehetőség arra, hogy a király és a nemzet kiegyezzen. A göttingai Staatsanzeigernből átvett helyzetelemzés hangsúlyozza: az 1789-es változásokhoz minden felvilágosult embernek szerencsét kell kívánnia a franciáknak. Akkor is,

ha közben elszabadultak az indulatok, hiszen: "Mikor a fene belé kap a testbe, nem rózsavizzel gyógyítgatják azt." Sokkal kevesebb ártatlan vér omlott így is, mint XIV. Lajos egyetlen igazságtalan háborujában. A franciákon múlik, hogy a "legjobb igazgatás formáját állítsák fel magok között." Ebben az 1790 februári, Franciaországra vonatkozó hirben nem nehéz felfedezni a párhuzamot a magyarországi eseményekkel.

II. József már elszánta magát, hogy életművét feladva meghátráljon a magyar rendiség előtt. S a magyarok is az igazgatás egy jobb formáját keresték. Az áthallásos írások száma II. Lipót alatt sem csökkent. Miközben zajlott az 1790/91-es országgyűlés, az ujságban bő teret kapott minden olyan párizsi hir, amely a társadalom és a királyság egyezkedéséről tanuskodott. Híradást kapunk arról, hogy XVI. Lajos, - bár a változásokat túlságosan gyorsnak tartotta - kijelentette: egyetért azokkal. A Nemzetgyűlés küldöttjei pedig ezek után kinyilvánították a király, a nemzet és a törvényesség iránti hűségüket. 1790. június 11-én hosszú cikk foglalkozik a törvényhozói és a végrehajtói hatalom viszonyával, a francia király jogainak üdvösnek tartott megszorításával: "A Had'indítás, Békesség' és Szövetség'kötés eránt azt végezte hosszas hánykolódás után.... a Nemzet Gyűlése, hogy azoknak egyikét se tehesse ezentúl a Király magától." Még a hadüzenet formuláját is előírták: "A Király részéről, a Nemzet nevében." Idegen országgal a király ugyan folytathat tárgyalásokat, de "Kötések és Alkuk...tsak akkor mennek tökéletességre, minek-utánna a törvényteremtő Testtől is jókká hagyatnak."

A forradalom előrehaladtával aztán, különösen a király szükése, majd visszatoloncolása után egyre több ehhez hasonló hiradásra volt lehetőség. Kiemelkedik ezek közül a király /1791 őszi/ hosszú levele a Nemzetgyűléshez, /szeptember 27., október 12./amelyben elfogadta az 1791-es alkotmányt. A magyar újság szerint ezzel helyreállt a király és a nemzet között megbomlott jó viszony, akárcsak Lipót és a magyar nemeség között ugyanezen év márciusában. Az akkoriban megjelent cikkek arról tanuskodnak, hogy a lap és az ország is ezen a ponton lehetségesnek tartotta és üdvözölte volna a franciaországi politikai helyzet konszolidálódását, a forradalom befejezését. Legalábbis szerette volna, ha így történik.

A lap és a magyar közvélemény ugyaniz miközben nagyon kereste és örömmel fedezte fel azokat az analógiákat a francia és a magyar politikai helyzet között, amelyek elvileg a magyar rendiség pozícióit látszottak erősíteni József majd Lipót politikájával szemben, kezdettől fogva gyanakvással követte az alkotmányos formákat gyakran felborító, főleg pedig az alsó tömegeket megmozgató forradalom eseményeit. Nyilvánvalóvá vált: Párizsban nemcsak politikai, hanem társadalmi forradalom is zajlik. Az újságolvasók értesültek arról, hogy felszámolták a feudális előjogokat, eltörölték a nemesi címeket és rangokat, kisajátították az egyház vagyonát, s a papságot feleskették a polgári alkotmányra. 1791 folyamán /mikor az újság munkatársa volt/, Hajnóczy József bőségesen kivonatolta az 1791. évi francia alkotmányt. Nemcsak a királyi hatalom és a törvényhozás Magyarországon általános lelke-

sedést kiváltó új szabályozásáról szóló passzusokat fordította le, hanem az állampolgári jogegyenlőséget megadó cikkeket is.

A nemesi társadalom pedig zavarba jött. Hiszen az a forradalom, amelyik korlátok közé szorította a királyi hatalmat, rövid úton felszámolta a kiváltságosok jogait is. S a zavart csak fokozta, hogy II. Lipót császár osztotta a forradalom nemesellenességét, s nem állt útjába az erről szóló információk terjesztésének. Sőt, II. Lipót, aki két rend létezését ismerte volna el szive szerint: a nőket és a férfiakét, maga is nemes-ellenes propagandairatokat jelentett meg. Nem véletlen tehát, hogy az egzisztenciájában érintett nemesség által meghatározott magyar közvéleményben, és az ezt kifejező sajtóban egyre inkább gyengült a szimpátia, s a francia forradalommal szembeni fenntartások domináltak. Pontosan érzékelték az országban a forradalom radikalizálódását, s lassan nem volt kivel azonosulni. Különösen nem, miután már nem Mirabeau, Sieyès, Talleyrand és La Fayette neve fémjelezte a forradalmat, azaz a királlysággal már nem az alkotmányos monarchia nemesi hivei alkudoztak.

Rossz hírek és álhírek érkeztek, s gyorsan terjedtek a rémhírek. Már 1790-ben arról lehetett olvasni, hogy Mirabeau-t felakasztották, Párizst felgyújtották, felhívások jelentek meg arról, hogy irtsák ki a nemességet, még a felhívás szövegét is ismerni vélték: "minden Hazája szeretőjének készen kell állnia, hogy legalább egy papot vagy nemest a másvilágra küldhessen" /1790. február 5./. A következő évben már vad

gyilkosokként jellemezte az újság a Nemzetgyűlés tagjait, s méltánytalannak tartotta, hogy a nemességet, melynek a francia dicsőség sok vérébe került, szabók és csizmadiák közé taszítják. /1791. január 25./ 1791 tavaszán megjelent az első olyan cikk, amely a Cordeliers klubbal foglalkozott, amelyet szélsőséges demokratizmus jellemez, s a népet a király és az alkotmányosság, a törvényes intézmények ellen lázítja /május 13/ 1791 nyarán már azt olvassuk: "Csak nem szűnik meg Frantzia Országban a vérontás. Isten tudja ha ezen sok vérontásokat nem fogja é rövid időn egy közönséges nagy vérontás felváltani" /június 17./ A fenntartásokat jelzi Raynal abbé híres levelének közreadása is, melyben a filozófus keményen bírálta a forradalmat, mint ami gyászba borította az országot /június 24./ A bíráló hang 1791 folyamán lassan kiszorította a politikai reformok egy részével korábban szimpatizáló megnyilatkozásokat, 1792-től kezdve pedig kizárólag fenntartásainak adott hangot az újság. Ugy vélte: már lehetetlen a forradalom konszolidációja, s ennek az okát is megadja: "Hogy a visszaskodásnak és háboruságnak lelke annyira uralkodott, és uralkodik még most is Frantzia Országban, s különösen Párizsban, a Frantzia Nemzetnek nagy romlására: fő indítói, s szervező okai ennek, azok a' a sokféle értelmű klubok... melyek mindnyájan akarván nevelni a' magok követőinek számát, különböző részekre szaggaták a Nemzetet, s ekként magát magának pusztító ellenségévé tették." /1792. február 14./ Ennek az évnek a nyarán már gyűlevész nép, tigriscsordák uralmáról irt, s minden rossz okozójának a jakobinusokat tartotta. Ugy

vélte: minden józan gondolkodásu francia tudja már, "hogy a rendetlenségnek soha nem lehet jó móddal addig eleit venni, mig az azokat szülni szokott Hydrának nyaka nem szakasztatik - azaz, a'Jakobinusok gyalázatos, és Ország rontó klubja... el nem töröltetik." /1792. július 10./ Szeptemberben a duló-fuló, rontó-bontó jakobinusságról, a gonosz, sötét lelkületű Robespierre bűneiről olvashattak az előfizetők.

Ezzel párhuzamosan más koordinátarendszerbe ágyazódott XVI. Lajos sorsa is. A nemrég még bírált uralkodóról azt olvassuk: "XVI. Lajos - a neki vadult Frantzia Népnak, névvel ugyan Királlyá; de valósággal szánakozásra méltó Martyrja." /1792. július 10./ Ugyanilyen megértő az újság az emigráns nemességgel is. Közreadja Queuille márki levelét, aki szerint a királyt az 1791-es alkotmánnyal megalázták, a nemesség vagyonát feldúlták, s az emigránsok nem óhajtanak visszatérni, hiába kéri a király, mert csupán "egy megtébolyodott Nemzetiség újabb vétkeit" kellene végignézniük. /1791. december 6./ A király perét és kivégzését például, amit a Hirmondó gyilkosságnak tartott: "inkább ditsőséges, mint gyalázatos halálnak az igazán ítélő Világ szemei előtt." /február 8./

A jakobinus diktatura alatt létrehozott új alkotmányt "Pomum Discordiae"-nak titulálta az újság, "mert Vénus, Minerva és Juno se tzivakodtak inkább az aranyalmán, mint veszekednek a Frantziák.... ezen új Konstituzión." /1793. július 16./ A terror idejéről pedig így ítél: Franciaország olyan, "mint egy méhes kert,mikor hereölés ideje vagyon. Alig hordják-ki a méhek magok közül nagyobb sűrűséggel az

ugynevezett here méheket: mint a mennyi Frantziákat hurtzolanak a Párisi Frantziák mostanság résszerént a gillotinra, résszerént a tömlőtzőkbe." /augusztus 27./ Mária Antoinette kivégzéséről tudósítva a cikkíró azt fejtegette, hogy Franciaországban már pisszenni sem lehet /1793. november 8./, amit később Saint Juste egy forradalmi terrort indokló beszédének idézésével is megerősített. /1794. március 21./ Ezek után érthető, hogy az újság történetében akkor került először a címlapra franciaországi tudósítás, amikor Robespierre kivégzéséről számolhatott be: "Egész erőben bétele ezen álortzás Kronvellen: A ki másnak ás vermet, maga esik belé." /augusztus 15./

A sajtó tehát 5 év alatt a forradalmi eseményekkel való részbeni szimpátiától a francia forradalom teljes eliteléséig jutott el. Ennyiben az európai publicisztika tipikus utját járta be.

Ezek után azonban válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy vajon az 1792-től erősen cenzurázott sajtó álláspontja reprezentatív-e a feltételezett magyar közvélekedést illetően, hogyan illeszkedik ebbe a forradalom iránt egyre ellenségesebb képbe a magyar jakobinusok összeesküvése, s a Bécs által feltételezett forradalmi szellem?

A jakobinus mozgalom fordított utat járt be, mint a sajtó. Miközben az utóbbi - ami, előlegezzük meg: kifejezte a közvéleményt - fokozatosan elfordult a francia forradalomtól, a jakobinus mozgalom egyre radikálisabb irányt vett. Mikor az újságok már stigmatizálón bírálták a francia jakobinuso-

kat, Hajnóczy József arról irt, hogy egyre inkább azonosul a revolúcióval, s franciául nem olvasó barátainak rendszeresen kivonatolta a Moniteurt. Az országban több helyen jöttek létre olyan kisebb társaságok, amelyekben a forradalom eseményeit szimpátiával vitatták, a Moniteurt olvasták, egymást citoyennek vagy sançulotte-nak hívták. Ennek a szellemnek a jelenlétéről tanuskodik Martinovics 1792 októberi névtelen röpirata Ferenc császárhoz.² Eszerint a francia forradalom minden despota számára tanulság: "Mit tett ez a nemzet, midőn a verszályi udvar a Konstitúciót szerző nemzeti gyűlést széjjel hányatni akarta? Felforgatta a Bastillát és a királyt Párizsba hozta, hogy megmutassa a világnak, hogy a népnek magának kell akkor a polgári főhatalmat a kezébe venni, mikor királya vagy tehetetlen a köz javának munkálására, vagy olly gonosz, hogy népe véribé mosdik." A továbbiakban felszólította a császárt, hogy hagyja abba a forradalom elleni háborút. A röpirat utolsó sorai francia típusu forradalommal fenyegetik a császárt: "tsendesség, melly birodalomba uralkodik, bizonytalan és kétséges." - irta az apát. Nemcsak Martinovics, hanem Batsányi is hasonlóan gondolkodott. Aranka Györgyhöz irt levelében /1793. február 10./ ez áll: "Én mindazokból, amiket történni látok és hallok, nem hozhatok ki egyebet, hanem hogy elmulthatatlan a mi hazánkban is a revolúció, mégpedig, mivel az észnek józan világossága előre nem ment, revolution à la Hora et Cloaca fog lenni."³ 1793 tavaszán, a franciákról, mint a fény terjesztőiről jelent meg epigramma. 1794-ben Zágrábban horvát nyelvű verset

olvashattak, amely felszólította a horvát népet, hogy ne harcoljon a franciák ellen, akik az egész világ javáért küzdenek, és az Isten is ügyükkel van.

A jakobinus mozgalom résztvevőit vagy szimpatizánsait XVI. Lajos kivégzése sem riasztotta el a forradalomtól. Berzeviczy Gergely történelmi összefüggésbe ágyazta, politikai szükségszerűségnek tekintette azt, amit az ujságok gyilkosságoknak neveztek. A király ugyanis kétszer sértette meg azt az alkotmányt, amelyet elfogadott, környezete a forradalom ellenségeinek gyűjtőhelyévé vált, gyengesége pedig alkalmatlanná tette a végrehajtó hatalom gyakorlására. /Berzeviczy tudtán kívül képviselte, amit Robespierre: hogy ugyanis ebben az esetben a legitimitás vagy illegitimitás rossz kérdésfelvetés. A büntetőjogban természetesen nem található paragrafus arra, hogy kivégeztetheti-e a képviseleti rendszer az uralkodót. Ennek azonban nincs jelentősége. Példákkal /Stuart Mária, Szent Bertalan éj/ érzékeltette Lajos kivégzésének történelmi közhelyszerűségét.⁴ Természetes, hogy Berzeviczy cikkét egyetlen ujság sem közölte./

A bécsi udvar nagyon komolyan vette azokat az információkat, amelyek a franciás szellem magyarországi jelenlétéről adtak hírt. De kétszeresen is rosszul volt informálva. Rosszul ítélte meg a forradalmi eszmék mélységét és elterjedtségét is. Mindkettőt eltulozta, s ebben egymást erősítették az udvar előítéletei és a magyarországi besúgók jelentései. II. Lipót és I. Ferenc nem bocsátotta meg a magyar nemességnek, hogy 1789-ben az örökösödés fonálának megszakadását val-

lotta, és egyes tagjai idegen dinasztia meghívásáról tárgyaltak Berlinben és Weimárban. Bár Lipót az 1790/91-es országgyűlésen kiegyezett a rendiséggel, továbbra is gyanakvással szemlélte azt. 1791 őszén ezért összeállította, fia, Sándor Lipót főherceg, Magyarország nádora számára a magyarországi megbízható, gyanus és veszélyes elemek listáját. Fekete János, Illésházy István, Podmaniczky József, Széchényi Ferenc, Hajnóczy József szerepelnek sokak között a listán, akik "fel-forgatók", "nagyon veszélyesek" vagy "fanatikus hivei" a francia rendszernek.⁵ A francia forradalom előrehaladtával, különösen miután Franciaország hadba lépett Csehország és Magyarország királyával, a magyarországi elégedetlenek könnyen megkapták a jakobinizmus vádját. Erre utal Batsányi már idézett levele: "Itt a francia módon gondolkodó emberekre nagyon vigyáznak, s a józanul okoskodó és beszélő embereket is hamar jakobinusoknak nevezik."

Az udvari gyanakvást rendre megerősítették a besúgók. Martinovics szerint 1793-ban Magyarország és Erdély el van árasztva forradalmi szellemű könyvekkel, a Bécsbe is bejáratos magyar főurak megvetően nyilatkoznak a királyról. Megvan fertőzve az egész Felvidék s részben a Dunántul is - főleg Zala megye. /1793. május 18./ Gotthardi azt jelentette Colloredónak Bécsbe, hogy Martinovicsot meghívta a francia Konvent, és a bécsi demokraták is biztatják, hogy fogadja el a meghívást. 1794-ben azt közölte, hogy a Monarchia minden szegletében, így Magyarországon is jakobinus felkelés készül, Magyarországon pedig röpiraton dolgoznak, amelyben

azt fejtegetnék, hogy Magyarországnak semmi köze nincs Ausztria Franciaország ellen viselt háborujához. /január 12./⁶

Aztán 1794 nyarán valóban szervezkedés nyomaira bukkantak, majd letartóztatták a mozgalom tagjait. Martinovics elszabadult fantáziája nyomán hatalmas méretű szervezkedésről értesültek a vizsgálat lefolytatói és az udvar. Ha a fantasztikus adatoknak nem is hittek, Magyarországot a francia forradalom eszméi által mélyen és végzetesen megfertőzött országnak tekintették. Mély összefüggéseket kerestek a Ferenc császár bizalmatlan rendszerével elégedetlen spontán kifakadások és a birodalmat alapjaiban felforgatni akaró jakobinus mozgalom között. Így volt lehetséges Zala és Zemplén megye szinte teljes vezetésének, a pesti egyetem tanárai többségének perbe fogása. Az udvar álláspontjának nagy terjedelmű dokumentuma volt Sándor Lipót főherceg 1795 áprilisi elaborátuma, amely egy forradalmárokkal, felforgató elemekkel teli országról festett képet bátyja, a császár számára.⁷

Az ujságokban megjelent cikkek tanúsága szerint a magyar közvélemény határozottan elfordult a francia forradalomtól, a bécsi udvar viszont a jakobinus szellem, a Franciaország iránti szimpátia általános eluralkodásáról volt meggyőződve.

Az igazság ezuttal nem a két szélsőséges álláspont között keresendő. Egyrészt történelmi közhely, hogy a jakobinus mozgalom súlytalan volt a maga 2-300 szervezett tagjával, még akkor is, ha jóval nagyobbra becsülhetjük a jakobi-

nusokkal szimpatizálók számát. Másrészt a jakobinusok és a szimpatizánsaik között csak elenyésző kisebbséget alkották azok, akik a francia forradalom 1791-es alkotmányon túlmutató törekvéseivel egyetértettek volna. Számukra találta ki Martinovics a radikálisabb társaságot. A jakobinus mozgalom baloldali ága nem mérvadó a magyarországi hangulat és többségi vélemény megítélése szempontjából.⁸

Sőt maga a mozgalom szolgáltat bizonyítékot arra, hogy az országban uralkodó hangulatot a sajtó fejezte ki híven, és a mozgalom vezetői is nagyjából olyannak ítélték, amilyenek azt az újságok mutatták. Elegendő ennek bizonyítására az, hogy ha megvizsgáljuk a Reformátorok Társaságának kátéját. Tudnivaló, hogy egy titkos társaság /még akkor is, ha a kettő közül ez a kevésbé radikális/ eleve nem a társadalom átlagát célozza meg programjával, hanem az aktívabb, merészebb rétegeket. Tehát, az elenyésző kisebbséget. Elégséges végigolvasni a kátét, hogy rájövünk: a magyar társadalom e feltételezett, a program által megcélzott merészebb rétege a francia forradalom 1793-as 94-es mércéjével mérve nem más, mint egy, az osztrák ház uralmával tradicionálisan elégedetlen, "fontolva haladóan" reformer társaság. A kátében ugyanis azt olvashatjuk, hogy a francia forradalom áttérése Magyarországra káros lenne, a nemesi társadalom elenyészne. Káros a most zajló háború is, mert a "franciák ellen harcoló magyarok demokratikus elveket hoznak haza, amelyek a nemesség pusztulását fogják okozni." A tervbe vett független Magyarországon a forradalmi káté szerint két tár-

sadalmi osztály lenne: a nemesség és a nemnemesek. A különbség köztük: "Csak a nemesnek lesz tulajdonjoga."

Jóllehet a káté a fennálló állapotokhoz képest kétség-telenül jogokat ajándékozna a nemnemeseknek is, a fenti elvek radikalizmusát, forradalmiságát elvitatják. A mozgalom vezetői azonban jól sejtették: csak ilyen programmal remélhetik, hogy csatlakoznak hozzájuk.

A jakobinus mozgalom tehát nemcsak létszámban súlytalan, hanem társadalmi programjában is kényszerűen vérszegény képződmény volt. A jakobinusság Magyarországon nem jelentette a francia forradalom jakobinus elveinek képviselését. Egyetlen biztos jellemzője volt: a radikális osztrákellenesség.

A bécsi udvar nem ezt emelte ki a mozgalom törekvéseiből, hanem - a káté gondos elolvasása után nyilvánvalóan cáfolható - franciás forradalmi szellemet. Igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy a Habsburgok magyarországi uralmával való elégedetlenség a francia forradalom felforgató elveivel való azonosságot jelenti, s ezáltal a kormányzat minden kritikusa felforgató forradalmárnak tekinthető. Számunkra, a francia forradalom magyarországi fogadtatását vizsgálva az a tanulság: a 90-es évek legradikálisabb magyar mozgalma is messze állt attól, hogy a forradalom társadalmi programjával azonosuljon. A Reformátorok Társaságának kátéja pedig teljes mértékben megerősíti azt, hogy a franciaországi forradalomról a magyarországi többség véleményét a magyar nyelvű újságok tükrözik hűen. Az alapvetően konzervatív közvélemény volt az, ami az összeesküvés kényszerpályájára szo-

rította a magyar jakobinus mozgalom Martinovicshoz hasonlóan cinikus, és Hajnóczyhoz hasonlóan emelkedett szellemű tagjait is.

Jegyzetek

1. Az újság 1789 júliusában indult Görög Demeter és Kerekes Sámuel szerkesztésében. 1792-ben a nevét Bécsi Magyar Hirmondóra változtatta.
2. Nyílt levél Ferenc császárhoz és királyhoz, 1792. okt. 7.
In: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I. Budapest, 1957. 60. sz.
3. Batsányi János levele Aranka Györgyhöz. In: Benda, im.: 72/b. sz.
4. Über Ludwig des XVI. Hinrichtung. In.: H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus 1763-1795. Budapest, 1967. Függelék. 68. sz.
5. Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 45. sz.
6. Benda, im.: 62. sz., 74. 90. sz.
7. Mályusz, im.: 181. sz.

Salyámosy Miklós

A francia forradalom a német drámában

Ha az újabbkori német irodalom - ezen a felvilágosodás, tehát az 1750 óta eltelt századok irodalmát értjük - általában a forradalommal vagy a forradalmakkal foglalkozó dráma-termését más nemzeti irodalmakkal való összehasonlításban szemügyre vesszük, akkor igazolódni látszik az a közhely számba menő állítás, hogy a forradalom - egyes más népekkel szemben - német földön inkább a fejekben mint a valóságban zajlik le. Ahhoz képest ugyanis, amennyi forradalmat a német történelem felmutat, a német dráma meglepően sokat foglalkozik a forradalom témájával, vagy ami egy kicsit mást jelent, a forradalom kérdésével. Így volt ez már a német klasszika fő képviselőinél: Goethe többek között a Bürgergeneral /1793; A polgárgenerális/ és a Die natürliche Tochter /1803; A természetes leány/ című víg- illetve szomorújátékában reagált a francia forradalomra, Schiller ezt közvetettebben tette meg, amennyiben előbb az Über die ästhetische Erziehung des Menschen /1795; Az ember esztétikai neveléséről/ kulturfilozófiai "leveleiben" vonta le az általa anarchikusnak tekintett francia népuralom /negatív/ tanulságait, majd az itt kialakított felfogás alapján írta meg drámáit, amelyekben forradalomra emlékeztető történelmi eseményeket választott témájául, mint pl. a Die Jungfrau von Orleansban /1802; Az orleansi szűz/ vagy a francia forradalomra közvetlenebbül vonatkoztatható Wilhelm Tellben /1804; Tell Vilmos/. Majd száz évvel később a forradalom aspektusában szerveződő pro-

letariátus felé tájékozódó naturalizmus keretében dolgozta fel Gerhart Hauptmann a sziléziai háziszövők ösztönös forradalmi elemeket felmutató lázadását /1892; Die Weber, A takácsok/, majd 1896-ban színre vitte a német parasztháború egyik vezetőjéről szóló szintén naturalista elvű történelmi drámáját, a Florian Geyert. A forradalmi tematika az expreszszionizmustól sem állt távol: Konkrétan a müncheni tanácskörtársaság tanulságait vonta le Ernst Toller Masse - Menschje /1921; Tömeg - ember, alcimében "Egy darab a 20. század szociális forradalmából"/. A forradalmi-szocialista, ahogy akkor nevezték, "proletár-forradalmi" irodalom a 20-as években nem minden görcsösség nélkül nyúlt a német parasztháború témájához mint saját német forradalmi hagyományhoz, így Friedrich Wolf a Der arme Konradban /1924; A szegény Konrád/ vagy Berta Lask a Thomas Müntzerben /1925/, az 1930 körüli új tárgyiasság viszont az első világháború után tíz évvel keletkező háborús irodalom sodrában és a lényegéből fakadó dokumentarizmussal dolgozott fel ebbe a körbe tartozó forradalmi témákat, mint Ernst Toller a kielii matrózlázadást megelevenítő Feuer aus den Kesselnben /1930; Tűz a kazánokból/ vagy Friedrich Wolf a cattaroi, a monarchia haditengerészetében kirobbanó forradalmi kísérletre emlékező Die Matrosen von Cattaro /1930; A cattaroi matrózok/ című darabjában. Ugyancsak a kor szelleméből születtek Bertolt Brecht forradalmi tematikájú darabjai, többek között a Die Tage der Commune /A Kommün napjai/, amely ugyan a II. világháború után öltött végleges formát, de amelynek koncepciója ugyancsak 1930-ra

megy vissza. Érdekességként megemlítjük, hogy Balázs Béla, akinek németországi emigrációja alatti tevékenységében több párhuzamosságot is felfedezhetünk Brechttel, szintén írt egy a Párizsi Kommün alatt és után játszódó darabot 1871. Die Mauer von Père la Chaise címen /1928; 1871. Père la Chaise fala/, amelyet különben mindmáig nem fordítottak le magyarra.

Ebben a távolról sem teljes felsorolásban nem említettük azt a két drámát, amelyről azúttal tulajdonképpen beszélni akarunk. Ezek több szempontból különböznek a felsoroltaktól vagy legalább is túlnyomó többségüktől. Először is abban, hogy a francia forradalomról szólnak. Másodsor: Körülbelül fél évszázados időbeli környezetükben - rendhagyó voltuk ellenére - a legjelentősebb német drámák. Harmadsor: A felsoroltakat reagáló drámáknak nevezhetnénk. Kisebbségükben egyértelműen elutasítják vagy nevetségessé teszik a forradalmat /mégpedig éppen a franciát/, többségükben mellette foglalnak állást, sőt gyakran a társadalom problémái megoldásának egyetlen lehető módjaként dicsőítik. A mi két drámánkat velük szemben reflexívnek nevezném: Ezek tulajdonképpen nem foglalnak egyértelműen állást. Lényegében a forradalom tényét mint a társadalmi folyamat illetve e folyamat megszakadásának természetes, magától értetődő jelenségét elfogadják, rokonszenvüket is kifejezik iránta, de a reflexió tárgyává teszik és e reflexió eredménye egy feloldhatatlan paradoxon: Végső soron szükségszerűnek és kívánatosnak, de ugyanakkor hiábavalónak tartják. /A reagáló

és reflektív dráma megkülönböztetésével nem kívánom az örvendetesen kibontakozó hazai és külföldi drámaelméleti irodalmat gazdagítani; e fogalmak érvényességére csak ennek az előadásnak és ennek a témának a keretében tartok igényt, mert alkalmazhatóságukról csak itt vagyok meggyőződve./ E megkülönböztetés haszna azáltal is igazolódik, hogy a drámákra vonatkozólag további, elsősorban formai különbséget vonnak maguk után: Így pl. az első csoportba tartozó, tenát a reagálók, általában egy protagonistára, az ő erkölcsi győzelmére és fizikai elbukására épülnek, az utóbbiak több principium érvényesülését és ennek megfelelően több drámaszerkezeti egyenrangú figura fellépését feltételezik. Georg Büchner Dantons Todjáról /Danton halála/ és Peter Weis Die Verfolgung und Ermordung Jean Paul Maratsjáról /J.P.M. üldöztetése és meggyilkolása/ van szó.

Gondolom, elsősorban történészek és más nyelvi diszciplínák képviselői előtt beszélek, akik tehát nem kötelesek naprakész ismeretekkel rendelkezni a német irodalom viszonyosságairól. Ezért néhány szót szólnék Georg Büchner drámájának keletkezési körülményeiről és sorsáról, annál is inkább, mert ezek nem mindennapiak és jelentőségük van magára a drámára nézve is. A szerző 1813-ban született és 1834-ben, tehát 21 éves korában, egyrészt a metternichi rend uralmának teljes érvényesülése idején, másrészt a politika-közéleti kérdésektől elforduló biedermeier kellős közepén, amikor a politikai baloldal jószerivel csak francia emigrációban juthatott szóhoz, több társával együtt egy forradalmi

hangu röpiratot szerkesztett és próbált terjeszteni. A vállalkozás természetesen kudarcba fulladt, maguk a címzettek, a forradalmi harcra felszólított nincstelen parasztok szolgáltatták be a felhívást a hatóságoknak. /Meglepő hasonlóságokat fedezhetünk fel egy majd másfélszáz évvel későbbi próbálkozással, Che Guevara-éval./ Georg Büchner a drámát, a modern szöveggel mondva, rendőri felügyelet alatt 1835-ben írta. Teljes szövegével majd félszázad múlva jelent meg és 1902-ben mutatták be először. A szerző 1836-ban Svájcba kényszerült és tekintélyes, főleg drámai életmű hátrahagyása után már a következő évben, 1837-ben, alig 23 évesen meghalt.

A Danton halála a már említett reflexív jellegén túl is szokatlanságában rendkívüli mű volt a maga idejében. A reflexív jelleget fent abban láttuk magvalósulni, hogy több elv illetve körülmény egyenrangú jelenlétére épül a drámai - cselekménynek aligha mondható - folyamat. Ezek az elvek illetve körülmények: a francia forradalom dantoni és robes-pierre-i szárnyának felfogása és a néptömegek viselkedése, a mi szóhasználatunkkal, a néptömegek - különben negatívnak látott - történelmi szerepe. A reflexív jelleggel kapcsolatos rendkívüli újság a német irodalomban eladdig általában egyeduralkodó aristotelesi-lessingi drámaszerkezeti elvek - mondhatjuk - felrugása, s röviden a kissé meglepő időszerűtlenséggel fogalmazva, a brechti epikus dráma felfogásának érvényesülése. Ennek lényege az, hogy drámai funkciójukban egyenrangú képek sora követi egymást, amelyek tehát nem jól megkülönböztethető drámaszerkezeti jellegzetessége-

ket hordoznak, mint pl. expozíció, tetőpont vagy katarzis, hanem egy folyamatot mutatnak be. E folyamat fázisai a Danton halálában: Danton és társainak csalódottsága a forradalom menetét illetően, a két felfogás ellentétének tisztázása a két frakció vezetője között, a fenyegetettség érzésének keletkezése és eluralkodása Danton és hívei körében, a befolyásolható tömeg átpártolása Robespierre oldalára, Danton és közvetlen környezetének letartóztatása, elítélése és kivégzése.

Ami mármost a két felfogás ellentétét illeti, e téren vitába kell szállnunk a dráma kérdésének fő szakértőjével, a Georg Büchnerről szóló standard mű szerzőjével, a ma Nyugatnémetországban élő Hans Mayerrel, aki e művét még mindenestre lipcsei professzorsága idején írta. Ő ugyanis úgy véli, hogy - idézem - "a történelmi személyiség /ti. Danton/ és a Büchner által teremtett Danton-figura ellentétes volta nyilvánvaló. A történelmileg hiteles Georges Danton nem ismerte fel a történelmi folyamat jellegét, amelynek résztvevője volt: Ez magánosságra ítélte őt- nem a valóság felismerése, hanem hibás politikai nézetek által Büchner Dantonja magánossá válik, elveszti kedvét, megunja a cselekvést, mert belátja a folyamat objektív értelmetlenségét, amelyben kénytelen résztvenni /..../¹. Az idézetet értelem szerint folytatva: A "történelmi folyamat" /amelyet állítólag Danton nem ismert fel/ a néptömegek érdekeiért folytatott harcba való átmenetet, azaz - most már a mi szavainkkal, de Hans Mayer szövegének értelmében - a forradalomnak polgári fázisából a

proletár fázisába való átmenet. A dráma valósága nem ezt igazolja.

A Danton és Robespierre közötti döntő párbeszéd így hangzik /az I. felvonás utolsó, "Egy szoba" feliratu jelene-
te/: "Robespierre: Mondom neked, aki szembe kerül velem, az ellen kardot rántok, az az ellenségem - a szándéka nem érdekel; aki akadályoz abban, hogy védekezzem, éppen úgy életemre tör, mint aki megtámad.

Danton: Ahol az önvédelem végződik, ott a gyilkolás kezdődik; semmilyen okot sem látok, amely minket tovább gyilkolni kényszerítene.

R.: A szociális forradalomnak nincs még vége; aki egy forradalmat a felénél abbahagy, maga ássa meg a sírját. A jobb emberek társasága még nem halt meg, a nép egészséges erejének e minden tekintetben lejáratott osztály helyébe kell lépnie. A vétket meg kell büntetni, az erénynek a rémuralom által kell uralkodnia.

D.: Nem értem azt a szót, hogy büntetés. A te erényed, Robespierre! Nem fogadtál el pénzt, nem csináltál adósságot, nem háltán nővel, mindig rendes kabátot hordtál és sose rugtál be. Robespierre, lázítóan tisztességes vagy. Én szégyellném magam, ha harminc évig ugyanazzal az erkölcsi arculattal futkároznék, csak azért a gyöngyörűségért, hogy másokat rosszabbnak találhassak, mint magamat. - Nincs valami benned, ami néha egész halkán, titokban azt súgja: Hazudsz, hazudsz magadnak.

R.: Tiszta a lelkiismeretem.

D.: A lelkiismeret tükör, amely előtt egy majom grimaszol; mindenki úgy szépíti magát, ahogy csak tudja és a maga módján élvezi, amit csinál. Nem érdemes erről vitatkoznunk. Mindenkinek joga van védekezni, ha valaki elrontja a szórakozását. Vajon van-e jogod arra, hogy a guillotintól mosóteknőt csinálj mások szennyes fehérneműje számára és levágott fejükből tisztítószert foltos ruháiknak, azért mert a te kabátod mindig tisztára van kefélve. Persze hogy védekezhetsz, ha leköpnék vagy ha kilukasztják a ruhád; de mi közöd hozzájuk, amíg nyugton hagynak. Ha őket nem zavarja, hogy azt hordják, amit akarnak, jogod van hozzá, hogy a sirba dugd őket? És ha ezt nem tudod olyan nyugodtan nézni, mint a jóisten, tartsd a zsebkendőd a szemed elé.

R.: Danton, te tagadod az erényt?

D.: Meg a bűnt. Csak életet élvezők vannak, durvák meg finomak, Krisztus volt a legfinomabb. Ez az egyetlen különbség, amelyet az emberek között tenni tudok. Mindenki a maga természetének parancsának engedelmeskedik, azt csinálja, ami jól esik neki. - Nem igaz, te halhatatlan, rémes ilyesmit hallani.

R.: Danton, a bűn bizonyos időkben hazaárulás.²

Eddig tart az ellenfelek elvi vitája. Amint látjuk, egyetlen mellékmondatban van szó a "nép egészséges erejéről", amelynek a történelemben szerepét eljátszott osztály helyére kell lépnie. A többi tiltakozás az értelmetlen öldöklés, a saját személyiség mértéktelen túlbecsülése és a másképp gondolkozók üldözése ellen.

Hans Mayer az 1917-es oroszországi februári és októberi forradalom modelljét alkalmazta a francia forradalomra és ezen az alapon fogalmazta meg téziséit a történelmi és szinpadai Danton ellentétéről, azt állítván, hogy a szinpadai Danton, a történelmivel szemben, nem ismeri fel azt a törvényszerűséget, hogy a forradalom polgári szakasza után a proletárnak kell következnie. Hogy a történelem szerint igaz volt-e, azaz hogy fennáll-e ez a párhuzam a polgári forradalomnak a proletár forradalomba való átcsapása terén, azt történelemtudomány szakemberei jobban meg tudják ítélni, mint én. De a művészet autonómiája megköveteli, hogy az író saját ideája szerint alakítsa a történelmet. És itt nincs ellentét az idea és a figura között: Georg Büchner Danton alakjával a forradalom elfajulása ellen tiltakozik, illetve azt mondja, hogy a legnemesebb célkitűzések sorsa is az embertelenséggé való torzulás.

Másik darabunk, Peter Weiss Maratjának keletkezési körülményeiről annyi érdekességet nem tudunk mondani, mint Büchner drámájáról, de azért itt is van figyelemre méltó feljegyezni való. Peter Weiss ugyanis 1916-ban Berlin mellett született, itt és Brémában élte ifjú éveit, majd angliai és prágai emigrációs évek után közvetlenül a 2. világháború előtt Svédországba ment, svéd állampolgár, svéd nyelvű újságíró lett. Az 50-es évek végétől kezdett németül írni és a 60-as években vált éppen Maratjával a német irodalom egyik vezető alakjává. Hogy mindennek mennyi és milyen szerepe volt a darab keletkezésében, konkrétan nehezebb volna kimu-

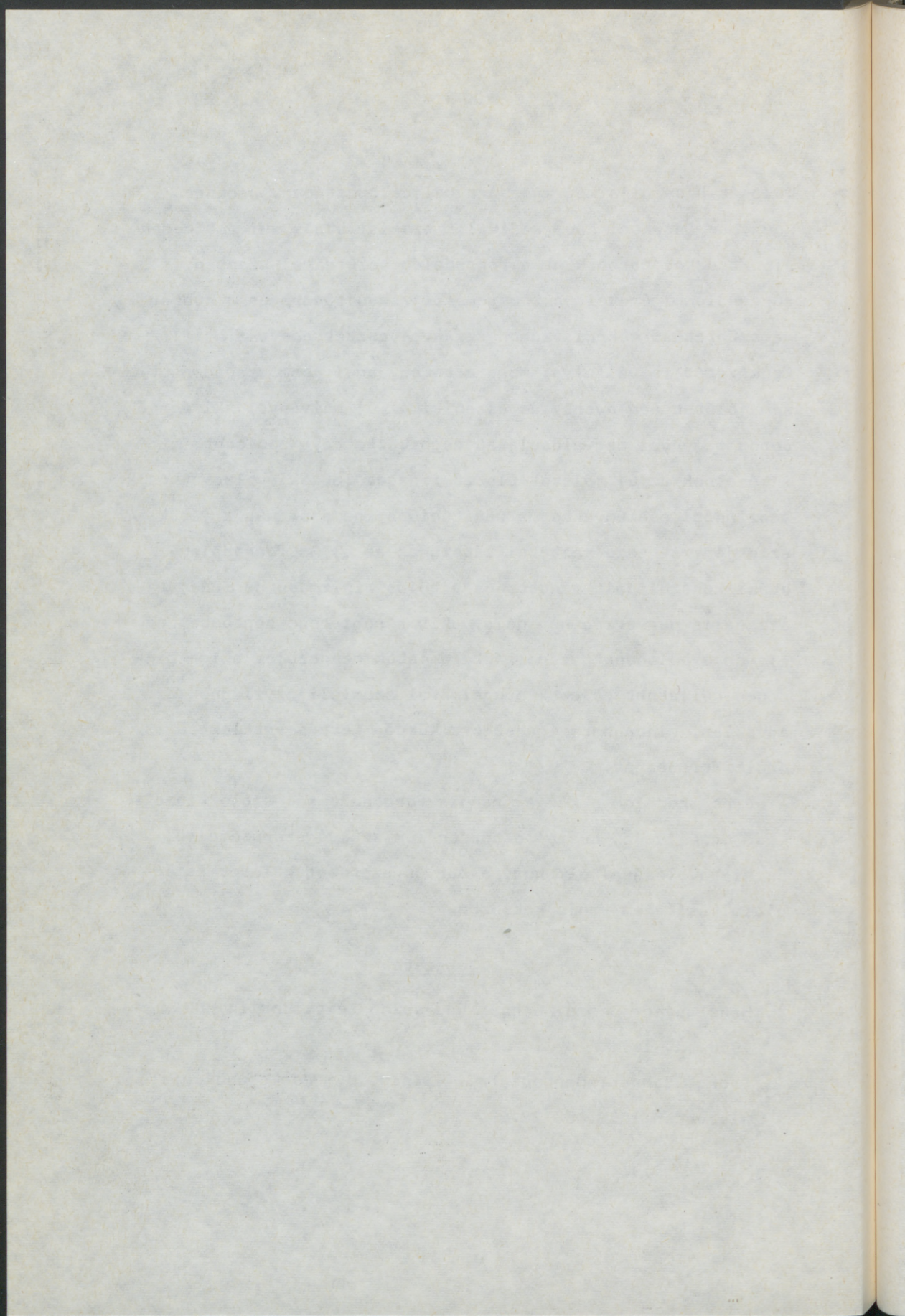
tatni, mint Büchner esetében. A Marat üldöztetése és meggyilkolása viszont minden bizonnyal a 2. világháború utáni német irodalom leghatásosabb és legjelentősebb szinpadai műve. Azzá teszi elsősorban az, hogy mesteri módon egyesíti benne a hagyományos és a modern, elsősorban a brechti dráma minden értékét. Hogy az utóbbival kezdjük: Az elidegenítés páratlan eszköze maga a játék kerete. Marat meggyilkolásának történetét és körülményeit a szinpadon létesített szinpadon 1808-ban játszatja el, azaz abban az időben, amikor a marat-i plebejus impulzus a szabadság, egyenlőség, testvériség égése alatt a diadalmas napoleoni kor Európát uraló burzsoá hegemoniájává kristályosodott. Másrészt a színészek egy ideggyógyintézet ápolójai, magyarul szólván a színészi teljesítmény szintjéig kezelhető örültek, amivel vele jár, hogy az ápolók közbelépésére időnként szükség van. Az előbbi az időpont, a rálátás distanciáját és perspektíváját adja; az utóbbi, az örültek történelmileg igazolt játéka pedig a törvényszerűség és a rendkívüliség, a szükség-szerűség és a feleslegesség dialektikáját közvetíti. Ezt egészíti ki a hagyományos játék: A szerepek játszói ugyanis nem a brechti tanulság-közvetítők, hanem a saját szubjektív igazságuk meggyőzött és meggyőző hitvallói. Így maga Marat, aki ifjúságának minden nyomorúságát, megaláztatását és frusztrációját ötvözi át kérlelhetetlen, a korábbi uralkodók ellen irányuló forradalmi hevületté; de ugyanúgy gyilkosa, az ifjú arisztokrata hölgy, Charlotte Corday, aki élete szétrombolását, személyisége végső fenyegetettségét és puszt-

tulását bosszulja meg igazsága teljes tudatában. Jacques Roux, az "egykori pap, radikális szocialista", aki a tömegek élén tudatos harcosként a forradalom vezéreivel szemben is a forradalom ígéreteit a tömegek felszabadítására és a nyomor megszüntetésére kéri számon reménye vesztetten és a halál kockázatát is vállalva; maga a tömeg, amely sem szabadságot, sem jólétet nem nyert, de dicsőíti az új bálványt, aki végső soron reményei megvalósulását megghiusította, Napoleont; az intézetnek az új jólétet élvező igazgatója, aki beleavatkozik a szinpadi eseményekbe és recitációba, ha azok még a játék szintjén is veszélyeztetni látszanak az új, a forradalom utáni konszolidált rendet; és a bölcs cinizmusu de Sade, a szexuális perverzió névadója, akit a régi rend börtönbe, az új meg a bolondok házába zárt, a játék rendezője, aki a mindenben túljutott bölcsnek nyugalomával szemléli a világnak az egyetlen, mindenható igazságért küzdő, kettős értelemben is örült forgatagát.

A német irodalom e két a francia forradalomról szóló kiemelkedő drámája úgy beszél a történelem szükségszerűségeiről és hiábavalóságairól, hogy e törvényszerűségek létét és legitimitását nem vonja kétségbe.

Jegyzetek

1. Hans Mayer: Georg Büchner und seine Zeit. Berlin /DDR/ 1960. S. 197.
2. Georg Büchner: Dantons Tod. - In: G.B.: Werke und Briefe. Wiesbaden 1958. S. 28/29.

Madarász Imre

Manzoni a francia forradalomról

Manzoni kisebb művei között is a kevésbé ismertek közé tartozik 1868 körül írott "Az 1789-es francia forradalom és az 1859-es olasz forradalom. Összehasonlító tanulmány". /La Rivoluzione Francese del 1789 e la Rivoluzione Italiana del 1859. Saggio comparativo/ című befejezetlen, a szerző halála után kiadott munkája. Ennek legutóbbi kiadása a Tascabili Bompiani sorozatban 1985-ben "A francia forradalom befejezetlen története" /Storia incompiuta della rivoluzione francese/ címmel látott napvilágot. A címváltoztatás annyiban jogosult, hogy a tervezett "Összehasonlító tanulmány" -nak csak első része: a francia forradalomról szóló készült el s az sem teljesen /a kézirat Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának deklarálásánál szakadt meg/.

A tanulmánytöredék sosem volt népszerű olvasmány, kritikusaik zöme - köztük a hasonlíthatatlan tekintélyű Benedetto Croce - pálcát tört felette. Natalino Sapegno szerint például -"a moralizáló szándék keretei közé beszűkült történetírás" a Manzonié. Majdhogynem azt mondhatnók: az "Összehasonlító tanulmány"-t többen bírálták, mint ahányan olvasták, ami azért igen furcsa.

Hisz nem lehet közömbös, hogyan vélekedett az újkori történelem legjelentősebb eseményéről az európai romantika egyik legjelesebb írója. Továbbá egyetérthetünk Lombardo Radicével: a "Saggio comparativo" "szerves és szinte teljes mű, amely szerzője politikai eszméiről a legérdekesebb

anyagot szolgáltatja". Tegyük hozzá: Manzoni világnézetéről, ideológiai-politikai nézeteiről mindmáig folyik a vita. A töredékes opus tanulmányozása ehhez kínál hasznos adalékot

Mindenekelőtt arra próbáljunk válaszolni: mi is közelebről ez a mű, milyen "műfajú" alkotás? Az alcímben olvasható meghatározás - "Összehasonlító tanulmány" - mint láthattuk, bajosan alkalmazható erre a töredékre, amely a francia forradalmat - befejezetlensége miatt - végülis nem tudja összehasonlítani az olasszal.

Kétségtelenül történelmi műről van szó, de nem mindegy, miféleéről. Manzoni ugyanis nem az események minél precízebb, tárgyilagosabb leírására törekszik, hanem - mindenkori ars poeticájához híven - a históriából vett példával akar hatni, tanítani, nevelni, erkölcsileg tökéletesíteni. A történelmi eseménysor bemutatásán keresztül Manzoni politikai tézisét, koncepcióját igyekszik bizonyítani a "Rivoluzione Francese" hibáiról és bűneiről, szemben az alapvetően pozitívnak ítélt "Rivoluzione Italiana"-val. Mindez természetesen nem zárja ki az alaposágot, a pontosságot, sőt: hiszen így igazán meggyőző az érvelés. Manzoni - ahogyan "A történelmi regényről" szóló értekezésében írta - "ismert dolgok újszerű vonásaira" kíván rámutatni.

Milyen ideológia nevében bírálja Manzoni a francia forradalmat? A "Saggio comparativo"-t számos kritikus reakciós monarchista legitimizmussal vádolja, ez azonban lényegét tekintve megalapozatlan vád. Az alábbiakban azt kívánom bebizonyítani: Manzoni a mérsékelt liberalizmus, a liberális

szabadságjogokon alapuló törvényesség koncepcióját teszi magáévá.

Már a "Bevezető"-ből világosan látszik ez, amikor a következő meghatározását adja a szabadságnak: "Az igazi szabadság abban áll, hogy az állampolgárt igazságos törvények és stabil intézmények védik mind a magánszemélyek erőszakosságától, mint a hatalom zsarnoki rendeleteitől, és hogy maga a hatalom mentes az oligarchikus társaságok uralgásától és nincs alávetve a tömegek nyomásának sem."

/Bompiani-kiadás, 23.o./

Montesquieu módján magasztalja az angliai szabadságrendet: "Nem hiszem, hogy az egyéni szabadság terén egy angol állampolgárnak irigyelnie kellene bármely más államot. /208. old./ Elismeri a nép jogát a kormányzat megváltoztatására: "Minthogy nincsen és nem is lehet olyan kormányzat, amelynek abszolút és elvitathatatlan joga van a létezéshez, bármely kormánynak mindig relatív joga ehhez megszűnik, amikor, akár önhibáján kívül, nem képes többé megfelelő eszköz lenni ama cél érdekében, amely létezésének értelmet ad.": vagyis az előbb meghatározott "igazi szabadságot" nem képes védelmezni, biztosítani. /148.o./ E gondolat a klasszikus szabadelvűség atyjára, John Locke-ra vezethető vissza.

Ennek jegyében tesz különbséget pozitív és negatív forradalom között: Az első /például az olasz/ a fennálló rend megváltoztatására, a második /a francia/ az államrend megsemmisítésére, anarchiára tör. /21.o./

Manzoni tehát semmiképpen sem tekinthető a reakció hí-

vének /helyesen írja Jemolo: "nem lát maga mögött jobb időket, amelyeket föl kellene támasztani"/, hanem moderált, szabadelvű parlamentális reformernek.

Kiderül ez mindazon konkrét kritikai pontokból is, amelyekkel Manzoni a forradalmat illeti. Érvelésének alapja, hogy a fegyveres erőszak "nem volt szükséges ahhoz, hogy elérjék a kívánt reformot, mivel maga a király javasolta azt" /154.o./. Rögtön ehelyütt rámutatnék: eme feltételezés a király "liberális szándékairól" /42.o./ és a velejáró "ha másképpen történt volna..." - típusu okoskodás mennyire történelmietlen: az egész gondolatmenet Achilles-sarkát jelenti.

Manzoni végigkíséri, hogyan követte "az első visszaélést" /155.o./ a többi számtalan, minthogy "forradalom idején /ez alatt változatlanul olyan forradalmat értve, amely megdönt egy kormányzatot anélkül, hogy másikat állítana a helyébe/, minden politikai tett elkerülhetetlenül forradalmi, vagyis az erő szülötte, mely bizonyos pillanatban felülkerekedik, törvényektől és intézményektől függetlenül"./265.o/

Manzoni bő teret szentel a népitéletek, lincselések, tömeggyilkosságok leírásának, a Bastille bevételétől kezdve, nem rejtve véka alá jogos felháborodását: az ezt tárgyaló VII. fejezet a könyv legmozgalmasabb, legelevenebb része.

A kegyetlenkedésekért felelőssé teszi a Revolúció gyakorlati és elméleti vezéreit, különösen élesen támadja a demagóg népvezérnek lefestett "Sièyes abbé metafizikáját". /199.o./

Manzoni egész forradalom-kritikájának lényegére világít

rá eme kijelentése: "A forradalom által megígért egyéni szabadság ama /forradalmi-M.I./ kormányok egyike alatt sem létezett ténylegesen." /209.o./ Hasonló fontosságú a következő megállapítása: "A személyek fölötti zsarnokság Franciaországban immár nem volt elképzelhető másképpen, mint a szabadság nevében". /208.o./ Rousseau-val egyetértve vallja: "Erőszak nem szül jogot". A forradalmi erőszakból szerinte új demagóg abszolutizmus született, amely "a nép nevében", a nép akaratra hivatkozva, a közjó ürügyén bitorolta az abszolút hatalmat a nemzet megbízása vagy akár beleegyezése és anélkül, hogy valójában a nép /Manzoninál a "nép" nem tévesztendő össze a "tömeggel"! - 270.o./ fiainak jogukban állt volna akaratukat, véleményüket s főképpen ellenvéleményüket nyilvánítani. Ebben a helyzetben a zsarnokság sajátosan perosult az anarchiával s a kettő torz keveredése végzetesen sújtott le az alapvető emberi és polgári szabadságjogokra.

Csak az a furcsa: Manzoni mindezt ilyen súlyos formában már a forradalom kitörésének pillanatától fölfedezni véli s nem csupán a jakobinus diktatúra alatt.

Mielőtt összegző értékelést adnánk a könyvről, vizsgáljuk meg helyét szerzője életművében.

A töredékes mű jól mutatja Manzoni változatlan érdeklődését az erkölcsi "igaz" és a történelmi "való" kapcsolata iránt. Itt azonban a vallás, a Gondviselés szerepe az eddigi alkotásokhoz képest jelentéktelen, szinte nem létező: a "Saggio comparativo" történelemszemlélete laikusnak mondható.

Manzoni politikai felfogásáról - mint azt már említet-

tük - ebben a munkájában kapunk legtisztább képet; Manzoni liberalizmusa mérsékelt, olykor konzervatív színezetű, ideológiailag, az eszmei fejlődés szempontjából Tocqueville és John Stuart Mill demokratikus szabadelvűségénél korábbi fázist jelent, noha időbelileg későbbi.

Külön érdekessége, hogy - miként arra Gian Franco Grechi rámutat - a "jegyesek"-ből ismert "elnyomottakat" /umili/ mutatja be, amikor azok "hatalomhoz jutnak": ebből a szempontból egy kicsit a regény továbbgondolása is.

A könyv feltétlen érdeme, hogy szerzője a történelmi katalizmában az alapvető elidegeníthetetlen - felfüggeszthetetlen emberi-erkölcsi értékeket - az életet, a szabadságot, a jogokat, a méltóságot - védelmezi a zsarnoksággal s az erőszakkal szemben. Támadja a machiavellizmust, amely elvont, szentnek hitt célok érdekében, illetve nevében erkölcstelen eszközök alkalmazásától sem riad vissza, s azt a gyakorlatot, melyben - "az emberek egy nemzedékét...más nemzedékek puszta eszközeként használják fel" /az idézet a tanulmánytöredékhez készített jegyzeteiből való./ Kritizálja a "történelmi szükségszerűség" tanát, mint - az általa idézett Voltaire-rel szólva - "a zsarnokon ürügyét". Keményen bírálja a demagógiába burkolózó totalitárius egyeduralmat. Mindez összhangban áll a kanti morál alaptörvényével, miszerint az ember mindig cél kell hogy legyen és sohasem lehet eszköz.

Hibája viszont - s történelmi tanulmányról lévén szó, ez különösen súlyos, - gyakran történelmietlen szemlélet-

módja, amelyről már szoltunk: a "ha ez nem így történt volna...", illetve "ennek nem így kellett volna történnie" - típusu okoskodásokkal.

A másik alapvető fogyatékosága, hogy Manzoni nem érti meg és nem érzi át a Nagy Francia Forradalom nagyságát, amit Madách így foglalt össze: "Ha vérrel és sárral volt is bekenve/. Mi óriás volt bűne és erénye, /És mind a kettő mily bámulatos". Manzoni elfogult a forradalommal szemben: "erényeiről" nem, csak "bűneiről" vesz tudomást, a legelső megmozdulásoktól kezdve. A Bastille bevételében például nem a zsarnokság szimbólumának lerombolását, hanem csakis a kilengéseket, atrocitásokat látja. A mű mélypontja az a rész, ahol a világtörténelem egyik legdicsőbb dokumentuma, Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata ellen hoz fel mindenféle szórászhasogató jogi kifogást, polemikusan szembeállítva az amerikai Függetlenségi Nyilatkozattal /amelynek tökéletesített, egyetemesebb érvényűvé emelt változata/.

A jogász stílus egyébként sem válik a könyv javára. A "Saggio Comparativo" stiláris-formális-művészi szempontból általában nem méltó a "Jegyesek" írójához: száraz, túl részletező, hosszadalmas. Az említett fejezetet kivéve, hiányzik a drámaiság, a pátoasz, mely más szerzőknél - leginkább Carlyle-nál - uralkodó hangnem.

Összegzésképpen elmondhatjuk: Manzoni töredékes műve a francia forradalomról noha nem remekmű, mégis érdekes és tanulságos, az eddiginél több figyelmet érdemel. Előítéletek nélkül figyelmesen kell végigolvasni. A benne fölvetett kér-

dések - ha a rájuk adott válaszok olykor vitathatók vagy tévesek is - ma időszerűbbek talán, mint a könyv megírása idején.

Filippov Szergej

A francia forradalom hatása Oroszországra a 18. század végén
a 19. század elején

A francia forradalomnak az orosz társadalomra gyakorolt hatásáról szólván azt a kérdést is tisztáznunk kell, hogy lehetett-e egyáltalán érzékelni Oroszországban a forradalom horderejét, hogy tudta-e az orosz közvélemény megfelelően értékelni a forradalmi eseményeket és levonni belőlük a saját helyzetére vonatkozó következtetéseket.

E kérdés jogos, hiszen Oroszország hosszú évszázadokon át kívül állt az európai politikán, s csak a közvetlen szomszédságában történő eseményekre reagált. A 17. századtól komolyabban érzékelhető nyugati hatást a kormányzó körök bizalmatlansággal, sőt ellenségesen fogadták, bár engedniük kellett e szükségszerűségnek, de azonnal korlátozni is igyekeztek azt. Nagy Péter forradalmisága éppen abban áll, hogy minden fontolgatást elvetett és kérlelhetetlen következetességgel valóban szélesre tárta a kapukat a nyugati hatás előtt, minden erejével terjesztette azt.

Ugyanakkor - mint ismeretes - Péter Európát "mintaüzemnek" /V.O. Kljucsevszkij/ tartotta, igyekezett átvenni tőle mindazt, ami lehetőleg gyors és elsősorban gyakorlati eredményt hozhatott. A nagy átalakító nem figyelt azokra a politikai, társadalmi és ideológiai folyamatokra, amelyek a nyugati civilizáció karakterét legalább annyira meghatározták, mint a hadművészeti, kereskedelmi és ipari újítások.[↑] De halála után az első orosz császárnak ez a szelektív korszerű-

s ítése is abbamaradt, s a péteri reformok sorsának kérdése az ezt követő 20 évben nyitott volt.

Csak a 18. sz. közepétől, a korábbtól némileg eltérő módon jelentkezett az európaizálódás új hulláma. A történészek jelenleg úgy tartják, hogy éppen Erzsébet uralkodása alatt vált az európaizáció visszafordíthatatlanná.² Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy érezhető hangsúlyeltolódás történt, a kezdeményezést az államtól egyre inkább a társadalom vette át, s a kapcsolatok középpontjába kulturális érintkezések kerültek. Éppen ekkor, főként a forradalmat megelőző 25-30 esztendőben alakult ki gyors ütemben a nyugati típusú kulturális infrastruktúra, s ami a legfontosabb, az orosz társadalomban megjelent egy kis létszámú réteg, amelynek tagjai nemcsak a francia vagy a német könyvpiac újdonságait ismerték, hanem képesek voltak a felvilágosodás eszméinek kritikai elemzésére és az orosz viszonyokkal való összevetésükre is.

Igaz, a katalini korszak jellegzetes figurájává váló orosz "voltaire-iánus" ilyen értelemben nehéz helyzetben volt. A külföldi könyvekből elsajátított eszmék és a hazai valóság kiáltó ellentétben álltak egymással. Csak a kultúra területén nyílt lehetőség bizonyos gyakorlati tevékenységre, azonban ott is csak igen szerény mértékben. Ilyen körülmények között sokan megszokták azt, hogy az elmélet és a gyakorlat közötti szakadékról elegánsan nem vett tudomást. Ugyanakkor kezdett kialakulni az orosz írók által oly sokszor bemutatott tipikus orosz értelmiségi, aki többé-kevésbé mélyen

átélte helyzetének kettősségét, aki - F.M. Dosztojevszkij szavaival - "keserűen... kezdi belátni, hogy e világon nincs mit tennie. Európai, de mit is adna Európának, szüksége van-e annak egyáltalán rá? Orosz - de mit is tehetne Oroszország-ért, és egyáltalán ért-e valamit is Oroszországból?"³

A francia forradalom mozgásba hozta az egész társadalmat. A forradalom kirobbanásáról érkező híreket az orosz megfigyelők mint a felvilágosodás eszméinek diadalát, az ész és az erények győzelmét értékelték. A művelt közönség teljes megértéssel, sőt a francia követ, L.-Ph. Ségur gróf szavaival élve, entuziazmussal fogadta a július eseményeket.⁴ Jellemző, hogy a párizsi történéseket már valószínűleg 1787 őszétől növekvő nyugtalansággal követő II. Katalin⁵ sem tartotta szükségesnek a franciaországi hírek megrostálását. Talán különösnek tűnik, de az 1789-91-es években az orosz, elsősorban a pétervári és moszkvai olvasó elég jól tájékozódhatott a forradalom eseményeiről. Megjegyzem, hogy a 18. század folyamán nőtt az információáramlás gyorsasága is. Míg a 17. század végén - a 18. század elején a Nyugat-Európában történelekről csak másfél hónapos késéssel szereztek tudomást,⁶ addig a Bastille bevételének híre már az augusztus 7-i Szankt-Petyerburgszkije Vedomoszti-ban", azaz "mindössze" háromhetes késéssel jelent meg.

Az orosz újságok és folyóiratok, bár többnyire kritikus hangnemben, beszámoltak az Alkotmányozó Gyűlés munkájáról, az ottani vitákról. Kinyomtatták Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata 17 cikkelyének teljes fordítását, hírt adtak a

párizsi asszonyok október 5-6-i versailles-i kivonulásáról, több francia politikus és publicista tevékenységéről, nagy figyelmet szenteltek például Marat-nak. Akkor még nem volt ritka a történetek jóindulatú kommentálása sem. A franciaországi események hatására létrejött havi lap, a "politicsesz-kij zszurnal" egyenesen 1789 történelmi jelentőségéről írt, arról, hogy "az emberi nem új korszaka virradt fel." A "Veszt-nik Moldavii" c. tájékoztató, amely Katalin kegyencének, G. A. Patyomkinnak a főhadiszállásán jelent meg, felsorolva az új francia alkotmánynak a Nemzetgyűlés által már elfogadott pontjait, derűlátóan jegyzi meg: "Franciaország boldogulásának biztos útjára lépett."

Információk természetesen francia nyelven is eljutottak Oroszországba. Pétervározt, miként a többi európai fővárosban is, a legkülönbélebb francia kiadványok voltak kaphatók, ugyanazok, amelyek szinte elárasztották Párizst. Sok nemes járatott francia könyveket, folyóiratokat, pamfleteket. A 90-es években A.R. Voroncov gróf e tárgykörben Európa egyik legnagyobb gyűjteményét hozta létre.⁷ A katalini kor felvilágosult művészetpártoló főura, N.B. Juszupov 1791 jelentős francia államférfiainak miniatűr portréit gyűjtötte. Ilyen gazdag kollekción valószínűleg még Franciaországban sincs. /A gyűjtemény ma a Régi Iratok Központi Állami Levéltárában található Moszkvában/.⁸

Az 1791 júniusi események, a király szökési kísérlete, letartóztatása és későbbi kivégzése hirtelen fordulatot idéztek elő. A császárnő a Franciaországgal való nyílt kenyéértö-

résre szánta el magát. 1792 elején I.M. Szimolin nagykövet elhagyta Franciaországot, meggyorsították a katonai beavatkozás előkészületeit. Előre tekintve azt mondhatjuk, hogy ez volt az a pillanat, amikor hosszú évekre eldőlt Oroszországnak az európai ügyekben játszott szerepe, amikor a forradalom és a legtágabb értelemben vett öröksége elleni harc az orosz külpolitika lényeges elemévé vált. Ez pedig elkerülhetetlenül az egész nyugati kultúrához való viszony lassú, de következetes átértékeléséhez vezetett. Már a 19. század 30-as éveinek az elején kialakult az új hivatalos kulturális doktrína, amely Oroszország fejlődésében nem a Nyugat-Európával való közösséget, hanem az attól való különbözőséget hangsúlyozta. Az orosz élet principiumaiként manifestált önkényuralmat és orthodoxiát, mint pozitív értéket állította szembe a legújabb nyugati politikai és kulturális törekvésekkel. Ez lényegében az izoláció irányában hatott, a péteri, katalini és I. Sándor uralkodásának korai időszakában érvényesülő és az Európához való közeledéssel számoló irányzat csendes revíziója volt.

Az 1791-92-es évek fordulóján a hivatalos Oroszországnak a forradalommal szembeni ellenséges magatartása a sajtóellenőrzés megszigorításához, később pedig a külföldi sajtótermékek visszatartásához vezetett. A király kivégzése és a jakobinus diktatura létrehozása azonban a felvilágosodás őszinte híveit is megingatta. Az Ész, az Erkölcs és a világbéke gyors és biztos győzelmébe vetett hitre alapozott feltétlen optimizmus szinte pillanatok alatt semmi-

vé foszlott. "Felvilágosodás századal - olvashatjuk egy 1795-ben kinyomtatott irodalmi műben - Nem ismerek rád, a vér- és lángtengerben nem ismerek rád, a gyilkolás és rombolás közepette nem ismerek rád!...." Megjelenik a történelem körforgásának keserű látomása: "Örök körforgás, örök ismétlődés, a nappalok és éjszakák örök váltakozása, a felismert igazságok és a tévelygések, az erények és bűnök örök keveredése....Barátom! Mivégre élek, élsz s élünk valamennyien?"⁹ Ez utóbbi mondatnak szomorú aktualitása is volt. "1792-93 őszén és telén a kortársak a nemesi ifjúság körében egy sor öngyilkosságot rögzítettek. Ezek a fiatalok megtagadták a forradalommal vállalt közösségüket, de a múlthoz sem akartak visszatérni...."¹⁰

1802-ben ugyanezt a sorsot választotta az orosz felvilágosodás legradikálisabb képviselője, Alekszander Ragyiscsev is. Ragyiscsev persze, aki egy oroszországi forradalmi fordulat lehetőségét vetette fel és elfogadta a zsarnöklés jogosságát, aligha volt meglepve a XVI. Lajost elítélő bírósági döntéstől, vagy a jakobinusok ténykedéseitől. A 19. század első éveiben inkább az a gondolat foglalkoztatta, hogy a megadott áldozatok hiábavalóak voltak, Európa a szörnyű és elhúzódnó háborúk korszakába lépett, a szabadságot eltemették és Bonaparte Napóleon személyében talán még az elődei-nél is veszélyesebb zsarnok testesült meg.

A . Ragyiscsev utolsó, publikálatlan műveiben világosan látható a 18. század és a hozzá fűzött remények kritikája, a bizonytalanság. Végző elkeseredésében dicsérte az orosz

cárok áldásos tevékenységét, felelevenítette a felvilágosult abszolutizmus eszméjét, azt az eszmét, amivel már tíz évvel azelőtt leszámolt. Végeredményben a történelmi távlatát veszített gondolkodó törvényszerűen jutott el az öngyilkossághoz.¹¹

Ebben a pesszimista légkörben kezdődött el a kiutkeresés a kialakult ideológiai válságból. Fontos szerepet töltött be e téren a híres orosz író és nyelvújító, N.M. Karamzin. Az európai változások figyelmes elemzését az Oroszország történetére vonatkozó kutatásai kísérték. 1803-ban udvari történetíróvá nevezték ki, életének hátralevő éveit a sok kötetes "Orosz állam története" megírásának szentelte. Konceptiójában fenntartotta az emberiség progresszív fejlődéséről vallott meggyőződését. A francia forradalmat valamennyi szörnyűsége ellenére is e fejlődés egyik állomásának tekintette. Ugyanakkor azt a gondolatot emelte ki, hogy minden ország a saját útját járja, mert saját hagyományokkal rendelkezik. 1811-ben a történész a cár nővérének fejtette ki az orosz történelemről vallott felfogását. Eszerint az orosz történelem éltető eleme, alapvető hagyománya az autokrácia /önkényuralom/. Ez volt és egyelőre marad a fejlődés mozgatórugója.

Ezzel párhuzamosan azonban Karamzin a történelmi létezés egy másik minőségére is felfigyelt. Ez az "állam erkölcsi nagyságát" alkotó ugynevezett "néplélek".¹² A "néplélek" nem más, mint a hagyomány és népszokások teljessége, az uralkodó tevékenységét is korlátozó konvenció. Nagy Péter példáján mutatta be N.M. Karamzin, hogy a hagyományba való

durva beavatkozás zsarnokságot jelent, és felesleges áldozatokat követel; károsak a hirtelen fordulatok, mert a nép belsőleg nem kész azokat befogadni és követni. Az Oroszország számára megfogalmazott igazság egyértelmű: a hagyományosan kizárólagos hatalommal felruházott uralkodónak türelmes felvilágosító munkával kell biztosítani a társadalom "természetes", azaz szervesen megalapozott fejlődését. Gondolatainak őszinteségét hangsúlyozva egy barátjához írt levélben N.M. Karamzin álláspontját egy paradoxonba foglalva fejtette ki:

"Sem alkotmányt, sem képviselőket nem követelek, de köztársasági meggyőződésű maradok, úgy hogy közben az orosz cár hű alattvalója vagyok: ez ellentmondás, de csak látszólagos."¹³

Befejezésül megjegyzem, hogy az orosz progresszió fiatal nemzedéke, a katalini kor szabadgondolkodóinak fiai, N.M. Karamzin következtetéseit éles kritikával fogadták. Számukra annak volt döntő fontossága, hogy a nagy francia forradalom legfőbb vívmányai fennmaradtak még a restauráció korszakában is. Ez elfogadhatóvá tette számunkra a forradalmi módszereket.¹⁴ Érdekes azonban, hogy éppen a nagy forradalom tanulságai kényszerítették a dekabristákat arra, hogy saját országukban a katonai puccs taktikájához ragaszkodjanak. Nemcsak hogy nem akartak népfelkelést, de egyenesen idegenkedtek attól. Az E.I. Pugacsov felkelésre emlékezve a fiatal forradalmárok joggal úgy vélték, hogy egy népfelkelés Oroszországra zúdíthatja a francia forradalom ősz-

szes szenvedését és gyötrelmét, csak sokkal nagyobb mértékben és teljesen beláthatatlan következményekkel.¹⁵ Az ifjú tisztek titkos összeesküvésének kellett biztosítania a forradalmi átalakulások irányíthatóságát, szavaik szerint "megóvni Oroszországot a francia eseményeket is kísérő belvillongásoktól és jutizmordoktól."¹⁶

Az már a történelem furcsaságához tartozik, hogy mind N.M. Karamzin konzervatív koncepciójának gyakorlati megvalósítása, mind a nemesifjak radikális kísérlete körülbelül egyidőben fulladt kudarcba. Mindkettő zsákutcának bizonyult.

Jegyzetek

1. V.O. Kljucsevszkij: Nyeopublikovannije proizvedjenija. Moszkva, 1983. I.
2. Lásd: E.V. Anyiszimov: Rosszija v szereginye XVIII veka. Moszkva, 1986. 51.1.
3. F.M. Dosztojevszkij: Polnoje szobranije szocsinyenyij, XIX. k. Leningrád, 1979. II.
4. M.M. Strange: Russzkoje obscsesztvo i francuzszkaja revoljucija 1789-1794 gg. Moszkva, 1956. 47.; Isztorija SzSzsZR sz drevnyejsih vremön do nasih dneej, III. k. Moszkva, 1967. 575. 1.
5. M.A. Alpatov: Russzskaja isztoricseszskaja miszl' i Zapadnaja Ebropa /XVIII-pervaja polovina XIX. v./. Moszkva, 1985. 141. 1.
6. B.V. Szapunov: Iz isztorii mezsdunarodnih kulturnih szvjazej Ruszi v XVII. v./ "Vesztii-Kuranti"/. In:Kultur-

- noje naszledije Drevnyej Ruszi. Moszkva 1976. 203-204.l.
7. Részletesebben lásd: N.M. Strange: im. 47-72. l.
 8. M.I. Avtokratova, V.I. Buganov: Szokroviscsnica dokumentov proslogo. Moszkva, 1986. 16.l.
 9. N.M. Karamzin: Szocsinyenyija, 2.k. Leningrád, 1984. 180., 182-183. l.
 10. M.M. Strange: im. 124.l.
 11. Ragyiscsev életművének kritikai elemzését lásd: Ju.F. Karjakin, E.G. Plomak: Zapretnaja miszl obretajet szvobodu. Moszkva, 1966; I.K. Pantin, E.G. Plimak, V.G. Horosz: Revoljucionnaja tradicija v Rosszii. Moszkva, 1986. 57-79.l.
 12. N.M. Karamzin: Zapiszka o drevnyej i novoj Rosszii. Szankt-Peterburg, 1914. 24. l.
 13. Idézi: Sz.Sz. Landa: Duh revoljucionnih preobrazovanij... Moszkva, 1975. 30.l.
 14. Lásd: O.V. Orlik: Gyekabriszti i vnyesnyaja politika Rosszii. Moszkva, 1984. 53.l.
 15. Memuari gyekabrisztov. Szevernoje obscsesztvo. Moszkva, 1981. 67.l.
 16. U.o. 285.l.

Zsoffay Andrea

Nyelvi politika - politikai nyelv

/A nyelvkérdés a francia forradalomban - Grégoire abbé tevé-
kenysége/

I. A soknyelvűség egyidős az emberiséggel, akárcsak a vágy, a törekvés egymás megértésére, a közös, egységes nyelv létrehozására. Itt, Európában az erről a problémáról való gondolkodásunkat is alapvetően meghatározta a Biblia idevágó története: Babel tornya, a bábéli nyelvzavar példája. /Mózes 1.11./ Az emberek, soknyelvűségüket tehernek érezvén, oly módon is törekedtek ennek feldolgozására, hogy az egynyelvűséget, mint az egyetlen szimbólumát, visszavetítették a boldog aranykorba; ennek az ideális állapotnak a megszűnését pedig isteni büntetésnek érzik.

A problémával azonban állandóan szembe kellett és kell nézni. A szociolingvisztika két megközelítésmódot, két megoldási kísérletet különböztet meg a soknyelvűséggel kapcsolatban: az ún. "in vivo" és az "in vitro" megközelítést. Az első a gyakorlati megoldás: az, ahogy a különböző nyelvet beszélő emberek nap mint nap legyőzik ezt az akadályt és kapcsolatba lépnek, kommunikálnak egymással. A másik megközelítés a hatalom embereié, akiknek valamiképpen szintén viszonyulniuk kell ehhez a problémához, és létre kell hozniuk a gyakorlatiattól többé vagy kevésbé eltávolodva, az irodákban "kísérletezve" /in vitro/ - valamiféle nyelvi politikát. Ez alól pedig egyetlen ország, egyetlen hatalom sem kivétel; bármely korról legyen is szó, hiszen a soknyelvűség általánosan jel-

lemző jelenség.

A megoldás felé vezető első lépés a nyelvi valóság megismerése, felmérése. Hogyan oldotta meg ezt Európa egyik első ilyen jellegű felmérése? Milyen nyelvpolitikát alakított ki kétszáz éve a forradalmi Franciaország, ahol ez a kérdés hirtelen az egyik legégetőbb politikai probléma lett? A fentebbi okok miatt a mai Magyarországon sem tanulság nélkül való az idegen példa vizsgálata.

II. Az alcímben jelzett két, szorosan összekapcsolódó téma közül először a másodikkal a felmérést végző és a nyelvpolitikát jelentősen alakító Henri Baptiste Grégoire abbé személyével foglalkozunk.

1. Hívő keresztényből meggyőződéses kforradalmár /1750-93/
Hősünk 1750 december 4-én született Lotharingiában, szegény szabó fiaként. Embermesnil plébánosának segítségével 1763-ban Nancy-ba kerül iskolába. 1773-ban pályamunkájával elnyerte a helyi Akadémia díját és ugyanebben az évben belépett a jezsuita rendbe, ahol 2 évvel később pappá szentelik. Teológiát tanított Pont-à-Mousson-ban, majd maga lépett egykori mentora helyébe az embermesnili plébánián. Korán felhívta magára a figyelmet, egyrészt kegyes és puritán életmódjával, másrészt a zsidó emancipációval foglalkozó írásával /"A zsidók fizikai, erkölcsi és politikai megújulásáról" -"Essai sur la régénération physique, moral et politique des juifs"/, amellyel a Metz-i Tudományok és Művészetek Királyi Társasága díját nyerte el 1788-ban.

1789-ben kollégái, a vidéki plébánosok képviselőjükké

választották. Ezzel a politika színpadára lépett, ahol hosszú időn keresztül jelentős szerepet fog játszani. Így például a papság csatlakozásában a 3. rend képviselőihez június 14-én, majd a dészma eltörlésében augusztus 4-én. A felvilágosodás nevében ellenezte a szerzetesrendek eltörlését, ugyanis ezek szerinte a tudományok fejlesztése révén az emberiség haladását szolgálják; viszont az elsők között tette le az esküt a papság világi alkotmányára és támogatta plébánosok és püspökök választását is.

1791 januárjában egyszerre Mians és Blois püspökévé választották; az utóbbi mellett döntött. Közben tovább harcolt a zsidók emancipációjáért, többek között az ő érdeme, hogy 1790 januárjában illetve 1791 szeptemberében deklarálták a déli és a keleti megyék zsidóságának polgárjogait. Alapító tagja volt a Société des amis des Noirs-nak, amely a szinesbőrűek jogaiért küzdött.

1792 szeptemberétől a Nemzeti Konvent tagja. Demokrata, Robespierre-rel együtt elítélte a cenzust, mint a választás és a választhatóság kritériumát, mert az ellenkezik az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával; elvetendőnek tartotta a királyi vétőjogot is. Ugyanakkor a forradalom egysége nevében elítélte a parasztfelkeléseket, és a katonai lázadásokat is. A király szökésének leleplezésében a köztársaság megalapításának lehetőségét látta, nem értett egyet a király személyének sérthetetleniségével, és azt követelte, hogy újonnan összehívandó Konvent ítélje el. "Mindent meg fog ígérni, és semmit sem fog megtartani.¹" -írta róla a Monitor-ben.

November 29-től kezdve ő elnökölt a Konventben, és támogatta az ekkor érkező savoyaiak csatlakozási kérelmét; sikerra szállt egy egységes, határoktól és erődítményektől mentes Európáért. Így aztán természetes, hogy három társával együtt ő szervezte meg a csatlakozó Savoya közigazgatását.

E küldetése miatt nem lehetett jelen a király perén, de 1793 január 13-án kelt levelében társaival együtt Capet Lajos elítélésére szavazott; a népszavazást nem tartotta szükségesnek e kérdésben.

Albert Mathiez írja Grégoire-ról: "mélyen hívő keresztény volt, azért lett meggyőződéses forradalmár."²

2. Grégoire és a nyelvkérdés /1793-94/

A dolgozat alcímében elsőként említett nyelvkérdés, valamint ennek társadalmi és politikai vonatkozásai a forradalom 1793-as válsága nyomán kerültek előtérbe. A különböző nyelvjárásokat beszélő megyék területén kezdettől fogva nehézségekbe ütközött a rendeletek kihirdetése, a köztársasági eszmék terjesztése. Amikor azonban az egység kérdése létfontosságúvá vált, amikor intervencióval kellett szembenézni, a nyelvjárások, dialektusok egyszeriben gyanusakká váltak: a főváros és a vidék régi ellentéte új megvilágításba került és kiéleződött: a nyelvi partikularizmus és ellenforradalom egyet jelentett. Ime két levélrészlet állításunk bizonyítására:

Az első Bertrand Barere jelentése a Közjóléti Bizottsághoz 1793 január 27-én: ".....a babona breton nyelven beszél, az emigráció és a köztársaságellenesség németül; az ellenforradalom olaszul és a fanatizmus baszkul."³

A másik részlet Prieur de la Marne-től származik, 1793. november 13-i keltezéssel, a címzett ugyanaz, mint az előbb: "A bretonoknak megvan minden szükséges adottságuk a szabadsághoz, de mivel nyelvük oly távol esik a mienktől, mint a német és az angol, nem részesülnek semmiféle nevelésben, és ennek folytán ki vannak szolgáltatva a fanatikus papoknak."⁴

A két rövid idézet is tartalmazza ennek a bonyolult problematikának legfőbb jelenségeit: a külső és belső ellenség azonosítását az idegen nyelv ürügyén, a hazafias nevelés hiányát, a fanatizmust és a babonát, a papok negatív szerepét, stb.

Grégoire abbé már 1790 óta hangsúlyozta egy nyelvi politika szükségességét --ebben kiváló helyzetmegítélése, élelátása mellett annak is lehetett szerepe, hogy mint korábban szó volt róla, maga is a kevésbé fejlett, nyelvileg is különálló Elzász-Lotharingiából származott, és 1789 előtt ott tevékenykedett tanárként és plébánosként. 1790 augusztusában kiadott kérdőíve is arról tanúskodik, hogy erre az időre Grégoire abbé már kiérlelt elképzelésekkel rendelkezett e kérdést illetően, a kérdőívvel nem annyira megtudni akart valamit, mintsem gondolatainak megerősítését, alátámasztását kereste. /1. sz. melléklet/. A kérdésekből a kialakítandó nyelvi politika célja is világossá válik: lerombolni a nép és az un. "kettős hit" /ti. a katolikus és a köztársasági meggyőződés/ között tornyosuló akadályt: a dialektusok partikularizmusát.

Mielőtt rátérnénk a kérdőív részletesebb vizsgálatára

és tanulságaira, nézzük meg, hogyan illeszkedik be Grégoire abbé tevékenysége egy hosszabb folyamatba, vagyis vázoljuk röviden, hogyan is alakult nyelv és politika kapcsolata Franciaországban.

Az első fontos állomás az 1539-es Villers-Cotterêts-i rendelet, amely előírta a latin helyett a "francia anyanyelv", a "langage maternel françois" használatát, teret engedve azonban a különböző nyelvjáráásoknak.

Az abszolút monarchia kiépítésével párhuzamosan azonban e mozgástér mind erősebb korlátok közé szorítására törekedett, a soknyelvűség valóban létező és fontos problémáját "in vitro" megoldani kívánó apparátus. Ennek jele, hogy a XVIII. század közepétől az újonnan megszerzett területeken a francia nyelv kizárólagos használatát követelték meg. /Elzászban 1685-től, Roussillon-ban 1700-tól, német Lotharingiában 1748-tól, Korzika szigetén 1768-tól/. E politika célja azonban nem a tömegek francia ajkúvá tétele volt, inkább a szellemi elit egységesítése, a centralizált politikai hatalom erősítése a partikularizmus felszámolása révén.

A forradalom is korán beleütközött ebbe a problémába, amely az adott esetben a központ rendeleteivel szembeni ellenállás formájában jelentkezett. A felvilágosodás fiai, a forradalmi vezetők szemében ennek csak egy oka lehetett: a tudatlanság. Így a forradalom nyelvi politikája kezdetben ennek felszámolására törekedett, a felvilágosodásnak oly kedves tolerancia jegyében: egyrészt a rendeleteket lefordították a helyi nyelvekre egy 1790 január 14-i rendelet

nyomán, másrészt a népnevelés fejlesztését irányozták elő.

Amikor azonban az egység kérdése még inkább kiéleződött, vagyis 1793-94-ben, a nyelvjárásokkal szembeni álláspont is megváltozott. A thermidor 2-i /július 20/ rendelet már a francia nyelv kizárólagos használatát írta elő a törvényeket, rendeleteket illetően, és noha végrehajtását felfüggesztették, a szigorítás jól érzékelhető. Mindez szorosan összefügg Grégoire abbé tevékenységével, ezt a dátumok is jelzik: a kérdőív 1790 augusztusában kelt, nyilvánvalóan konzultációs céllal egy megfogalmazódó tervhez /a 29. és 30. kérdésben a "nyelvjárások felszámolása" szerepel/; 1794-ből pedig ismert Grégoire abbé "Jelentés"-e /"Jelentés a nyelvjárások felszámolásának és a francia nyelv általánossá tételének szükségességéről és eszközeiről", eredetiben: "Rapport sur la nécessité et lo moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française"/ /1794. jún. 14/ Grégoire abbé vizsgálatára tehát 1790 és 1793/94 között került sor, amely előkészítette a változást.

Ezek után nem érdektelen megvizsgálni, mit is tudunk e két fontos dokumentumról és magáról a felmérésről.

A/ a kérdőív

1. A terjesztés kérdése: megállapítható, hogy Grégoire 4 módon terjesztette kérdőívét. Először is személyes kapcsolatain révén, levelezés útján jóbarátait, ismerőseit kérte meg a válaszadásra; másodsor az Alkotmányozó Gyűlésben helyet foglaló kollégái között keresett kompetensnek ítélt személyeket. Két újság is kivette részét a terjesztésből: 1790

augusztus 23-án a "Le Patriote français", Jacques Brissot lapja, majd ennek nyomán a toulouse-i "Nouvelliste nationale" is leközölte a kérdőívet, felszólítva bármely olvasóját a válaszadásra. A negyedik csatorna az "Alkotmány Barátainak Társasága" volt, amelynek tagjai szintén a válaszadók között voltak.

2. A válaszadók megoszlása: a./ földrajzi szempontból: a mellékelt térképen is látható, hogy a válaszok nagyjából lefedik az ország területét, nagyobb sűrűséget mutatnak Keleten és Délen - ez részint Grégoire személyes kapcsolatainak tudható be /mint már említettük, Keletről, Elzász-Lotharingiából származott; kapcsolatai ott voltak erősek/, részint arra utal, hogy e két területen volt a nyelvkérdés politikailag már ekkor, 1790-91-ben lényeges. /2. sz. melléklet/

b./ szociológiai szempontból: meg kell említeni, hogy a válaszok 2 gyűjteményben, a Bibliothèque de la Société de Port-Royal-ban, illetve a Bibliothèque Nationale-ban vannak, legnagyobb részt 1790 novembere és 1791 februárja között keletkeztek. A 49 válaszból 36 híven követi a kérdőív kérdéseit, a többi levél formában íródott, ahol a szerző összefoglalja válaszait, vagy mentegetőzik, amiért nem tud elég tenni a kérésnek. A válaszadók foglalkozási, társadalmi megoszlása ezek után a következőkben foglalható össze:⁵

igazságügyi foglalkozásu	8
sebész, orvos	2
tanár	5
pap	19 /ebből 2 kanonok és 11 plébános/

tisztviselő	4
kereskedő	1
földműves	1
ismeretlen	2 /ebből egy nő/
névtelen	4
a Société des amis... tagja	14

/Egyesek több kategóriába is beletartoznak, pld. tisztviselő és a Société tagja./

Megállapítható, hogy a kérdőív elsősorban a falusi papokat, plébánosokat, jegyzőket, tanítókat, helyi tisztviselőket célozta meg, vagyis azt a társadalmi réteget, amely a helyi vezetőktől független, így némiképpen Párizs, a központ felé tekintet, - az ebből adódó nehézségekre később még visszatérünk.

c,/ Két válaszról részletesebb ismertetést szeretnék nyújtani, nem pontról-pontra haladva, hanem a lényeges elemeket összefoglalva, a nyelvi politika szempontjából oly döntő két kérdésre /29.,30./ adott válaszok külön vizsgálatával. LYONról és környékéről szól Morel adószedő válasza, kelt 1790. november 2-án, Lyonban.⁶ Az egyik legterjedelmesebb válasz, noha a szerző szakértelme alatta marad némely más, komoly nyelvészeti ismeretekkel rendelkező társának. A Lyon környéki nyelvjárás írta csak kiejtésben és egyes hangzók felcserélésében tért el a franciától, amely egyébként igen elterjedt ezen a vidéken. A gazdagok, akik kereskedni akarnak, mindenképpen megtanulnak franciául, de általános a franciául

történi gyónás is. Nem prédikáltal dialektusban, nem is tudja az időt, mikor szűnt meg ez a gyakorlat. "A Lyon környéki nyelvjárás durva és nehézkes. Kielégítő módon kifejezi a falusi emberek gondolatait és ügyeit."⁷ A dialektus faluról-falura is módosul, ahogy távolodik a várostól, úgy mutat egyre több eltérést a nemzeti nyelvtől. Megvolt az egyes lyoni szakmák, az egyes külvárosok zsargonja is, mindegyik azonban semmiféle szabályzat vagy nyelvtan sem volt, mint ahogy nyelvjárás felirat, írott emlék létezéséről sem tudott. Ami a nyelv és az erkölcsök kölcsönhatását illeti, megállapította, hogy durva és nehézkes mindkettő, noha igaz, hogy falun az erkölcsök jobbak, mint városban, "a romlás, a züllés napról-napra nagyobb teret nyer." A forradalom szerint csakrontott a helyzeten: "husz-harminc éve az erkölcsök hihetetlenül züllenek",⁸ az előljárókat semmiféle tisztelet nem övezi, stb. Hazaszeretetüket is személyes érdekeiknek vetik alá, így például nem lenne ellenük az emigránsok visszatérte, hiszen ez a selyemszükséglet újbóli felfutását eredményezné. A művelődés helyzete siralmas, noha franciául tanítanak, a nyelv szempontjából ez hatástalan, különben sincs mindenütt tanító, a fizetés kevés, ellenőrzés nincs. A napi termelő munkában kifáradt emberek nem olvasnak, Morel szerint a vallásnak csak a külsőségeit gyakorolják, egyébként hiszékenyek, babonások.

A két fenti kérdésre adott válasza negatív, vagyis szerintem nem fontos a nyelvjárást felszámolni: a papot így is megértik franciául, és noha igaz, hogy a franciául tudó pa-

rasztok kevésbé durvák, az is megfigyelhető, hogy szabadosab-
bak, és megrontják a helyi fiatalság, a várostól távolabbi
falvak erkölcsseit is. A nyelvjárást egyébként ugysem lehet
elfelejteni, érvelt a válaszdó, mert a gyerekek otthon to-
vábbra is azt beszélik és "a megszokott mindig legyőzi a ta-
nultat".⁹

A másik, hasonlóan bőséges válasz PÉRIGORDból, Dordogne-
ből érkezett. Innen Fonvielhe abbé, a "Société des amis de la
constitution" tagja válaszolt 1791 januárjában.¹⁰ Elmondta,
hogy vidékükön három egymástól és a franciától kiejtésben el-
térő nyelvjárást beszélnek, az eltérés azonban nem teszi le-
hetetlenné egymás megértését. A helyi dialektus és a nemzeti
nyelv közös eredetét azzal bizonyította, hogy franciául írott
könyvet folyékonyan olvastak dialektusban azok, akik tudtak
olvasni közülük. Írott nyelvemlékeket ő sem ismert, néhány
egyházi ének nyelvjárási változatát elküldte mellékelve.
A növényeknek is volt fájneve, a közmondások azonban nem tér-
tek el a franciáktól. Otthon a nyelvjárást beszélték, ez egy-
fajta összetartást is jelentett, de aki utazott, az már kever-
ten beszélt, fokozatosan felejtette a nyelvjárást. A papok
franciául prédikáltak, de a hosszabb beszédet, az új gondo-
latokat a nép nem tudta követni. Az erkölcsöket illetően meg-
jegyezte, hogy voltak durva szavak, de nem sok, "a vidék népe
túlzottan el van foglalva a munkával ahhoz, hogy erkölcsé le-
gyen."¹¹ Babonásak, az otthoni példa itt is jobban hatott,
mint az iskolai oktatás. Ez utóbbi kérdésével a 29. és 30.
pontra áttérve is hosszabban foglalkozott. A nyelvjárást sze-

rinte is nehéz felszámolni, ez csak a francia nyelv terjesztésével és megkedveltetésével lenne fokozatosan lehetséges. Erre már csak azért is nagy szükség lenne, mert egyes papokat egyáltalán nem érte meg a falu népe, ha franciául prédikálnak; a templomokban nem énekelnek, mert a nép nem tud latinul olvasni. "Mikor tesszük már hasznossá /a nép/ számára a vallást azáltal, hogy köznyelvre fordítjuk?"¹² - kiált fel az abbé. A nyelvjárás felszámolásának lehetőségeit és esélyeit tovább boncolva megállapította: "Amíg nem a leghasznosabb eszközöket használjuk a dialektus franciával való helyettesítésére, addig az mindig dominálni fog..."¹³ Hogy mik lennének ezek a hatékony eszközök? Jól fizetett tanítók minden-
hová, akik nem nyelvjárás-kiejtéssel tanítanak olvasni a gyerekeket, mint a mostani, gyakran műveletlen, sőt züllött iskolamesterek. A meggyőzés, a pozitív példa hatását nagyra tartó válaszdó szerint a népnek van elsősorban szüksége oktatásra, hogy ismerje új jogait, az új törvényeket és rendeleteket, ez nyelvjárásban nem lehetséges, márpedig a rendszeretét csak művelés útján lehet elhinteni a most még írni-olvasni is ritkán tudó nép között. Ő az akkori helyzetben jó esélyt látott a francia nyelv terjesztésére, mert a falvak népe fellelkesült az eddigi vívmányok hatására. Ha ez a nép látná, hogy gyermekei franciául tudva előrébb juthatnának, akkor "a legegyszerűbb falusi is...buzdítaná fiát a francia nyelvre, még meg is büntetné, ha azt nem beszélné."¹⁴ Figyelme kiterjedt a leánynevelés kérdésére is, ezt tanító-nők alkalmazásával és állami fizetésével tartotta megoldható-

nak, nem úgy, mint az adott időpontban, amikor a falunak kellett volna a tanítót fizetni. Régen, írta, azért nem taníttatták a falusiak a gyerekeiket, mert attól féltek, hogy akkor nem akar majd otthon megmaradni, de "ma, amikor az ember tudja, hogy annyit ér ő is, mint a másik, hogy nincs megalázó állapot és hogy csak az érdemli meg az ennivalót, aki dolgozik, nem kell többé ettől a bolondságtól tartani."¹⁵

d./ Általános megjegyzések, nehézségek: mint fentebb már utaltunk rá, a válaszadók helyzetéből következett, hogy időnként túl távolról, általánosítva, máskor épp fordítva, túl közelről, csak az egyedi jelenségek szintjén vizsgálták a témát. Jól mutatja identifikációs zavarait szóhasználatuk; az, hogy a "mi" és az "ők" között hova sorolják magukat, hol húzzák meg a határt. A kérdőívet készítő Grégoire szóhasználatából ebből a szempontból világos: nála három kategória létezik: "mi", Párizs, a központ, ami az "Űn", a válaszadó segítségével felméri "őket", a falusi népet. A válaszadók egy része aztán, maga is a vizsgált vidékről származván, az "ők"-kel azonosította magát; másik részük, mint Morel adószedő is első példánkban, szigorúan megtartotta a távolságot, éles határt húzott művelt város és elmaradott vidék között. Egyesek keverték a "mi vidékünkön..." típusú mondatokat a többes szám harmadik személyt, az Őket jellemzőkkel. Ebből a bizonytalanságból fakadt a megoldást illető vélemények kettőssége is: ők maguk is kétnyelvűek voltak, tisztességük révén a központtól függtek, az azzal időnként szembe- szegülő helyi hatalmasságok despotizmusa nyugtalanította

őket; legtöbbjük megerősítést várt Grégoire-tól.

e./ A megoldási javaslatokat a könyv szerzői úgy foglalják össze, hogy "a mítosz és az elállatiasodás /mint a nép kétféle megközelítése/ közé beékelődik az írás".¹⁶ Az írás itt nemcsak, sőt nem elsősorban a kultúrát, a nemzeti művelődést jelenti, hanem a fizikai tér megszervezését /"földre írni"/ is. Erről az egyik válaszadó, Perreau így írt: "A legfőbb módszer /t.i. a nyelvjárás felszámolására/ a falvak közötti utak megnyitása lenne; a kommunikáció biztosítása falu és falu, kisváros és kisváros, város és város között. Szükség lenne ezen felül minden parókiának egy művelt tanítóra, aki erkölcsös legyen és csak franciául tudjon."¹⁷

/kiemelés tőlem. Zs.A./ Ez egyben Grégoire nyelvi politikájának két fő elemét jelenti: utak és tanítók, közlekedés és kommunikáció. Az utak persze veszélyt is rejtnek: nemcsak a műveltség, hanem a városi erkölcstelenség is terjedt.

B/ Ez már elvezet minket a másik fontos dokumentumhoz, az 1794-es Jelentés-hez és Grégoire abbé nyelvi politikájának összefoglalásához. Ő, aki az evangélikus szellemet kapcsolta össze a felvilágosodott gondolattal és a politikai centralizáció szükségességével, a francia nemzeti nyelvet nemcsak a forradalom, hanem a jelen és jövő alakítójaként definiálta. Összekapcsolta a nyelvi, a gazdasági és a politikai fejlődést: meggyőződése volt, hogy egy közös stabil szókincs átfogó gazdasági cselekvést tesz majd lehetővé. Ezért adta ki a jelszót: "révolutionner notre langue"¹⁸ - "forradalmasítani a nyelvet", vagyis olyan rendszert hozni

létre, amely egyensúlyt tart az általa és levelezői által egyaránt felvázolt két legfőbb veszély: a barbár vadember /"le sauvage"/és a romlott arisztokrata /"le civilisé"/ között. /A Rousseau-i gondolat továbbélésére nem is kell szebb példa! Úgy látta, és helyesen, hogy a feudális hazaszeretetet, a királyhoz és a földhöz való ragaszkodást felváltja valami más: mivel a kialakulóban lévő közösséghez, a szolgáltatások alól felszabaduló földhöz való viszony nem tisztázott, a nyelv lesz a hazaszeretet jelképe. Így aztán NEMZETet teremteni és NYELVet teremteni számára egy és ugyanazon politikai aktus és feladat. Az 1794-ben a Konventnek benyújtott "Rapport" és a hozzá kapcsolt törvényjavaslat nagyon egységes, koherens ebből a szempontból: egyszerre akar nyelvet, tudományt és nemzetet építeni. Már nem utak és tanítók révén, a szóbeliség révén, mint korábban látta, időközben ehhez kialakított egy ipari jellegű könyvpolitikát, amelynek révén "a tudatlanság által teremtett légtüres teret tudással akarja kitölteni."¹⁹ Az írás itt a Forradalom jelképe, az írott szöveg /l'écrit/ a Nemzeté, szemben a feudális és nyelvjárási szóbeliséggel. A nemzet és a nemzeti egyház érdeke egyaránt a nyelvjárások felszámolását kívánja - csendül ki az 1794-es "Jelentés"-ből. "A nyelv szempontjából még mindig Bábel tornya vagyunk, holott a szabadság terén a többi nemzet előtt járunk...egységesíthetnénk ennek a nagy nemzetnek a nyelvét, hogy annak minden polgára akadálytalanul kicserélhesse gondolatait. Ez a vállalkozás, amelyet még egy nép sem vitt véghez, méltó a francia néphez, amely köz-

pontosítja a társadalmi szervezet valamennyi ágát, és amelynek féltékenyen kell ügyelnie arra, hogy minél hamarabb bevezesse az egy és oszthatatlan Köztársaságban a szabadság nyelvének egységes és megváltoztathatatlan használatát."²⁰

A Konvent 1794 november 17-én elrendelte a francia nyelv elemeinek tanítását az elemi iskolákban.

1797-ben a nemzeti zsinaton újból felmerült a nyelvkérdés, ekkor a liturgia nyelvének kérdéseként. A kongregáció vezetője ezúttal is Grégoire. Az 1797 november 9-i dekrétum I. cikke kimondja: "a szentbeszéd imái francia nyelven mondatnak Franciaország minden katolikus templomában." A IV. cikk pedig így szól: "Azon egyházkerületekben, ahol különálló nyelvjáráások még használatban vannak, a lekipásztoroknak megkettőzött erőfeszítést kell tenniük a nemzeti nyelv terjesztéséért."²¹

A "különálló nyelvjáráások" természetesen még sokáig használatban vannak, mint ezt a nyolcvan évvel későbbi helyzetet tükröző térkép mutatja. /3. sz. melléklet/ Grégoire abbé koncepciójának értékelése nem könnyű feladat. Kétségtelen, hogy előremutat a 19. század felé, amikor az egész európai kontinensen napirendre került a nemzeti nyelv egységesítése és államnyelvvé tétele. Ugyanakkor a tájnyelveken kívül régóta létező, önálló nyelvek elsorvasztására is irányult, ily módon a nacionalizmus vádját is felidézte maga ellen. Ha azonban figyelembe vesszük a forradalom konkrét szükségleteit, jelesül a tájnyelvet felhasználó ellenforradalom leverését, a mérleg nyelve feltétlenül a pozitív irányba billen el.

1. sz. melléklet: Grégoire abbé kérdőíve "a nyelvjárásokról és a falusi emberek erkölcséről" /1790. aug. 13./

1. Általános-e a francia nyelv használata az Ön vidékén? Egy vagy több nyelvjárást beszélnek-e?
2. Régi-e ez a nyelvjárás és ismert-e az eredete?
3. Van-e sok szótöve, képzett szava?
4. Vannak-e benne kelta, görög, latin, stb. eredetű, általában élő vagy holt nyelvekből származó szavak?
5. Kimutatható-e rokonsága a franciával, a szomszédos vidékek dialektusaival, esetleg távolabbi vidékekével, amelyekbe az Ön vidékéről származó kivándorlók népesítettek be egykor?
6. Miben tér el ez a nyelvjárás leginkább a nemzeti nyelvtől? Az eltérés nem a növények, betegségek, szakmák és foglalkozások, gazdasági szerszámok, gabonafajták neveiben, valamint a kereskedelem, a szokásjog szókincsében jelentkezik-e? Szeretnénk megkapni ezen szavak jegyzékét!
7. Gyakran használnak-e több szót ugyanazon dolog megnevezésére?
8. Milyen tárgyak, tevékenységek, érzelmek kifejezésében a leggazdagabb ez a nyelvjárás?
9. Sok szava van-e a gondolati árnyalatok és a szellemi dolgok kifejezésére?
10. Sok illemsértő szót vagy kifejezést tartalmaz-e? Milyen következtetést vonhatunk le ebből az erkölcsök tisztaságára vagy romlottságára vonatkozóan?
11. Van-e sok káromkodás és a nagy érzelmi felindulás kifeje-

zésére szolgáló jellegzetes kifejezés?

12. Vannak-e e nyelvjárásban olyan kifejező szavak, kifejezések, amelyek esetleg hiányoznak a francia nyelvből?
13. A véghangzók általában magán-vagy pedig mássalhangzók-e?
14. Milyen jellegű a kiejtés? Torokból jövő, sziszegő, lágy, gyengén vagy erősen hangsúlyozott?
15. A nyelvjárás írott változatának vannak-e a franciáétól eltérő jelei, betűi?
16. Nagy változást mutat-e ez a nyelvjárás faluról-falura?
17. Beszélnek-e a városokban?
18. Mekkora kiterjedésű területen használják?
19. Tudnak-e a falusiak franciául is?
20. Prédikáltak-e régen nyelvjárásban? Megszűnt-e ez a gyakorlat?
21. Vannak-e nyelvtanok és szótárak ehhez a dialektushoz?
22. Találhatók-e nyelvjárási feliratok a templomokban, temetőkben, köztereken?
23. Vannak-e birtokában nyelvjárásban írott művek; nyomtatottak vagy kézírásosak, régiek vagy újak, mint például szokásjog, közjogi aktusok, krónikák, imák, prédikációk, aszketikus könyvek, egyházi énekek, dalok, évkönyvek, versek, fordítások?
24. Milyen értékűek ezek a művek?
25. Könnyen megszerezhetők lennének-e ezek?
26. Vannak-e nyelvjárási közmondások, amelyek e vidékre és dialektusra jellemzőek?
27. Milyen hatást gyakorol a nyelvjárás az erkölcsökre és vi-

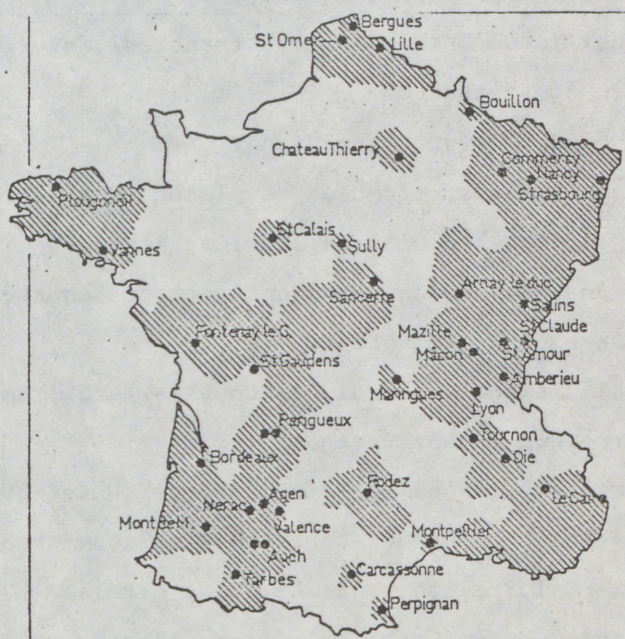
szont?

28. Tapasztalható-e észrevétlen közeledés a francia nyelv felé? Tapasztalható-e hogy bizonyos szavak eltűnnek?
Ha igen, mióta?
29. Milyen vallási és politikai jelentősége lenne e nyelvjárás teljes felszámolásának?
30. Mik lehetnének ennek eszközei?
31. A falusi iskolákban a tanítás franciául folyik-e? A tankönyvek egységesek-e?
32. Van-e minden faluban tanító/nő?
33. Az olvasás, írás, számolás műveletén és a katekizmuson kívül tanítanak-e mást is a falusi iskolákban?
34. A plébános és káplán urak rendszeres ellenőrzése alatt állanak-e ezek az iskolák?
35. A fenti uraknak van-e olyan könyvkészletük, amiből kölcsönözhetnek egyházközségük híveinek?
36. A falusi embereknek van-e hajlandóságuk az olvasásra?
37. Milyen fajta könyveket tartanak általában otthon?
38. Vannak-e előítéleteik, és ha igen, mifélek?
39. Körülbelül húsz év óta felvilágosultabbak-e? Erkölcsaik romlottabbak-e? Vallási elveik nem gyengültek-e?
40. Mik az okai és mik lennének az orvosságai ezeknek a bajoknak?
41. Milyen erkölcsi hatást gyakorol rájuk a jelenlegi forradalom?
42. Felfedezhető-e náluk a hazaszeretet, vagy csak személyes érdekekből táplálkozó érzelmek?

43. A papok és a volt nemesek nincsenek-e kitéve durva szidalmaknak, a parasztok sértegetéseinek, a polgármester és a városi hatóságok önkényének?

/Forrás: CERTEAU-JULIA-REVEL: I.m. 10-14.1./

2. sz. melléklet: válaszok Grégoire kérdőívére

• a válaszadó lakhelye

▨ a válaszban bemutatott terület

/Forrás: CERTEAU-JULIA-REVEL: I.m. 36.1./

3. sz. melléklet:

a./ a Franciául nem beszélő lakosság aránya /1864/

/Forrás: CERTEAU-JULIA-REVEL: I.m. 271.1./

3.sz. melléklet

b./ a franciául nem tudó 7-13 éves gyerekek aránya

/Forrás: CERTEAU-JULIA-REVEL: I.m. 272.1./

Jegyzetek •

1. Soboul, A.: Portraits de révolutionnaires; Paris, Messidor, 1986. 140.l.
2. Mathiez, A.: L'abbé Grégoire. Annales historique de la Révolution française, 1931. 345. l.
3. Certeau-Julia-Revel: Une politique de la langue /La Révolution française et les patois/, Gallimard, 1975. 10-11 l.
4. Soboul, A.: I.m. 146.l.
5. Certeau-Julia-Revel: I.m., 28-29 l. táblázata alapján
6. " I.m., 213-230 l.
7. " I.m., 218.l.
8. " I.m., 228.l.
9. " I.m., 203-210 l.
10. " I.m., 208.l.
11. " I.m., 207. l.
12. " I.m., 209.l.
13. " I.m., 156.l.
14. " I.m., 157.l.
15. " I.m., 164.l.
16. " I.m., 167.l.
17. " I.m., 147.l.

Vörös Boldizsár

Jelképek és ábrázolások a nagy francia forradalomban

A 18. század éppoly magától értetődően használta fel a művészetet gyakorlati céljainak elérésére, mint a megelőző korszakok. Ugyanakkor a forradalomig a művészek nem igazán voltak e gyakorlat tudatában és még kevésbé gondoltak arra, hogy ezt programmá is emeljék. Csak a forradalommal vált a művészet politikai hivatássá, csak ekkor kezdték hangoztatni, hogy a művészet "nem lehet üres cicoma a társadalom épületén", hanem "fundamentoma egy részének" kell lennie. A művészeti program célja pedig a társadalom egészének megváltoztatása, a közösségi érzés elmélyítése és a forradalom vívmányainak tudatosítása volt.¹ Az ennek érdekében folytatott propagandakampányokban - mivel az analfabetizmus még mindig jellemző volt a korabeli francia társadalom széles rétegeire² - az újságok, almanachok mellett nagy szerep jutott a különféle "nem írásbeliség által terjesztett", ill. befogadható eszközöknek; az ábrázolásoknak, a daloknak és az ünnepeknek /minél szélesebb tömegeket akart ugyanis a mindenkori vezetés a forradalom számára megnyerni, annál nagyobb szükség volt ez utóbbi eszközökre/. Szobrok ezrei készültek a középületek számára, s a forradalmi jeleneteket leegyszerűsítve ábrázoló rövid kísérszöveggel ellátott metszeteket milliószámra terjesztették a nép között³ /a 18. század egyébként is a népi metszetek nagy százada volt⁴/, és - ami az ábrázolás módját illeti - a kulcsfontosságúnak számító közérthetőség jegyében sokat átvettek a népi kultúra és vallásosság jelképeiből.

A forradalom - amely mindig az adott politikai helyzetnek megfelelően egyszerre pusztította az Ancien Régime hivatalos nemesi, királyi és egyházi jelképrendszereit, és igyekezett ezek helyére állítani saját szimbólumrendszerét - előszeretettel használt fel különféle motívumokat ill. allegorikus figurákat eszméinek megjelenítésére, és mintegy a befogadást megkönnyítendő, "plasztikussá tételére".⁵ /E jelképek általában nem a forradalom "találmányai" voltak: a kokárdát már a 17. század végétől használták a francia hadseregben,⁶ a szabadságfa a népi májusfák hagyományait folytatta, s a "legendássá vált" frígiai sapka is fel-felbukkant a 17-18. század angol, amerikai és németalföldi radikális mozgalmi körében./ Tekintsük át a legfontosabb motívumokat és jelentésüket! A kokárda /a forradalom kezdetétől/ az "elnyert szabadságot" szimbolizálta; a szabadságfa többek között a zűrzavaros időszakban a stabilitást is jelképezte.⁷ A piros frígiai sapka a forradalom első szakaszaiban még "általában a szabadságot" volt hivatott kifejezni, és csak 1793-94 folyamán kapcsolódott össze végérvényesen a jakobinizmus /ill. általában a radikalizmus/ fogalmával. Az összekötözött vesszőnyaláb, a fasces, az egységet, a lándzsa a népi erőt, a néphatalmat, a hegy a jakobinusok Hegypártját /la Montagne/ jelképezte. Külön csoportot alkotnak a szabadkőműveségből származó szimbólumok: az Istenre, ill. a Legfelsőbb Lényre utaló sugárzó háromszög, középen a nyitott szemmel /emlékeztetve a barokk vallásos Szentháromság- ill. "Isten szeme" - ábrázolási hagyományokra/; az egyenlőséget jelképező libella

/háromszögű vonalzó, melynek felső csúcsáról mérőön lóg le/,
stb.

A jelképek másik fontos csoportját az allegorikus figurák alkotják; ez esetben a forradalom az Ancien Régime művészetének esztétikai szabályait követve teremtett új alakokat; "Szabadság", "Egyenlőség" stb.⁸, /számos esetben pedig felhasználta a már korábban is meglévőket, pl. az "Időt"/. E figurák általában nők, mivel a francia nyelvben az általuk megjelenített fogalmakat kifejező szavak döntő többsége nőnemű: La France, la Liberté, l'Égalité, la Force, la Vertu stb. /csak a le Peuple és a le Temps hímneműek: ezeket az ábrázolásokon férfiak - a Népet gyakran Hercules - testesítik meg/.⁹

E motívumok és allegóriák jelen voltak a "magas művészetben": 1793-ban a Szalon díjnyertese - jellemző módon - a "Szabadság", melyet az "Egység" /1/ és az "Egyenlőség" követ, mint allegorikus kompozíció. 1794-ben Beauvallet, a "legforradalmibb szobrász" egy terrakotta Montagne-t állított ki, utalva a jakobinizmus politikai jelképére.¹⁰ Ugyanakkor állandóan alkalmazták ezeket az ábrákat a különféle, a nép között óriási példányszámban terjesztett röplapokon, a vidéken kedvelt festett fajanszedényeken, a különféle testületek levélpapírjainak fejlécein, sőt még a bútorkárpitokon is.¹¹ E propagandisztikus célzatú művészet sajátos jelensége volt, hogy egy-egy politikai "váltásnál" nemcsak új képeket, allegóriákat vitt be a köztudatba, hanem - különféle meg gondolásokból - az új szempontoknak megfelelően a korábbi, már nyomtatásban megjelent ábrázolásokat az aktuális helyzetnek megfelelően

átrajzolta, és az új változatot ismét közzétette.

A legismertebb ilyen "átrajzolt kép" első változata még a forradalom előtti időkben született; a kiváltságos rendeket jelképező két figura /nemes, pap/ a görnyedő paraszt hátnán lovagol. Az ábrázolás jelentése: a terheket egyedül a Nép viseli, a kiváltságos rendek csak élőködnek rajta. A kép átrajzolt változata 1789-ből, de már a forradalom győzelme utáni időszakból származik, s plasztikusan érzékelteti a bekövetkezett változásokat: a kokárdát viselő parasztfigura lovagol a /kalapján szintén kokárdát viselő/ nemesemberen, aki egy előregörnyedő /kokárdás/ papba kapaszkodik. Az erőviszonyok megváltozását szemlélteti a paraszt kezében a kard, s a kép optimizmust kifejező felirata: "Tudtam, hogy sor kerül ránk". Az ábra felső szélén olvasható szöveg - "Éljen a Király. Éljen a Nemzet" - még a forradalom azon szakaszának elképzeléseit tükrözi, amikor a király és a nemzet érdekei összhangba hozhatóknak látszottak.¹²

Még érdekesebb azonban egy olyan ábrázolás jelképrendszerének változását végigkövetni, amely 1789-1795 között újra és újra átalakult, kielégítve és visszatükrözve ezáltal a mindenkori politikai szemléletet és elvárásokat. Az ábrázolás alaptémája már önmagában is jelképertékűnek számít: "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának" szövegét tartalmazó és azt a forradalom különféle motívumaival, allegorikus alakjaival magyarázó-szemléltető kép lesz a további átrajzolások /és vizsgálatunk/ tárgya. Megjegyzendő - s ez is jelképertékűnek számít - hogy az 1793 júniusa után készült ké-

peken /a jakobinusok bukásáig/ "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata" cím alatt a jakobinus alkotmány 35 cikkelye olvasható. /Egyébként az új alkotmány a Konvent határozata értelmében csak a háború befejezése után léphetett volna életbe, de erre már nem került sor./ Az 1789-es Nyilatkozat bevezető részéből csaknem szó szerinti átvétel a '93-as alkotmány bevezetőjének alábbi kitétele: "Ezután /a francia nép/ a Legfőbb Lény jelenlétében kinyilvánítja az ember és polgár jogairól szóló következő nyilatkozatot..."¹³, s így érthetővé válik a jakobinus alkotmány címválasztása is.

Az "alapábrázolás" /Dessay festménye alapján?/ 1789-90-ből származik.¹⁴ /1. kép/ A Nyilatkozat szövege, két mőzesi kőtáblára felvésve, egy antikizáló posztamentumon áll, az emelvény tetejének középső részén a címfelirattal: "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. Elrendelte a Nemzetgyűlés 1789. augusztus 20, 21, 23 és 26.-i ülésein, a király elfogadta."

A mőzesi kőtáblák, melyekre a Nyilatkozat szövege felvésetett, jelzik: ezek az alapelvek szentek, örökérvényűnek tekintendők /egyébként 1790-re az új Szentírás a Nyilatkozat lett¹⁵/. A két tábla között az egységet jelképező vesszőnyaláb áll; belőle kiemelkedik a népi erőt szimbolizáló lándzsa, hegyén a vörös szabadság-sapkával. A kőtáblák félköríves tetején, a címfelirat alatt tölgylombokból készített /a tölgyfa a Szabadság erejére és örökkévalóságára utal/ füzérek zöldellnek, kék-fehér-piros végződésekkkel erősítve a posztamentum felső sarkaihoz. A középen, közvetlenül a címfelirat

alatt látható, farkába harapó kígyó az örökkévalóságot - itt: a Nyilatkozatban foglaltak örökérvényűségét - fejezi ki. A posztamentum tetején, a címfelirat két oldalán egy-egy allegorikus nőalak foglal helyet. A felirattól jobbra ülő, a rab-ság láncait széttörő nő a forradalmi Franciaország allegóriá-ja, amint ezt háromszínű ruházata - kék palástja, piros mellé-nye és fehér blúza - is mutatja. Csakhogy Franciaország koro-nát visel, kék palástján pedig Bourbon-liliomok vannak- ami azt fejezi ki, hogy a Nemzet még összeegyeztethetőnek tartja frissen megszerzett szabadságjogait a királyság valamilyen al-kozmányosabb formájával. A címfelirattól balra szárnyas nő-alak /valószínűleg az "Erő" vagy az "Erény"/ ül, bal kezével a Nyilatkozatra, a jobb kezében tartott tollal /?/ pedig a felettük ragyogó, a sötét felhőket sugaraival szétesztató háromszögre mutat. A világosságot árasztó háromszög, közepén a nyitott szemmel itt a Legfelsőbb Lény szimbóluma, és - amint az a Nyilatkozat bevezetőjében is olvasható - arra utal, hogy azt "a Legfelsőbb Lény jelenlétében és oltalma alatt" alkot-ták meg és hirdették ki. Az allegória értelmezése tehát így összegezhető: a rabláncait széttörő, egységes forradalmi fran-cia Nemzet /amely azonban egyelőre még nem utasítja el a ki-rályság kereteit/, a Legfelsőbb Lény oltalma alatt, Erővel és Erénnyel, a nép hatalmával megalkotta az emberiség szabadsá-gának új, szent, mindörökkön örökké érvényes alapelveit, "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát", amelyet mind a Nemzet, mind a Király elismert, és amely a Világosság győzelmét je-lenti mindenfajta Sötétség felett. Az ábra jó példa arra is,

hányféle forrásból vesz át elemeket a forradalom szimbólumrendszere /keresztény-vallásos: mózesi kőtáblák; antikvitás: posztamentum, kígyó; hagyományos allegorizálás: szárnyas nőalak; szabadságművesség: sugárzó háromszög stb./, hogy mindezeket egyszerre felhasználva teremtsen az aktuális eszmei-politikai helyzetet pontosan tükröző allegóriát.

A Nyilatkozatnak ezt a jelképekkel mintegy történelmi-társadalmi összefüggéseibe illesztett ábrázolását némileg át-rajzolva /és a sokszorosítás technikai feltételeinek megfelelően a vonalakat kissé leegyszerűsítve/ Őrleansban készítették el a 18. században még népszerű és a széleskörű terjesztést lehetővé tevő fametszetként:¹⁶ /2. kép/ így az allegória eljuthatott a vidéki városok és a falvak lakosságához is. /Mivel a Franciaországot jelképező nőalak még koronát visel, a metszet 1792. augusztus 10. előtt készülhetett./

Az elemeit tekintve az alapábrázolással majdnem teljesen megegyező, de annak mintegy tükörképeként kimetszett képen - az egyszerűbb emberek számára az értelmezést megkönnyítendő - nőalakok mellé oda vannak írva az általuk képviselt fogalmak nevei is: a láncát törő, koronás figura: "La France"; a szárnyak alak: "Erő és Erény" /"Force et Vertu"/. Ami azonban az átrajzolás szempontjából lényeges elem: a kőtáblák mellett kétoldalt egy-egy fegyveres katona áll, s jelenlétük mintegy kiegészíti az alapábrázolás értelmezését: a francia nép kivívott szabadságát, eredményeit - ha kell - kész fegyverrel is megvédelmezni a forradalom ellenségeivel szemben.

A második átrajzolt változat 1793 júniusának legvégéről

származik.¹⁷ Mivel 1792 augusztusában megbukott a monarchia, 1793 januárjában lefejezték a királyt, és június végén elfogadták a jakobinus alkotmányt, a képről - érthetően - eltűntek az uralkodói szimbólumok /a Franciaországot jelképező nőalak fejéről a korona, palástjáról a Bourbon-liliomok/, és a kőtáblákon - "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata" cím alatt - az új alkotmány olvasható. /Jellemző, hogy a jakobinus Barère az 1793-as alkotmányt Mózes kőtábláihoz hasonlítottta.¹⁸ /A címfelirat táblájáról elhagyták "A király elfogadta" szavakat. Az allegória egyéb elemeit a politikai változások egyelőre még nem érintették. A kép jelentése - az előzőéhez képest - annyiban módosult, hogy az új alkotmányt örök érvénnyel kihirdető forradalmi Franciaország leszámolt a feudális monarchiával, eltörölte a királyságot.

A harmadik, inkább a hagyományos allegorizálás szellemében /újra/alkotott változat, /3. kép/ amelynek kőtábláin szintén a jakobinus alkotmány szövege olvasható, biztosan 1793 július 13. után, a Marat meggyilkolását követő időszakban készülhetett: a merénylet áldozatául esett "mártír" mellképe a kőtábláktól jobbra álló, a nemzeti egységet kifejező, trikolorral összekötözött lándzsanyalábot díszíti, halálának dátumával és méltató szavakkal.¹⁹ A bal oldali lándzsakötegen az 1793 januárjában meggyilkolt Lepelletier képe függ. A kőtáblák közötti fascesen kokárdával díszített jakobinus sapka, a népi hatalmat jelképező bunkósbot, kard, lapát /ez utóbbi már a három rendet bemutató 1790-es allegóriákon is a "dolgozó" nép szimbóluma volt/²⁰, és bárd látható. A kőtáblák fél-

köríveire szalagokkal átkötött tölgylevélfüzérek illeszkednek. A kőtáblák felett középen, kavargó felhőkön az Okosságot /la Prudence/ jelképező fedetlen keblű nőalak ül, jobbjaiban az igazság felismerését jelképező tükörrel.²¹ Az Okosság felett a Legfelsőbb Lény szemének sugarai oszlatják szét a sötétséget, s ezen "isteni" sugarakat gyűjti össze a nőalak a tükörbe, s mintegy továbbsugározza azokat "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata" címet viselő jakobinus alkotmányra, jelezve ezzel, hogy annak cikkelyeit is a Legfelsőbb Lény jelenlétében nyilvánították ki. Az Okosság jobbjaiban meztelen szárnyas férfi ül, kezében kaszával: az Időt testesíti meg /le Temps/. A barokk jelképrendszerből ismert szárnyas Idő kezében a kasza az idők teljességét, az aratásra megérettséget fejezi ki.²² Az Idő dobjára tekeredő, saját farkába harapó kígyó itt is az örökkévalóságot szimbolizálja. Az Okosság balján, a képen legfelül elhelyezkedő, antikizáló páncélt viselő, kezében lándzsát tartó nőalak a Szabadság allegóriája. Az Okosságtól balra, közvetlenül a bal kőtábla felett fekvő nőalak az Egyenlőséget jelképezi, előrenyújtott kezében a libellával, melynek mérőónja éppen a középső fascies felett lévő jakobinus sapka csúcsánál van egyensúlyban, jelezve, hogy a jakobinus kormányzat az alkotmányban említett egyenlőség igaz megvalósítója. Összegezve, az allegória jelentése: a Legfelsőbb Lény jelenlétében kihirdetett, az isteni bölcsesség és az Okosság segítségével a jakobinusok által megalkotott, az idők teljességét jelentő törvények - melyeknek fő elvei a Szabadság és az Egyenlőség -, a fegyve-

res nép ereje és a forradalmi mártírok áldozata által diadal-
maskodnak a Sötétség erőin, és érvényesek mindörökkön-örökké.
- Az ábrázoláson a jakobinusok vezető szerepére egyelőre még
csak a frígiai sapka felett egyensúlyban álló mérőőn utal, és
a forradalmi mártírok képe a nemzeti egységet jelképező lándzsa-
kötegeken.

A negyedik átrajzolt változat /4. kép/ /keletkezési
időpontját illetően csak annyi biztos, hogy 1793 júniusa
után készült, mert a mózesi kőtáblákon az 1793-as alkotmány
szövege áll/, nagyjából ugyanazokat az elemeket variálja,
mint az eddigi változatok.²³ A kőtáblák felett kétoldalt egy-
egy fedetlen keblű, szárnyas, koszorut viselő nőalak helyez-
kedik el /akik az "Egyetértés", a "Filozófia", a "Vallás",
a "Történelem" allegóriái lehetnek/; egyik kezükkel a cím-
feliratot tartják, a másikkal az örökkévalóságot jelképező,
saját farkába harapó kígyó karikáját emelik magasba, a Leg-
felsőbb Lényre utaló sugárzó háromszög /amelyben ezúttal
is ott van a nyitott szem/ elé. A kép politikai-ideológiai
vonatkozásait tekintve van azonban egy nagyon fontos eltérés
az eddigiektől. A kőtáblák közötti fasces túlemelkedik a cím-
feliraton, és a lándzsa végére tűzött jakobinus sapka érinti
az örökkévalóság kígyóját, és "majd kiböki" a Legfelsőbb
Lény szemét a háromszögben. A jakobinus sapka illetően emel-
kedése, "kitörése" eddigi, a jelképek közötti alárendeltebb
helyzetéből a hegypártiak hatalomra kerülését, felemelkedé-
sét, vezető szerephez jutását látszik szimbolizálni. - A kép
keretét körbefutó tölgylombfüzerek díszítik, a négy sarok-

ban és az oldalak felezőpontjain egy-egy háromszínű kokárdával. Az ábrázolás legalján, az alkotmány kőtáblái alatt lándzsákra erősített zászlók, pálmaágak és törött láncok hevernek, mintegy azt jelképezve, hogy a rabság bilincseinek diadalmas lezárása tette lehetővé /alapozta meg/ az új, örök-érvényű alkotmány létrehozását. Összefoglalva e kép mondani-valóját: az egységes francia Nép győzelmes küzdelemben összetörte láncait /kiszabadult a feudalizmus béklyóiból/, és a nemzet érdekeit igazán képviselő jakobinusok /itt kap jelentőséget az, hogy a frígiai sapkát tartó lándzsa a nemzeti egységet jelképező vesszőnyalábból emelkedik ki/ a Legfelsőbb Lény jelenlétében megalkották az /igazi/ "Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát", amely mindörökké érvényes lesz.

Az allegória 1794-ből /a jelképrendszer a Thermidor 9 előtti helyzetet tükrözi/ származó ötödik átrajzolása /5.kép/ /címe: "Az Emberi Jogok Táblái"/ lényegében visszatér az 1789-90-es "őstípushoz", illetve az ezzel majdnem teljesen megegyező szimbólumrendszert alkalmazó második változathoz.²⁴ Csakhogy - ezekhez képest - a legújabb változatról eltűntek a mózesi kőtáblák /ekkor már túl vagyunk a dekrisztianizációs mozgalmon/ és az antik posztamentum; helyette egyszerű fehér alapon olvasható az 1793-as alkotmány. A szöveg két hasábját a harcoló-ítélkező nép egységét jelképező vesszőnyalábként egybekötött lándzsák választják el; a kötés fölött kilátszik a hegyük /fenyegetőbb, mint az 1789-90-es képen, ill. mint az első változaton/, s a nyalábból bárd emelkedik ki. A címfeliratnál látható Mercur-fej az értelemnek

és az aktivitásnak, a mellette lévő farkába harapó kígyó pedig az örökkévalóságnak kifejezője. A Franciaországot jelképező a címfelirattól jobbra ülő nőalak fején jakobinus sapka van, kezében széttört láncokat és lándzsát tart; vagyis: a jakobinusok vezette Franciaország fegyverrel védelmezi meg a forradalomban elnyert szabadságát. A bal oldali nőalak szárnyai eltűntek, új fejdíszet visel, de mozdulatai - akár "Franciaországéi" - a régiek: baljával az alkotmányra mutat, jobbával pedig a címfelirat felett elhelyezett, tölgyfalevelekből font, háromszínű szalaggal megkötött koszorúra. A koszorúban fent a Legfelsőbb Lényre utaló háromszög látható, benne a nyitott szemmel, de belőle áradó fénysugarak nélkül; alatta, még a koszorún belül "A köztársaság egysége és oszthatatlansága" felirat olvasható. S a koszorú felett, a Legfelsőbb Lény szeme felett /1/, az egész ábrázolás legtetején pedig a jakobinus sapka piroslik diadalmasan, mintegy jelképezve: a jakobinusok valóban eljutottak a hatalom csúcsára. A koszorú mögül mindkét oldalon lándzsára erősített trikolorok emelkednek ki, "Szabadság, Egyenlőség, Testvériség - vagy Halál!" felirattal. - A képet tölgyfalombokból font fűzér keretezi, négy sarkában kokárdával. S e harcias ábrázolás jelentése: az egy és oszthatatlan francia köztársaság, amelyben a jakobinusok vezette Népe a /forradalmi diktatúrával gyakorolt/ hatalom, a Legfelsőbb Lény jelenlétében értelemmel és aktivitással megalkotta "Az Emberi Jogok Nyilatkozatát", egyszer s mindenkorra. Franciaország népe, amely leszámolt a királlyal, és háttérbe szorította a "klerikális reak-

ciót", a legkíméletlenebb eszközökkel lép fel a forradalom ellenségeivel szemben, s 1789-94 vívmányaiért kész életét is áldozni, amint a zászlók felirata is kifejezi: "Szabadság, Egyenlőség, Testvériség - vagy Halál!"

1794 július végén megbukott a jakobinus diktatúra, s a hatalomra kerülő thermidoriánus burzsoázia nekilátott a forradalmi kormányzat likvidálásának, 1795 pedig visszatért 1789-hez. Ez a váltás tükröződött "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának" legújabb, 1795 tavaszáról származó átrajzolásában is.²⁵ /6. kép/ Az 1793-as alkotmány helyére visszakerült Az Emberi és Polgári Jogok /eredeti/ Nyilatkozata, az 1794-es ábrázoláshoz képest pedig hiányoznak a forradalmi terrort idéző lándzsák, a "Szabadság, Egyenlőség, Testvériség - vagy Halál!" feliratú zászlók, és természetesen a jakobinizmust idéző "rossz emlékű" vörös frígiai sapka is. A Nyilatkozat szövegének két hasábját csak egyszerű, a nemzet egységét kifejezni akaró vesszőnyaláb választja el, lándzsa és jakobinus sapka nélkül. A Legfelsőbb Lényre utaló háromszög, belsejében a nyitott szemmel, ismét fényt áraszt a "Nyilatkozat" szövegére, és a címfelirattól balra ülő allegorikus nőalak is visszanyerte szárnyait. Az ábrázolásnak - akár a politikai vezetésnek - az volt a célja, hogy véglegesen leszámolva a jakobinizmussal /s kitörölve annak alkotmányát a "Nyilatkozat" cím alól, kisöpörve jelképeit az allegorikus ábrázolásból/, visszatérjen 1789-hez.

Ha mintegy gyors összefoglalásként át akarjuk tekinteni Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának allegorikus ábrá-

zolásában bekövetkezett, az adott politikai helyzet diktálta változásokat, megállapíthatjuk: a forradalom balratolódásával az allegória jelképrendszere is fokozatosan "balra tolódott". 1789-90-ben a nemzet és a forradalom jelképei együtt szerepelnek a koronával és a Bourbon-liliomokkal, a király és a nemzet egységét hirdetve. A monarchia bukása ill. a király kivégzése után az uralkodói szimbólumok eltűnnek, s az 1793 júniusát követő időszakban a piros frígiai sapka fokozatosan egyre magasabbra emelkedik, míg nem 1794-re eljut a kép /és a hatalom/ legtetejére /persze valószínű, hogy a 3., 4., esetleg az 5. ábrázolás egyidejűleg is közkézen forogtak; emellett feltehető, hogy az ábrázolásnak további változatai is léteznek/. Az 1794-es ábrázolás lándzsái, frígiai sapkái, jelszavas zászlói a terror korának szellemét idézik fel. 1795 tavaszára azután eltűnnek a jakobinizmus, a fenyegető népi hatalom jelképei, s az ábrázolás is az 1789-hez való visszatérés szándékát tükrözi. Felmerül a kérdés: miért volt szükség a Nyilatkozat allegorikus ábrázolásának az egyes politikai változások, az új alkotmányok szellemében történő állandó át- és újrarájzolására? S ugyanakkor nemcsak az 1793-as, hanem az 1791-es, és /ha némi módosítással is/ az 1795-ös alkotmány elé is odaillesztették "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata" címet!²⁶ A két jelenség - a cím megtartása és az allegória folytonos átrajzolása, alapstruktúrájának lényeges megváltoztatása nélkül - ugyanarra a szándékra, szemléletre vezethető vissza: a francia forradalom különböző csoportjai /még a szélsőségesnek számító jakobinusok is/ mind a /kulcs-

jelentőségű/ Nyilatkozat címének átvételével, mind a már adott, a szöveg miatt nagy jelentőséggel bíró allegorikus kép átrajzolásával, ill. nemcsak a cím átvételével, hanem az ábrázolás átrajzolásával is igyekeztek megteremteni a forradalom folytonosságát; tovább vinni 1789 szellemét és hagyományait. A korszak ideológiai-művészeti viszonyai között az 1789-90-es allegória átrajzolását is hatékony eszköznek érezték szándékuk reprezentálására és megvalósítására.

Jegyzetek

1. Hauser Arnold: A művészet és irodalom társadalomtörténete.
2. Bp., 1980. 121-122 1.
2. "Propaganda" /címszó/. = Historical Dictionary of the French Revolution, 1789-1799. /Ed. by S.F. Scott and B. Rothaus./ 2. Connecticut, 1985. 784-785 1.
3. Serge Bianchi: La révolution culturelle de l'an II. Elites et peuple. 1789-1799. Paris, 1982. 76. 190. 1.
4. Albert Soboul: La civilisation et la Révolution française.
1. La crise de l'Ancien Régime. Paris, 1970. 185. 1.
5. A használt fogalmak értelmezése:

A jelkép olyan képi alakzat, "amely mögött kollektív tudattartalom halmozódott fel, vagyis amely a társadalmi-, történeti- és vizuális érzékelés nyomán az így kialakult és felfogott közmegegyezés alapján egyértelműen közölni akar valamit". /Aradi Nóra/ A jelkép - esetünkben - lehet motívum vagy allegória. A motívum "a valóság művészi el-sajátításának legkisebb egysége; a képzőművészetben az

ismételten felbukkanó, azonos vagy hasonló emberi relációkat jelző, vizuálisan érzékelhető tárgyi mozzanat, esetleg tárgyi tulajdonság". /Aradi Nóra./ Témánknál pl. a frígiai sapka /eleinte/ általában a szabadságot, a Bourbon-liliomok a királyi hatalmat jelképezik. - Az allegória pedig lehet 1. emberi alak /allegorikus figura/; pl. a szabadságot megtestesítő nőalak; 2. olyan ábrázolás, amelyen motívumok és allegorikus figurák együttese valamilyen aktuális eszmei-politikai tartalmat, helyzetet fejez ki. /A meghatározások: Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet jelképei. Bp. 1974. 6-7 l./ - A francia forradalom jelképeiről általában: "Symbolisme" /címszó/. =Historical Dictionary of the French Revolution. 2.

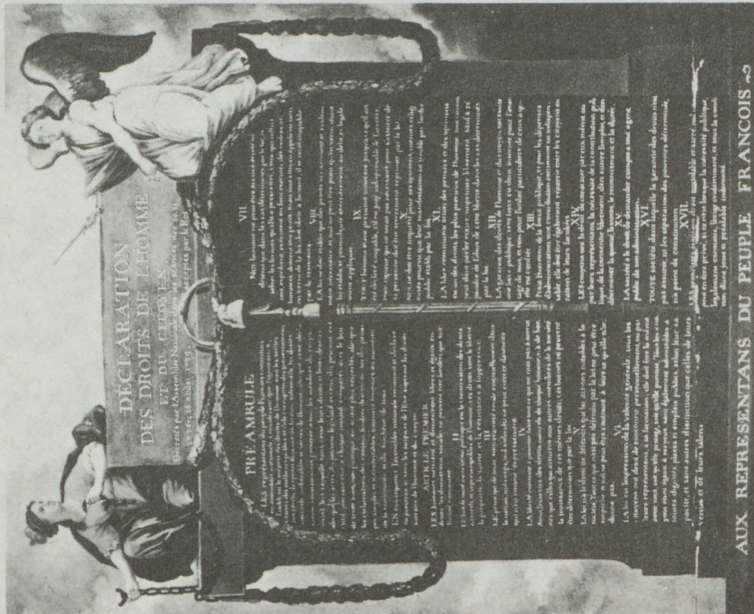
920-924 l.

6. Hahner Péter: A Bastille bevétele. Bp. 1985. 94-95 l.
7. Mona Ozouf: La fête révolutionnaire 1789-1799. Paris, 1976. 288-289 , 300-307 l.
8. Michel Vovelle: La Révolution française. Images et récit. 1789-1799 l. Paris, 1986. 20. l.
9. "Symbolisme" /címszó/. = Historical Dictionary....2. 923. l.
10. Köpeczi Béla: A francia felvilágosodás. Bp. 1986. 342.l.
11. A forradalmi fajanszokról: Michel Vovelle: i.m. l. 270-295 l.; a levélpapírok fejléceiről: u.o. 5. 296-311 l.
1. A kokárdás-trikolóros bútorkárpitot l.: Pierre Arizoli-Clémentel: Les arts du décor. =Aux armes et aux arts! Les arts de la Révolution 1789-1799. /Dir. Philippe Bor-

- des et Régis Michel./ Paris, 1988. 292. l.
12. A képeket közli: Michel Vovelle: i.m. l. 212-213. l. - Az ábrázolásnak létezett olyan változata is, ahol a három rendet egy-egy nőalak testesítette meg /arisztokrata hölgy - apáca - parasztasszony/; - a metszetek készítői ismeretlenek.
13. A Francia Köztársaság 1793. június 24-i Alkotmánya. = Az emberi jogok dokumentumokban. /Összeáll. Kovács István, Szabó Imre./ Bp. 1976. 129-130 l. - "Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának" szövegét l.: A francia forradalom dokumentumai. /Összeáll., előszó, jegyz. Vadász Sándor./ Bp. 1967. 47-49 l. - Jellemző, hogy míg a Nyilatkozatot /1789./ "a francia népnek a Nemzetgyűlésben összegyűlt képviselői", ill. "A Nemzetgyűlés" adja ki, az 1793-as alkotmányt már "a francia nép".
14. Az ábrát közli: Histoire de la France. Dynasties et révolutions de 1348 a 1852. /Dir. G. Duby./ Paris, 1971. 206. l. /Histoire de la France 2./ - olajfestmény fatáblán; készítője ismeretlen.
15. Hahner Péter: Kereszt és trikolor. A katolikus egyház a nagy francia forradalomban. = História, 1983. 5-6. sz. 65. l.
16. A képet közli: Albert Mathiez: La Révolution française. Paris, é.n. 72. l. - a fametszet Orleansban készült Letourmi-nál.
17. A képet közli: Jean Massin: Almanach de la Révolution française.H.n. 1963. 223. l., - metszet.

18. Ludassy Mária: "Valóra váltjuk a filozófia ígéreteit."
Bp. 1972. 220. l.
19. A metszetről képet közöl: Musée de la Révolution française.
Textes et images. Dossier No. 2. Droits de l'homme et
conquête des libertés. Vizille, 1987. I. /3/ lap. - A ké-
szítőkre vonatkozó egyetlen megjegyzés: "Blanchard après
Dessay."
20. Vovelle: i.m. l. 274. l.
21. "Tükör" /címszó/. = A keresztény művészet lexikona.
/Szerk. Jutta Seibert./ Bp. 1986. 309. l.
22. "Kasza" /címszó/. = uo. 165. l.
23. A képet közli: Paolo Viola: Il problema della sovranità.
=Prometeo 6. /1988./ Nr. 24. 45. l. - a metszet készítő-
jének nevét nem közli.
24. A képet közli: Pierre-Arizzoli-Clémentel: i.m. 290. l. -
A metszetet Daguet jegyzi /festő, rézmetsző?/.
25. E változat érdekessége, hogy Helman-nak Monnet után ké-
szített "Journée du 1er prairial de l'an III" c. metsze-
tén, a Konventben kifüggesztve látható. A metszetet köz-
li: Vovelle: i.m. 4. 308. l.
26. A címekről: Musée de la Révolution française, i.m. sztl
utolsó lap. Chronologie. - Nemcsak képeket rajzoltak át,
de dalokat is átírtak a politikai helyzet változásainak
megfelelően: 1793-94-ben az 1792 júliusa óta énekelt
Marseillaise szövege állandó változásokon ment keresztül.
A Moniteur évfolyamaiban fellelhető hat variáns rávilá-
gít arra, hogy e dallam a jakobinus diktatúra minden

mozzanatát végigkísérte: az alkotmány elfogadása alkalmából Chénard e dallamra írt strófákkal köszöntötte a Hegypártot: a touloni győzelem hírére Dorvigny e dal zenéjére írt hármás "couplet"-val üdvözölte a hadsereget; 1794 áprilisában Itáliáról szólt az ének: /Lóránt Endre: A jakobinusok irodalom- és kulturális politikája. Az ELTE évkönyve. Bp. 1955. 245-246.l. /Az emberi és polgári jogok nyilatkozatának esetében az ábrázolásokon megmaradt az alapstruktúra, és változtak az egyes elemek, jelképek: a Marseillaise átírásainál - úgy tűnik - megmaradt az alapnak tekintett dallam, és a szöveg változott: mindkét alkalommal hasonló típusú újraalkotásnak lehetünk tanúi.

AUX REPRESENTANTS DU PEUPLE FRANCOIS

CHEZ LETOURMI

AORLEANS

DEDIE AUX REPRESENTANTS DU PEUPLE FRANCAIS.

DECLARATION DES DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN

ARTICLE PREMIER.
L'homme naît libre et égal en droits; la nation est le seul souverain; elle ne peut déléguer son pouvoir qu'à des représentants élus par elle.

ARTICLE II.
Le but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme: la liberté, la propriété, la sûreté et la résistance à l'oppression.

ARTICLE III.
Le principe de toute souveraineté réside dans la nation; elle ne peut déléguer son pouvoir qu'à des représentants élus par elle.

ARTICLE IV.
La liberté est le droit de faire tout ce que l'on veut; elle est limitée par les droits des autres.

ARTICLE V.
La loi ne peut défendre que de faire à autrui ce qu'elle ne peut pas faire elle-même.

ARTICLE VI.
Tous les citoyens ont le droit de concourir personnellement, ou par leurs représentants, à la formation de la loi.

ARTICLE VII.
Nul homme ne peut être accusé, arrêté ou détenu que dans les cas déterminés par la loi, et selon les formes prescrites par elle.

ARTICLE VIII.
La loi est l'expression de la volonté générale; elle ne peut défendre que de faire à autrui ce qu'elle ne peut pas faire elle-même.

ARTICLE IX.
Tout homme a le droit de résister à toute oppression.

ARTICLE X.
Nul homme ne peut être accusé, arrêté ou détenu que dans les cas déterminés par la loi, et selon les formes prescrites par elle.

ARTICLE XI.
La libre communication de pensées et d'opinions est un des droits les plus sacrés; elle ne peut être soumise à aucune censure.

ARTICLE XII.
Le libre exercice de la religion, tant catholique que protestante, est librement exercé; on ne peut être inquiété à cause de ses opinions, tant religieuses que philosophiques.

ARTICLE XIII.
La propriété est un droit sacré et inviolable; nul homme ne peut être privé de ce qui lui appartient, si ce n'est en vertu d'une loi, et dans le cas où l'utilité publique en exige le sacrifice, sous la condition d'une juste et préalable indemnité.

ARTICLE XIV.
Les citoyens ont le droit de constater, par eux-mêmes ou par leurs représentants, la nécessité de la contribution publique, de la vouloir librement, de la surveiller dans son emploi, et d'en déterminer l'étendue.

ARTICLE XV.
Les citoyens ont le droit de surveiller les fonctionnaires publics, et de les punir.

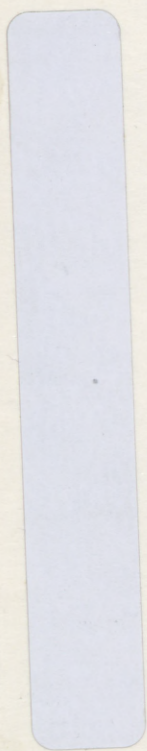
ARTICLE XVI.
Tout homme qui s'empare de la puissance législative, se constitue tyran, et se rend coupable de crimes contre le peuple et contre l'humanité.

ARTICLE XVII.
Nul homme ne peut être accusé, arrêté ou détenu que dans les cas déterminés par la loi, et selon les formes prescrites par elle.

ARTICLE XVIII.
La loi est l'expression de la volonté générale; elle ne peut défendre que de faire à autrui ce qu'elle ne peut pas faire elle-même.

ARTICLE XIX.
Tout homme a le droit de résister à toute oppression.

ARTICLE XX.
Nul homme ne peut être accusé, arrêté ou détenu que dans les cas déterminés par la loi, et selon les formes prescrites par elle.

34685

+

ARA: 100.- Ft

A FRANCIA FORRADALOMRÓL -- 200 ÉV MÚLTÁN